जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरुद्धको अधिकारको अवस्था

अनुगमन प्रतिवेदन

२०७६

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

हरिहरभवन, ललितपुर, नेपाल

स्थानीय दलित समुदायसँग जुम्लामा छलफल

बागलुङमा मानव अधिकार अवस्था बारे छलफल

जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरुद्धको अधिकारको अवस्था

अनुगमन प्रतिवेदन

२०७६

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

हरिहर भवन, ललितपुर

प्रकाशक

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग,

हरिहर भवन, ललितपुर, नेपाल

पो.ब.नं. ९१८२ काठमाडौं, नेपाल

प्रकाशन मिति : असार २०७६

संस्करण : १००० प्रति

प्रकाशन नं.: २४२ राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, केन्द्रीय कार्यालय

मुद्रण: भोजपुर सिद्धकाली प्रिन्टीङ प्रेस प्रा. लि.
इमेलः bhojpursiddhakali2015@gmail.com

© सर्वाधिकार राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग,

हरिहर भवन, ललितपुर, नेपाल

आयोगको पूर्व स्वीकृतिविना यस प्रतिवेदनलाई बौद्धिक वा शैक्षिक प्रयोजन बाहेक व्यापारिक वा अन्य प्रयोजनका लागि पुनः उत्पादन एवं मुद्रण गर्ने गरी सङ्ग्रह गर्न अथवा कुनै पनि माध्यमबाट प्रयोगमा ल्याउन पाइने छैन । बौद्धिक तथा शैक्षिक प्रयोजनार्थ स्रोत खुलाई आवश्यक अंशहरु साभार गरी प्रयोग गर्न समिनेछ ।

आयोगका पदाधिकारीहरु

अध्यक्ष

माननीय अनूप राज शर्मा

सदस्यहरु

माननीय प्रकाश वस्ती

माननीय सुदिप पाठक

माननीय मोहना अन्सारी

माननीय गोविन्द शर्मा पौड्याल

सचिव

वेदप्रसाद भट्टराई

प्रतिवेदन लेखन तथा सम्पादन
दीपक नेपाली

प्रतिवेदन सह लेखन
मधु सुनाम
रविलाल नेपाली

तथ्याङ्क संकलनमा सहयोग
बाबुकाजी के.सी.

सहयोग
कल्पना आचार्य नेपाल/निलम परियार/अनिजकुमार परियार

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
National Human Rights Commission of Nepal
केन्द्रीय कार्यालय (Central Office)
हरिहर भवन, पुल्चोक, ललितपुर (Harihar Bhawan, Pulchowk, Lalitpur, Nepal)

मन्तव्य

मानव अधिकार मानव जीवनका लागि आवश्यक पर्ने विविध विषयगत अधिकारहरुको समष्टिगत रुप हो । यसको स्वरुप विश्वव्यापी, अविभेद, सबैका लागि समान, अन्तरसम्बन्धित, अन्तरनिर्भर, अन्योन्याश्रित र अहरणीय हुन्छ । मानव अधिकारको दृष्टिमा सबै वर्ग, समुदाय, जात, जाति, लिङ्ग, वर्णका मानिसहरु समान हुन्छन् । नेपालको सन्दर्भमा मानव अधिकारको उपभोग सबैले समान रुपमा गर्न नसकेको विभिन्न तथ्याङ्कहरुबाट देखिएको छ । त्यही समान अधिकारको उपभोग गर्न नपाएको एउटा समुदाय दलित समुदाय हो । नेपालमा चारैतिर फैलिएर बसेको यो समुदाय चरम गरिबी, अशिक्षा, बेरोजगारी, जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत, राज्यका निकायहरुमा न्यून सहभागिता र पहुँचको अभाव लगायतका समस्या भोग्न बाध्य छ । त्यसै कारण दलित समुदाय नागरिक, राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारमा पछाडि परेको छ ।

मानव अधिकारको संरक्षण, संवर्द्धन र त्यसको परिपूर्ति गर्ने दायित्व राज्यको हो । सरकारले अन्तर्राष्ट्रिय रुपमा मानव अधिकारको विषयमा गरेका प्रतिवद्धता र राष्ट्रिय रुपमा संविधान तथा कानूनमा गरेको व्यवस्था हेर्दा केही सकारात्मक मान्न सकिन्छ । मानव अधिकारको संरक्षणका लागि राज्यबाट बनेका कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयनको अभावका कारण सदियौंदेखि भोग्दै आएको जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत जस्तो सामाजिक अपराधबाट दलित समुदायले मुक्ति पाउन नसकिरहेको अवस्था छ ।

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई नेपालको संविधानले काम, कर्तव्य र अधिकार तोकेको छ । यसै सन्दर्भमा दलित समुदायको अधिकारलाई मद्देनजर गरी राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले आर्थिक वर्ष २०७५/०७६ मा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरुद्धको अधिकारको विषयमा राष्ट्रिय अभियान सञ्चालन गऱ्यो । राष्ट्रिय अभियान सञ्चालन गर्ने क्रममा आयोगले प्रदेश नं २ र प्रदेश नं ६ मा प्रादेशिक सम्मेलन सम्पन्न गऱ्यो भने सात प्रदेशका ७७ वटा जिल्ला मध्ये जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतको समस्या बढी रहेका जिल्लालाई लक्षित गरी अनुगमन, अन्तरक्रिया, छलफलका कार्यक्रमहरु गरेको छ । यस्ता कार्यक्रमहरुबाट आयोगलाई दलित समुदायको मानव अधिकारको संरक्षण र संवर्द्धन गर्नको लागि सहयोग पुग्नुका साथै सामाजिक अपराध तथा कुसंस्कारको रुपमा रहेको जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत हटाउनका लागि नेपाल सरकारलाई नीतिगत सिफारिस गर्ने विषयमा समेत पर्याप्त आधार प्राप्त भएको छ ।

दलित समुदायको मानव अधिकारको संरक्षण र संवर्द्धनका लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तीनै तहका सरकारले ठोस नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा गरी प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ । दलित समुदायको अधिकार सुनिश्चित गर्न नेपाल सरकार, राजनीतिक दल अन्तर्राष्ट्रिय समुदाय, दलितको अधिकारका लागि क्रियाशील संघसंस्थाहरु तथा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, राष्ट्रिय महिला आयोग, राष्ट्रिय दलित आयोग र राष्ट्रिय समावेशी आयोग लगायत सबै सरोकारवाला निकायहरुबीच निरन्तर साथ, सहयोग, सहकार्य तथा समन्वयको अपरिहार्यता देखिन्छ ।

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरुद्धको अधिकारको विषयमा सञ्चालन गरेको अभियानको निचोडलाई सरोकारवाला समक्ष पुऱ्याउन यो प्रतिवेदन प्रकाशित गरिएको छ । यस अभियानको नेतृत्व गर्ने माननीय सदस्य प्रकाश वस्तीका साथै आवश्यक सहयोग गर्नुहुने आयोगका माननीय सदस्यहरु, सचिव एवं कर्मचारीहरु सबै धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ । यो प्रतिवेदन तयारीको सन्दर्भमा विशेष भूमिका निर्वाह गर्ने आयोगका मानव अधिकार अधिकृतद्वय दीपक नेपाली र मधु सुनामलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अनूप राज शर्मा
अध्यक्ष

फोन नं. ००९७७-१-५०१००१५, फ्याक्स नं ००९७७-१-५५४७९७३, पो.ब.नं. ९१८२, काठमाडौं, नेपाल
Phone : +977-1-5010015, Fax : +977-1-5547973, G.P.O. Box : 9182, Kathmandu, Nepal
Email : nhrc@nhrcnepal.org, Website : www.nhrcnepal.org

भूमिका

सबै सुखी हुन, सबै निरोगी हुन्, सबै दुःख, कष्ट, पीडामुक्त हुन भन्ने आदर्श बोकेर हिँडेका हामी र हाम्रो सभ्यता इतिहासको एउटा कालखण्डमा आएर मानिस मानिसबीच विभेदको पर्खाल ठड्याएर मुर्छित हुन पुग्यो । यो विभेद अरु कारणले होइन जात पातका नाममा जातीय विभेदका रुपमा उभियो । त्यही जातीय विभेद र छुवाछूतले मानव अधिकार रुपी स्निग्ध निधारमा कलंकको टीकाका रुपमा आज पनि हाम्रो समाजमा घरबास गरेकै छ । यही जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतको कलंकलाई चिरफार गर्दै सुधारका उपाय औंल्याउन राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको यो सानो प्रयास केन्द्रित छ ।

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग जातीय विभेदको विरुद्धमा छ, छुवाछूतको अन्त्य हुनै पर्ने दृढतामा अडिग छ । कारण सबै मानव जाति समान छन्, समानता सबैको हक हो, सबै मानव वर्ग स्वतन्त्र छन्, स्वतन्त्रता तिनको हक हो र सबै मानव जाति सम्मानका भागीदार छन्, सम्मानीत जीवन बाँच्न पाउने तिनको हक हो भन्ने कुरामा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग अविचलित छ र यी अधिकारको संरक्षण, सम्बर्द्धन र प्रवर्द्धन गर्न गराउन क्रियाशील छ ।

जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतलाई यस छोटो अध्ययनमा राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, कानूनी र शैक्षिक पक्ष समेतलाई समेट्ने प्रयास भएको छ । यहाँ समस्या मात्र संकलित छैनन्, निराकरणका उपायको खोजीमा पनि यो प्रतिवेदन केन्द्रित छ । समस्या पहाडका पनि छन्, समस्या मधेशका पनि छन् । समस्या गाउँका पनि छन्, शहरका पनि छन् । समग्रमा जातीय विभेद र छुवाछूतको अवस्थामा हिजो भन्दा आज के कति सुधार भयो भन्ने आंकलन गर्दा, गर्न बाँकी धेरै देखिए । ती सबै यस प्रतिवेदनमा लिपिवद्ध गरिएका छन् ।

मूलतः जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतको अन्त्य केवल दलित वर्गको मात्र विषय होइन, यो राष्ट्रकै विषय हो । यो कुनै समूहको मात्र सरोकारको विषय होइन, सम्पूर्ण समाजकै आवश्यकता हो । राष्ट्रले कानून दिएको छ, त्यसको कार्यान्वयनमा अझ बढी सक्रियताको खाँचो छ । समाजमा दलित अधिकारका विषयमा केही सकारात्मक परिवर्तन भएका छन्, तर त्यो परिवर्तनको गति अति सुस्त छ । कानूनको कार्यान्वियन र सामाजिक परिवर्तनको गतिमा सुधारको खाँचो र तिनका उपाय औँल्याउने सानो प्रयास यस प्रतिवेदनले गरेको छ ।

यस क्षेत्रमा देखिने सुधार भन्दा भावनात्मक सुधारको बढी आवश्यकता छ । मानिसहरुको मनमस्तिष्कमा जरा गाडेर बसेको विभेदको मनोविज्ञानलाई निरस्त पार्न सजिलो छैन । जुग जुगदेखि हिनताबोधले कुप्रेको ढाड सोझ्याउन सजिलो छैन । तर, आज प्रयासको थालनी नगर्ने हो भोलि धेरै ढिला भइसक्नेछ । यो प्रयास सरकार, आयोग, राजनीतिक दल, सञ्चार माध्यम, गैसस लगायत सम्पूर्ण मानव अधिकारकर्मीबाट हुन जरुरी छ ।

जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतको अन्त्य हुनै पर्दछ, त्यसमा कसैको विमति हुन सक्दैन । तर, यो विमति शब्दमा मात्र होइन भावनामा पनि मुखरित हुन सकोस्, यो विमति भाषणमा मात्र होइन आचरणमा पनि देखिन सकोस् । राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको यो कदम त्यसै दिशातर्फ लक्षित छ ।

समग्रमा जातीय अधिकारप्रति दरो समर्पण, जातीय भेदभाव विरुद्ध सशक्त आवाज र छुवाछूत विरुद्ध कठोर कदम हामी सबैको साझा उद्देश्य बनोस् । सबै मानवका मानव अधिकारको रक्षा र प्रवर्द्धन हामी सबैको साझा लक्ष्य बनोस् ।

प्रकाश वस्ती
सदस्य
राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

२०७६।३।१२

विषय-सूची

परिच्छेद्-१
प्रारम्भिक **१ - ३**

१. पृष्ठभूमि १
१.१ अनुगमनको उद्देश्य २
१.२ अनुगमनको पद्धति ३
१.३. अनुगमनको सीमा ३
१.४ अनुगमन पूर्व गरिएको तयारी ३

परिच्छेद्-२
जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतको ऐतिहासिकता **४ - ७**

२.१ न्याय विकासिनी ४
२.२ मुलुकी ऐन, १९१० ५
२.३ मुलुकी ऐन, २०२० ५
२.४ मुलुकी ऐन, २०२० पछि ६
२.५ दलित जातहरू ७
२.६ नागरिकतामा थर सच्याउन सक्ने व्यवस्था ७

परिच्छेद्-३
दलित समुदायको जनसंख्या **८ - ३६**

परिच्छेद्-४
अन्तर्राष्ट्रिय कानूनी व्यवस्था **३७ - ३९**

४.१ मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणा-पत्र, १९४८ ३७
४.२ सबै किसिमका जातीय भेदभाव उन्मूलन सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, १९६५ ३७
४.३ नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धीअन्तर्राष्ट्रिय अनुवन्ध, १९६६, ३८
४.४ आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुवन्ध, १९६६ ३८
४.५ जाति हत्या अपराधको रोकथाम र सजाय सम्बन्धी महासन्धि, १९६६ ३८
४.६ महिला विरुद्ध हुने सबै किसिमका भेदभाव उन्मूलन गर्ने अन्तर्राष्ट्रियमहासन्धि, १९८९ ३९
४.७ डर्वान घोषणापत्र, २००१ ३९

परिच्छेद्-५
राष्ट्रिय कानूनी व्यवस्था **४० - ४३**

५.१ नेपालको संविधान ४०
५.२ जातीय तथा अन्य सामाजिक छुवाछूत तथा भेदभाव (कसूर र सजाय) ऐन, २०६८ ४२
५.३ मुलुकी अपराध (संहिता) ऐन, २०७४ ४३
५.४ सरकारले गरेको घोषणा ४३

परिच्छेद्-६
विश्वव्यापी आवधिक समीक्षा मार्फत प्राप्त दलित अधिकार सम्बन्धी सिफारिश **४४-४६**

परिच्छेद्-७
दलितका मानव अधिकार र कार्यान्वयन अवस्था **४७ - ५०**

परिच्छेद्-८
राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगका प्रयासहरु **५१ - ५६**

८.१ संरक्षणात्मक कार्य ५१
८.२ सम्बर्द्धनात्मक कार्य ५३

परिच्छेद्-९

अनुगमनबाट प्राप्त तथ्यहरुको सार संक्षेप **५७ - ६९**
९.१ प्रदेश नं. १ ५७
९.२ प्रदेश नं. २ ५९
९.३ प्रदेश नं. ३ ६०
९.४ गण्डकी प्रदेश ६२
९.५ प्रदेश नं. ५ ६२
९.६ कर्णाली प्रदेश ६४
९.७ सुदूरपश्चिम प्रदेश ६७

परिच्छेद्-१०
दलित कलाकार तथा खेलाडीसँग छलफल **७० - ७२**

परिच्छेद्-११
जातीय विभेदः केही सत्य तथ्य **७३ - ८०**

परिच्छेद्-१२
विश्लेषण **८१ -८६**
१२.१ केही सकारात्मक पक्ष ८३
१२.२ केही नकारात्मक पक्ष ८४
१२.३ केही चुनौती ८५

परिच्छेद्-१३
निष्कर्ष **८७ - ९२**
१३.१ आर्थिक पक्ष ८८
१३.२ सामाजिक पक्ष ८९
१३.३ शैक्षिक पक्ष ८९
१३.४ कानूनी पक्ष ९०
१३.५ राजनीतिक पक्ष ९१
१३.६ सांस्कृतिक पक्ष ९१

परिच्छेद्-१४
सुझाव **९३ - ९६**
१४.१ सरकारलाई ९३
१४.२ राजनीतिक दललाई ९४
१४.३ नागरिक समाज/गैरसरकारी संघ संस्थालाई ९५
१४.४ सञ्चार माध्यमलाई ९५
१४.५ संवैधानिक आयोगहरुलाई ९६

अनुसूची **९७ - १५२**
अनुसूची-१: कार्यक्रममा संलग्न पदाधिकारी/कर्मचारीहरुको विवरण **९७**
अनुसूची-२: केही कार्यक्रम र तिनका सहभागीहरु **९९**
अनुसूची- ३: अनुगमनको क्रममा प्रयोग गरिएको चेकलिष्ट **१४४**
अनुसूची- ४: नागरिकतामा थर सच्याउने सम्बन्धमा गृह मन्त्रालयको परिपत्र **१४५**
अनुसूची-५: दलित समुदायका जातहरु **१४६**
अनुसूची-६: कार्यक्रमका केही तस्वीरहरू **१४८**

परिच्छेद् - १

प्रारम्भिक

१. पृष्ठभूमि

नेपालको संविधान र राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐनअनुसार मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण, संवर्द्धन तथा त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई सुनिश्चित गर्नु राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको कर्तव्य हुनेछ भनी व्यवस्था गरिएको छ । राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले आफ्नो काम, कर्तव्य र अधिकारको परिपालन गर्न योजनावद्ध रुपमा अगाडि बढ्ने सन्दर्भमा पाचौं रणनीतिक योजना (सन् २०१५-२०२०) तय गरी कार्यान्वयन गरिरहेको छ । पाचौं रणनीतिक योजनाले किटान गरेका नौ वटा प्राथमिकताका विषयमध्ये बुदा नं. ६ मा दलितको अधिकारको विषयलाई समावेश गरेको छ । पाचौं रणनीतिक योजनामा व्यवस्था गरिएका एक सय पचास कार्यक्रममा पिछडिएको समुदायलाई प्राथमिकतामा राखी काम गर्ने विषय समेत रहेकाले दलितको अधिकारको विषयमा आयोगको ध्यान केन्द्रित भएको छ । दलितको अधिकारसँग सम्बन्धित जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरुद्धको अधिकारमा केन्द्रित भएर आयोगले अनुगमन/अन्तरक्रिया, छलफल गर्ने लगायतका कार्यक्रम तय गरी देशव्यापी अभियानको रुपमा आयोगले कार्यक्रम सम्पन्न गऱ्यो ।

नेपाल विभिन्न अन्तराष्ट्रिय सन्धि, महासन्धिको पक्ष राष्ट्र बनी सबै व्यक्ति विना भेदभाव, समान रुपमा, कानूनको समान संरक्षण पाउने लगायतका व्यवस्थालाई स्वीकार गरेको छ । नेपालको संविधानको धारा २४ छुवाछूत तथा भेदभाव विरुद्धको हक र जातीय तथा अन्य सामाजिक छुवाछूत तथा भेदभाव (कसूर र सजाय) ऐन, २०६८ ले जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतजन्य कार्यलाई सार्वजनिक र निजी कुनै पनि स्थानमा गर्न नपाइने व्यवस्था गरी

दण्डनीय घोषणा गरी सकेको अवस्था छ । नेपाली समाजमा कुसंस्कारको रुपमा रहेको जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत जन्य कार्यलाई समाजबाट अन्त्य गर्न सहयोगी सिद्ध हुने अपेक्षाका साथ आयोगले यस किसिमको अभियान देशव्यापी रुपमा चलाएको हो । आयोगले यस अभियानलाई प्रभावकारी रुपमा सम्पन्न गर्न राष्ट्रिय दलित आयोग, दलित गैरसरकारी संस्था महासंघ, दलित वुद्धिजीवी, विभिन्न धर्मका धार्मिक गुरुहरु सँग विभिन्न चरणमा छलफल गरी आवश्यक सल्लाह, सुझाव तथा परामर्श लिएको थियो ।

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरुद्धको अधिकार सम्बन्धमा अनुगमन गर्ने क्रममा सात वटै प्रदेशका ३१ वटा जिल्लाका ३८ स्थानमा अन्तरक्रिया, छलफल गरेको छ । आयोगले यस विषयमा सबै प्रदेशका बढी समस्या रहेका जिल्लाहरुमा अनुगमन गरेको छ । सातै प्रदेशमा प्रादेशिक सम्मेलन गर्ने र अन्त्यमा राष्ट्रिय सम्मेलन गर्ने लक्ष्य पनि आयोगको छ । तीनै तहका सरकार, मानव अधिकार सम्बन्धी संवैधानिक आयोगहरु, राजनीतिक दल, मानव अधिकारकर्मी, नागरिक समाज, सञ्चारमाध्यम, कानून व्यवसायी, दलित अधिकारकर्मी, लगायतको भूमिका र जिम्मेवारी तोकी आगामी दिनमा नीति, कार्यक्रम र वजेट समेतको व्यवस्था गरी काम गर्ने वातावरण निर्माण गर्दै समाजबाट जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतको अन्त्य गराउने लक्ष्य पनि आयोगले लिएको छ ।

अनुगमनमा प्रदेश सरकार, स्थानीय तहका जनप्रतिनिधि, स्थानीय प्रशासन, नेपाल प्रहरी, राजनीतिक दल, नागरिक समाज, दलित अधिकारको क्षेत्रमा क्रियाशील संघ संस्था, मानव अधिकारकर्मीहरु, सञ्चारकर्मी, कानून व्यवसायी, शिक्षक लगायत दलित र गैरदलित समुदायलाई सहभागी गराइएको थियो ।

१.१ अनुगमनको उद्देश्यः

जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरुद्धको अधिकार सम्बन्धमा अनुगमन, अन्तरक्रिया, छलफल गर्नुको उद्देश्य निम्नानुसार रहेको छ :-

१. जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरुद्धको अधिकारको अवस्था बारे जानकारी लिने ।

२. जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरुद्धको अधिकारका समस्याहरु पत्ता लगाउने र समस्या समाधानका लागि सुझावहरु संकलन गर्ने ।

३. जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतको अन्त्यको लागि राज्यले गरिरहेको पहलको अवस्था अध्ययन गर्ने ।

४. प्राप्त तथ्यहरुको आधारमा प्रतिवेदन तयार गरी जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरुद्धको अधिकार सुनिश्चित गर्न सरोकारवाला निकाय तथा संघ संस्थाको ध्यानाकृष्ट गराउने ।

५. प्राप्त तथ्यहरुको विश्लेषण गरी आयोगले जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरुद्ध ठोस नीति तर्जुमा गर्ने ।

१.२ अनुगमनको पद्धतिः

आयोगको टोलीले अनुगमनमा प्रदेश सरकार, स्थानीय तहका जनप्रतिनिधि, स्थानीय प्रशासन, नेपाल प्रहरी, राजनीतिक दल, नागरिक समाज, दलित अधिकारको क्षेत्रमा क्रियाशील संघ संस्था, मानव अधिकारकर्मी, सञ्चारकर्मी, कानून व्यवसायी, दलित र गैरदलित समुदायलाई सहभागी गराउनुका साथै दलित समुदाय बसोवास गर्ने बस्तीसम्म पुगी सूचना संकलन गरी सम्बन्धित निकायलाई प्रतिवद्ध बनाउनुका साथै सरोकारवालासँग छलफल, अन्तरक्रिया, सोधपुछ र प्रश्नोत्तर लगायतको पद्धति अवलम्वन गरेको थियो ।

१.३. अनुगमनको सीमाः

आयोगको अनुगमन टोलीले सत्तहत्तर वटै जिल्लामा पुग्न नसके पनि सातै प्रदेशका जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतको प्रभाव बढी भएका जिल्लाहरुमा अनुगमन सम्पन्न गरेको छ । समय तथा स्रोत साधनको कमीका कारण सबै जिल्ला तथा स्थानीय तहमा पुग्न कठिन भएको हो । हिमाल, पहाड र मधेश तीनवटै भूगोलका समस्याहरु समेटिन सकुन भन्ने उद्देश्यले जिल्लाहरु छनौट गरिएका थिए । जिल्लाका सदर मुकाम र ग्रामीण क्षेत्रका समस्या अलग हुने भएबाट आयोगले विभिन्न क्षेत्रका दलितहरुको बसोवास बढी भएका तथा दलित र गैरदलित संयुक्त रुपमा बसोवास गरिरहेका गाउँलाई आफ्नो प्राथकिमतामा राखेको थियो ।

१.४ अनुगमन पूर्व गरिएको तयारीः

आयोगले आ.व.२०७५/०७६ को कार्यक्रममा रहेको दलित अधिकार सम्बन्धी कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रुपमा सम्पन्न गर्न विभिन्न चरणमा छलफल गरेको थियो । छलफलको क्रममा आयोगले दलित अधिकारको क्षेत्रमा क्रियाशील बौद्धिक व्यक्तित्वहरु, दलित अधिकारकर्मीहरु, विभिन्न धर्मका गुरुहरु सँग छलफल गरेको थियो । छलफलमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरुद्धको अधिकारका साथै समग्र दलित समुदायका नागरिक, राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारहरुमा केन्द्रित भएर आयोगले कार्यक्रम गर्नुपर्ने लगायतका सल्लाह तथा सुझाव प्राप्त भएको थियो । आयोगलाई प्राप्त सल्लाह तथा सुझावका विषयलाई समेत अनुगमनको क्रममा अवलम्बन गरिएको थियो । अनुगमन कार्यलाई सहजताका लागि रुजु सूची (चेकलिस्ट) समेत बनाइएको थियो जो अनुसूची ३ मा समावेश गरिएको छ ।

परिच्छेद - २

जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतको ऐतिहासिकता

जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतलाई विभिन्न दस्तावेजहरुले परिभाषा गरेको पाइन्छ । जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत भन्नाले कसैले कसैलाई कुनै पनि आधारमा भेदभाव, वहिष्कार, नियन्त्रण, प्रतिबन्ध, निष्काशन, अवहेलना लगायतका विभेद तथा छुवाछूतजन्य कार्य गर्नुलाई मानिन्छ ।

सबै किसिमका जातीय भेदभाव उन्मूलन सम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय महासन्धि, १९६५ ले "जातीय भेदभाव" भन्नाले राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक वा अन्य क्षेत्रमा मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरु समान आधारमा मान्यता पाउने, उपभोग गर्ने र अभ्यास गर्ने कुरालाई कमजोर र प्रभावहीन तुल्याउने उद्देश्य राखी जाति, वर्ण, वंश वा राष्ट्रिय वा जातीय उत्पत्तिमा आधारित कुनै पनि प्रकारको भेदभाव, वहिष्कार, नियन्त्रण वा प्राथमिकतालाई सम्झनु पर्छ भनी परिभाषा गरेको छ ।[१]

त्यस्तै जातीय तथा अन्य सामाजिक छुवाछूत तथा भेदभाव (कसूर र सजाय) ऐन, २०६८ ले "जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत" भन्नले कसैले कसैलाई उत्पत्ति, जात, जाति, वंश, समुदाय, पेशा वा व्यवसाय वा शारीरिक अवस्थाका आधारमा कुनै पनि कार्यमा बहिष्कार, प्रतिबन्ध, निष्काशन, अवहेलना गर्नु गराउनु जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत गरेको मानिने भनी यस ऐनमा उल्लेख गरेको छ ।[२]

---

१ सबै किसिमका जातीय भेदभाव उन्मूलन सम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय महासन्धि, १९६५

२ जातीय तथा अन्य सामाजिक छुवाछूत तथा भेदभाव (कसूर र सजाय) ऐन, २०६८

जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतको ऐतिहासिक विकास क्रम हेर्दा निम्नानुसार पाइन्छः-

२.१ न्याय विकासिनी

राजा जयस्थिति मल्लले विक्रम संवत १४३६ (सन् १३८०) मा लेखाई जारी गरेको संहितावद्ध कानून न्यायविकासिनीमा ब्राह्मण, क्षेत्री, वैश्य र शुद्र गरी चार जातको व्यवस्था गरिएको छ । शुद्रलाई तल्लो जात मानिएको पनि छ । स्त्रीपुसयोग नाम दिइएको खण्डमा एक अर्को जातबाट जन्मने सन्तानको कानूनी हैसियत बारे व्यापक व्यवस्था छ । तर यो विस्तारित कानूनमा कतै पनि अहिले हाम्रो समाजमा चले जस्तो जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतलाई संरक्षण तथा प्रोत्साहन गर्ने प्रावधान छैनन् ।

जात जातिमा विभाजनको रेखा कोर्ने काम राजा जयास्थिति मल्लले नै गरेको मानिन्छ । तर तिनको अध्ययन गर्दा कार्य विभाजन नै जात विभाजनको आधार देखिन्छ । कुनै पनि प्रावधानले जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतलाई दण्डनीय मानेको पाइदैन् ।

२.२ मुलुकी ऐन, १९१०

राजा जयस्थिति मल्लले कार्य विभाजनका प्रयोजनका लागि विभाजन गरेको जात जाति जंगबहादुर राणाका पालासम्म आई पुग्दा जातीय विभेदको स्वरुप ग्रहण गर्न पुग्यो ।

जंगबहादुर राणाद्वारा वि.सं. १९१० सालमा श्री ५ सुरेन्द्र विक्रम शाहदेवका शासन कालमा बनेको मुलुकी ऐनको नामबाट जारी कानूनमा भने जातीय विभेदलाई मान्यता दिइएको छ । विभिन्न १६२ महलमा विभाजित यस ऐनका खासगरीः (१) नमासिन्या तागाधारी (२) मासिन्या मतुवाली (३) छिटो हाल्नु नपन्या (४) छिटो हाल्नु पर्न्या (५) छिटो बढी हाल्नु पर्न्या र (६) पानी नचलन्या घटी बढी जातको भन्ने महलमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतलाई प्रष्ट्र शव्दमा कानूनी मान्यता दिइएको पाइन्छ ।

त्यस बेलाको सामाजिक संरचनामा आर्थिक, सामाजिक र राजकीय शक्तिका कारणले शोषण र शोषित वर्ग विभेदले मान्यता पाएको थियो । यिनै व्यवस्थाका विकृति स्वरुप जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत जस्ता अमानुषिक प्रचलनले कानूनी मान्यता पाए र ती दण्डनीय बने ।

२.३ मुलुकी ऐन, २०२०

१९१० सालको मुलुकी ऐन विभिन्न काल खण्डमा संशोधन, पुनरलेखन तथा महल विभाजन हुदै २०२० सालसम्म चालू रहयो । २०२० साल भदौ १ गतेदेखि लागू भएको त्यस बेला नयाँ मुलुकी ऐन भनिने कानूनले जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतको अन्त्यको लागि केही प्रयास अवश्य गऱ्यो ।

यस ऐनको अदालती वन्दोवस्त १० क नं. मा कसैले कसैलाई जातिपाति, धर्म, वर्ण, वर्ग वा कामको आधारमा छुवाछूतको भेदभावपूर्ण व्यवहार वा वहिष्कार वा निषेध गरेमा तीन महिनादेखि तीन वर्षसम्म कैद वा एक हजार रुपैयाँदेखि पच्चीस हजार रुपैयाँसम्म

जरीवाना वा दुवै सजाय हुनेछ भन्ने व्यवस्था गरी कानूनी रुपमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत गर्न नहुने व्यवस्था गऱ्यो ।

२.४ मुलुकी ऐन, २०२० पछि

मुलुकी ऐन, २०२० पछि नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय रुपमा सबै किसिमका जातीय भेदभाव उन्मूलनसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, १९६५, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध, १९६६, आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध, १९६६, लगायत विभिन्न मानव अधिकार सम्बन्धी सन्धि महासन्धिको पक्ष राष्ट्र बनी समानता, जीवन, मर्यादा, स्वतन्त्रता, अविभेद, न्याय, सहभागिता, पहुँच लगायतका सिद्धान्तहरुलाई स्वीकार गरेको छ ।

नेपालमा भएको राजनीतिक परिवर्तन सँगै २०४६ सालपछि विभिन्न किसिमका असमानताका विरुद्ध व्यापक रुपमा जनचेतना फैलदै गएको देखिन्छ । त्यस पछि बनेको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले समानताको हकलाई मौलिक हकको रुपमा राखेको थियो । त्यस्तै गरी सरकारले राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, राष्ट्रिय महिला आयोग, राष्ट्रिय दलित आयोग, उपेक्षित उत्पीडित तथा दलित वर्ग उत्थान विकास समिति, बादी विकास समिति, पचहत्तरै जिल्लामा दलित वर्ग उत्थान समिति (हाल खारेज), र जातीय भेदभाव अन्त्य तथा दलित अधिकार प्रवर्द्धन कार्यविधि समेतको व्यवस्था गरी केन्द्रदेखि जिल्ला तथा स्थानीय स्तरसम्म संयन्त्रहरु निमार्ण गरी जातीय भेदभाव तथा छूवाछूतको अन्त्यको लागि काम गर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

त्यस्तै २०६२/०६३ को दोस्रो जनआन्दोलन पछि २०६३ जेठ २१ गते नेपाललाई छुवाछूत मुक्त राष्ट्र घोषणा गरिएको छ भने नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को प्रस्तावनामा नै देशमा विद्यमान वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, लैङ्गिक समस्याहरुलाई समाधान गर्न राज्यको अग्रगामी पुनसंरचना गर्ने व्यवस्था गरेको थियो । मौलिक हकअन्तर्गत पर्ने धारा १४ मा छुवाछूत र भेदभाव विरुद्धको हकको समेत उल्लेख गरिएको थियो । यस संविधानको विभिन्न धाराहरुमा दलित समुदायलाई आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक, शैक्षिक लगायतका क्षेत्रमा सक्षम बनाउने व्यवस्था पनि गरिएको थियो ।

जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतजन्य कार्यलाई दण्डित गर्न विशेष कानूनको रुपमा जातीय तथा अन्य सामाजिक छुवाछूत तथा भेदभाव (कसूर र सजाय) ऐन, २०६८ लाई २०६८ जेठ १८ गतेबाट कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । यस ऐनले जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतजन्य कार्य गरेमा तीन वर्षसम्म कैद वा पचास हजारदेखि दुई लाखसम्म जरीवाना वा दुवै सजाय हुन सक्ने व्यवस्था गरेको छ । नेपालको संविधानमा प्रस्तावनादेखि मौलिक हकको धारा २४ मा छुवाछूत तथा जातीय भेदभाव विरुद्धको हक भनी प्रष्ट रुपमा सार्वजनिक र निजी स्थानमा कसैले कुनै पनि आधारमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतजन्य कार्य गर्न नहुने व्यवस्था गरेको छ ।

त्यस्तै संविधानको धारा ४० मा दलितको हकको व्यवस्था गरी दलित समुदायलाई नागरिक, राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक रुपमा सक्षम बनाउने खोजिएको छ ।

साच्चै दलित समुदायलाई सबै क्षेत्रमा सक्षम बनाउन सकेको खण्डमा सामाजिक अपराधको रुपमा रहेको जातीय भेदभाव र छुवाछूत अन्त्य हुन सहयोग पुग्ने देखिन्छ । अहिले पनि समाजमा मन्दिर प्रवेश, पानी पधेरा, कोठा भाडा, होटल तथा घरमा हुने छोई छिटो, अन्तरजातीय विवाह, कार्यस्थल, उत्पादन गरेका सामानहरुको बिक्री वितरण, सार्वजनिक भोज भतेर तथा सामाजिक कार्यहरु लगायतका विषयमा समाजमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत रहेको पाइन्छ ।

समाजमा रहेको जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतलाई अन्त्य गर्न विद्यमान कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने, गाउँ-गाउँसम्म जनचेतना फैलाउने, यस विषयलाई राष्ट्रको समस्याको रुपमा स्वीकार गरी सरोकारवाला निकायहरुले पर्याप्त नीति, कार्यक्रम, योजना, वजेट लगायतको व्यवस्था गरी जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत मुक्त समाज निर्माणको प्रभावकारी अभियान चलाउन आवश्यक छ । यसो हुन सकेमा मात्र सरकारले घोषणा गरेको छुवाछूत मुक्त राष्ट्र बन्न सक्ने देखिन्छ ।

२.५ दलित समुदायका जातहरू

नेपालमा दालित समुदायको जात कति छन् भन्ने विषयमा राज्यका निकायहरूले फरक फरक संख्यालाई मान्यता दिएको पाइन्छ । लोक सेवा आयोगले २२ वटा दलित जातिहरूलाई सूचीकृत मान्दछ भने राष्ट्रिय दलित आयोगले २६ वटा जातलाई दलित जातीय अनुसूचीमा समावेश गरेको छ । सो जातिहरू अनुसूची ५ मा समावेश गरिएको छ ।

२.६ नागरिकतामा थर सच्याउन सक्ने व्यवस्था

नेपाल सरकार गृह मन्त्रालयले हिन्नताबोध हुने थरको सट्टामा राष्ट्रिय दलित आयोगले निर्दिष्ट गरेका थरहरु राखी नागरिकता प्रमाणपत्र संशोधन गरी प्रतिलिपी दिन मिल्ने-नमिल्ने सम्बन्धमा लिखित निर्देशन समेत माग भई आएको सन्दर्भमा नागरिकता प्रमाणपत्र वितरण कार्यविधि निर्देशिकाको ६ (क) मा उल्लेख भए अनुसार महाकाली अञ्चलका केही जिल्लाहरुको हकमा नागरिकतामा थर सच्याउन सकिने भनी राखिएको प्रवधान अन्य जिल्लाहरुको हकमा समेत लागु गर्न र हिनताबोध हुने थरहरु संशोधन गर्न चाहनेहरुका सम्बन्धमा निर्देशिका एवं यस अघिका परिपत्रहरुमा भएका व्यवस्थाहरु कडाइका साथ लागु गर्न सबै जिल्लामा परिपत्र गर्न नेपाल सरकार (सचिवस्तर) बाट मिति २०६३/०४/२१ मा निर्णय भएकोले सो निर्णय अनुसार गर्न गराउनुहुन भन्ने व्यहोराको पत्र परिपत्र गरेको पाइन्छ । गृह मन्त्रालयको पत्रको प्रतिलिपी अनुसूची ४ मा समावेश गरिएको छ ।

परिच्छेद - ३

दलित समुदायको जनसंख्या

२०६८ सालको राष्ट्रिय जनगणना अनुसार नेपालमा दलितहरुको कूल जनसंख्या ४१ लाख २४ हजार ३९ छ। यसमध्ये पुरुषको जनसंख्या १९ लाख ७९ हजार ६९६ र महिलाको जनसंख्या २१ लाख ४४ हजार ३४३ रहेको थियो। कुल जनसंख्याको १३.८ प्रतिशत हुन आउँछ।

तर, २०७६ साल सम्म आईपुग्दा यो संख्या निश्चय नै बढेको हुनु पर्दछ। नेपालीहरुको बढेको औसत आयु, स्वास्थ्योपचारको बढ्दो सुविधा, घट्दो जन्मदरका परिप्रेक्षयमा जनसंख्याविद्हरु २०६८ सालको संख्यामा ३ देखि ३.५ प्रतिशत बढेको प्रक्षेपण गर्दछन्। यस आधारमा अहिले नेपालमा ४२६८३८० दलित समुदायको जनसंख्या रहेको अनुमान गर्नुपर्ने हुन्छ।

२०६८ सालको जनगणनामा देखाइएको संख्या निम्न छः-

प्रदेश नं १					
	जाति	**जम्मा जनसंख्या**	**पुरुष**	**महिला**
ताप्लेजुङ	बादी	५८	३०	२८
	अन्य दलित	२६२	११८	१४४
	दमाई /ढोली	१८७०	८२२	१०४८
	मुसहर	२०	९	११
	अन्य दलित	११४	७४	४०
	सार्की	११८४	५४०	६४४
	जम्मा	*३५०८*	*१५९३*	*१९१५*

पाँचथर	बादी	८३	३४	४९
	अन्य दलित	१६५	७६	८९
	दमाई /ढोली	४१३४	१९२७	२२०७
	डोम	२९	१५	१४
	दुसाद/पासवान/पासी	२२	५	१७
	कामी	६५२२	२९७७	३५४५
	सोनार	६०	३३	२७
	सार्की	९२५	४५८	४६७
	जम्मा	*११९४०*	*५५२५*	*६४१५*
इलाम	दमाई/ढोली	४५२७	२१७२	२३५५
	सार्की	१२२७	६०२	६२५
	बादी	६९	२८	४१
	लोहार	५९	२८	३१
	मुसहर	४१	२२	१९
	सोनार	२६	८	१८
	चमार/हरिजन/राम	१७	८	९
	दुसाद/पसवान/पासी	१७	७	१०
	अन्य दलित	२०८	१०५	१०३
	हलखर	१४	६	८
	जम्मा	*६२०५*	*२९८६*	*३२१९*
झापा	बादी	३०३	१५२	१५१
	वंतार/सरदार	३८७	१९६	१९१
	अन्य दलित	९२९	४२०	५०९
	दमाई/ढोली	१५२०६	७०८०	८१२६
	धोवी	४०२	२०९	१९३
	गाइने	१८८	९२	९६
	हल्कर	४०	१ ९	२१
	कलर	१२	५	७
	खत्वे	१३०	६६	६४
	लोहार	२८३	१३९	१४४
	मुसहर	३१४०	१५३४	१६०६
	नटुवा	३१	१७	१४
	सरवारिया	२८७	१४३	१४४

	सार्की	५२२४	२५०९	२७१५
	तत्मा/तत्वा	४८२	२४८	२३४
	जम्मा	२७०४४	१२८२९	१४२१५
मोरङ	बादी	९६३	५०४	४५९
	बंतार/सरदार	२२५३६	११२६३	११२७३
	चमार/हरिजन/राम	३७८३	१९२३	१८६०
	अन्य दलित	१४४२	७७८	६६४
	दमाई/ढोली	१२२००	५५९३	६६०७
	धन्डी	११	५	६
	धोवी	११९७	६१५	५८२
	डोम	११९१	५८८	६०३
	दुसाद/पासवान/पासी	७४२५	३७७०	३६५५
	हल्खर	१४७	७२	७५
	कामी	१९७०६	९१४८	१०५५८
	खत्वे	१८४७	९१८	९२९
	कोचे	११८	६५	५३
	लोहर	६२५	३२५	३००
	मुसहर	२८८६३	१४६४१	१४२२२
	नटुवा	३१	१२	१९
	सरवरिया	१५७२	७९८	७७४
	सार्की	४९०९	२२९५	२६१४
	सोनार	२५६३	१२९१	१२७२
	तत्मा/तत्वा	२२७०	११३२	११३८
	जम्मा	११३३९९	५५७३७	५७६६२
सुनसरी	बादी	४३४	२०९	२२५
	बंतार /सरदार	११२५८	५५७१	५६८७
	चमार/हरिजन/राम	९०६३	४४२९	४६३४
	दमाई/ढोली	७३०६	३३७८	३९२८
	धोबी	५९४	३०७	२८ठ
	डोम	११४६	५७६	५७०
	दुसाध/पासवान/पासी	३०७३	१६०४	१४६९
	हल्खर	३९	२६	१३
	कामी	१६७९४	८०४१	८७५३

	खत्वे	६२८३	३०९६	३१८७
	कोचे	४६	२७	१९
	लोहार	५४७	३०७	२४०
	मुसहर	२५७८७	१२९३३	१२८५४
	नटुवा	२६	१५	११
	सरवरिया	२५७६	१२९४	१२८२
	सार्की	२९९८	१३९७	१६०१
	सोनार	१००५	५२१	४८४
	तत्मा/तत्वा	२३२१	११८८	११३३
	अन्य दलित	४०१	२१०	१९१
	जम्मा	९१६९७	४५१२९	४६५६८
धनकुटा	बादी	९७	३९	५८
	बंतार/सरदार	१६	१२	४
	अन्य दलित	४४	२५	१९
	दमाई/ढोली	३३६७	१५२१	१८४६
	डोम	३२	१६	१६
	कामी	६२४०	२९०७	३३३३
	सार्की	२२७३	१०९१	११८२
	जम्मा	१२०६९	५६११	६४५८
तेह्रथुम	बादी	३३६	१५४	१८२
	अन्य दलित	२३	९	१४
	दमाई/ढोली	३०८६	१३८२	१७०४
	कामी	४४१३	२०४८	२३६५
	सार्की	१६०६	७४०	८७७
	जम्मा	९४६४	४३३३	५१३१
संखुवासभा	बादी	६४	२५	३९
	चमार/हरिजन/राम	१३	४	९
	दमाई/ढोली	३४७९	१५८१	१८९८
	धण्डी	२०	८	१२
	दुसाद/पासवान/पासी	१३	९	४
	कामी	७५२१	३४६२	४०५९
	सार्की	२०१८	९१२	११०६

	अन्य दलित	५२	३०	२२
	जम्मा	१३१८०	६०३१	७१४९
भोजपुर	बादी	४२	२०	२२
	चमार/हरिजन/राम	२१	८	१३
	अन्य दलित	६४	३४	३०
	दमाई/ढोली	४७५९	२१६६	२५९३
	गाइने	४४	२०	२४
	कामी	८८७६	४११३	४७६३
	सार्की	४१९२	१९०८	२२८४
	सोनार	२५	१०	१५
	जम्मा	१८०२३	८२७९	९७४४
ओखलढुंगा	बादी	१९२	१०१	९१
	चमार/हरिजन/राम	३५	१४	२१
	अन्य दलित	६८	३४	३४
	दमाई/ढोली	४८७१	२२०९	२६६२
	कामी	६००८	२७७९	३२२९
	नटुवा	१४	६	८
	सार्की	४२१९	१९९२	२२२७
	सोनार	२३	१२	११
	जम्मा	१५४३०	७१४७	८२८३
सोलुखुम्बु	बादी	१२०	६१	५९
	चमार/हरिजन/राम	२४	८	१६
	अन्य दलित	५४	२५	२९
	दमाई/ढोली	१५८७	७३२	८५५
	कलार	३१९	१५८	१६१
	कार्मी	५९१७	२८०६	३१११
	सार्की	५६३	२७७	२८६
	सोनार	४४	२३	२१
	जम्मा	८६२८	४०९०	४५३८

खोटाङ	बादी	१८८	८७	१०१
	चमार/हरिजन/राम	२७	५	२२
	अन्य दलित	८९	४४	४५
	दमाई/ढोली	५६४७	२५९०	३०५७
	डोम	१२	१०	२
	कामी	१०६११	४८७८	५७३३
	सार्की	५७१८	२६४८	३०७०
	जम्मा	२२२९२	१०२६२	१२०३०
उदयपुर	कामी	१६३६२	७६८०	८६८२
	दमाई/ढोली	८९८८	४२३४	४७५४
	सार्की	८३४२	४०३०	४३१२
	मुसहर	३६९२	१८९७	१७९५
	सोनार	२५६	१२७	१२९
	डोम	२१६	११४	१०२
	बादी	१५२	७८	७४
	चमार/हरिजन/राम	१३२	६२	७०
	कलार	८९	३४	५५
	बंतार/सरदार	५८	२६	३२
	धोबी	५१	२५	२६
	बंतार/सरदार	४३	२३	२०
	खत्वे	१९	९	१०
	तत्मा/तत्वा	१७	११	६
	कोचे	११	५	६
	जम्मा	३८४२८	१८३५५	२००७३
प्रदेश नं. २				
सप्तरी	खत्वे	३७९५०	१८४८४	१९४६६
	चमार/हरिजन/राम	२७७०५	१३४१४	१४२९१
	बंतार/सरदार	१४३००	६९२३	७३७७
	बंतार/सरदार	१०९८३	५४१५	५५६८
	तत्मा/तत्वा	९७४९	४७६६	४९८३
	धोबी	५५८६	२७५६	२८३०
	कामी	४८२८	२३३६	२४९२
	सोनार	२१०७	१०४६	१०६१

	डोम	१८७५	९३६	९३९
	दमाई/ढोली	९८५	४६९	५१६
	सार्की	६८२	३४२	३४०
	लोहार	५३३	२८४	२४९
	कलार	१६९	८६	८३
	हल्खर	१५४	८६	६८
	सरवरिया	७४	३९	३५
	बादी	३७	१८	१९
	कोचे	१७	४	१३
	अन्य दलित	६९	३७	३२
	जम्मा	११७८०३	५७४४१	६०३६२
सिराहा	बंतार/सरदार	१८०३	८०३	९६०
	चमार/हरिजन/राम	३६१५०	१७०९०	१९०६०
	दमाई/ढोली	१३०९	६४७	६६२
	धोबी	५६६२	२७९४	२८६८
	डोम	१५२६	७५९	७६७
	दुसाद/पसवान/पासी	२०८९०	१०१४७	१०७४३
	कामी	३७७९	१७९३	१९८६
	खत्वे	१३८७४	६७२७	७१४७
	मुसहर	३९९२९	१९८८४	२००४५
	सोनार	२९७१	१५१४	१४५७
	तत्मा/तत्वा	१३८६७	६५९२	७२७५
	सार्की	९८३	४७२	५११
	लोहार	६७२	३३८	३३४
	हल्खर	३५५	१८७	१६९
	कलर	२१७	१०६	१११
	नटुवा	९३	४९	४४
	बादी	६७	३१	३६
	कोचे	५०	१७	३३
	धनकर/कहरीकर	४९	२२	२७
	धान्डी	१३	६	७
	जम्मा	७८१५८७	३८०११८	४०१४६९

धनुषा	बंतार/सरदार	७७१	३६९	४०२
	दमाई/ढोली	१४६७	७२७	७४०
	धनखर/ कहरीकर	५६६	२८५	२८१
	धोबी	६२३६	३१३५	३१०१
	डोम	१२२४	६१८	६०६
	दुसाद/पसवान/पासी	१८५९६	९२०७	९३८९
	हल्खर	१०२३	५२६	४९७
	कामी	४३७१	२२०३	२१६८
	खत्वे	१७१९८	८४५६	८७४२
	लोहर	४८२७	२५०८	२३१९
	मुसहर	१९९०४	१००२३	९८८१
	नटुवा	३५०	१७४	१७६
	सरबरिया	३०४	१५०	१५४
	सार्की	१३९०	६२०	७७०
	सोनार	७९३८	४०९४	३८४४
	तत्मा/तत्वा	२५९९८	१२६१४	१३३८४
	बादी	२१७	१११	१०६
	अन्य दलित	२९९	१३४	१६५
	कलर	२१	१२	९
	जम्मा	११२७००	५५९६६	५६७३४
महोत्तरी	बादी	५७	३०	२७
	बंतार/सरदार	२७८४	१२१७	१५६७
	चमार/हरिजन/राम	२२३३९	१०८११	११५२८
	अन्य दलित	२८	१४	१४
	दमाई/ढोली	१८०२	८७०	९३२
	धनखर/ कहरीकर	१९२	९७	९५
	धोबी	६२१३	३०६७	३१४६
	डोम	१०५०	५३८	५१२
	दुसाद/पसवान/पासी	१५०६७	७५६८	७४९९
	हल्खर	२५१	१२२	१२९
	कलार	११५	५८	५७
	कामी	४२९८	२०३८	२२६०
	खत्वे	१५७२५	७५८७	८१३८
	कोचे	१३	४	९

	लोहर	५५१७	२७८३	२७३४
	मुसहर	२३३६४	११७३४	११६३०
	नटुवा	१६०	८५	७५
	सार्की	७४९	३६०	३८९
	सोनार	७९७०	४०१२	३९५८
	तत्मा/तत्वा	१०१९३	५०४४	५१४९
	जम्मा	११७८८७	५८०३९	५९८४८
	बादी	४४	२१	२३
	बंतार/सरदार	२५	१२	१३
	चमार/हरिजन/राम	२७८५०	१४२७३	१३५७७
	चिडीमार	१४	४	१०
	अन्य दलित	३४५	१५७	१८८
	दमाई/ढोली	२२६३	१०७८	११८५
	धनखर/ कहरीकर	३३	१६	१७
	धोबी	९७८७	५०३२	४७५५
	डोम	१०४२	५२६	५१६
	दुसाद/पसवान/पासी	२८२५९	१४५३४	१३७२५
	हल्खर	२१४	१०७	१०७
सर्लाही	कलार	१४	१०	४
	कामी	६९३८	३३६३	३५७४
	खत्वे	७१४८	३६८४	३४६४
	कोचे	२३	९	१४
	लोहार	१३२०४	६७५३	६४५१
	मुसहर	१४१३७	७२९४	६८४३
	नटुवा	२१६	११७	९९
	सरबरिया	८१	३६	४५
	सार्की	१५७०	७६१	८०९
	सोनार	८५५७	४४००	४१५७
	तत्मा/तत्वा	८९६०	४५७६	४३८४
	जम्मा	१३०७२४	६६७६३	६३९६१
	चमार/हरिजन/राम	२६३६८	१३५८७	१२७८१
रौतहट	दुसाद/पसवान/पासी	१९७७४	१००७४	९७००
	तत्मा/तत्वा	१६२२८	८३८७	७८४१

	धोबी	१३९७६	७१९१	६७८५
	लोहार	१३८३१	७२०३	६६२९
	सोनार	७७८०	३९८६	३७९४
	मुसहर	७६०१	३९०७	३६९४
	कामी	२२६६	११५१	१११५
	दमाई/ढोली	१२८९	६६७	६६२
	डोम	८८०	४३०	४५०
	हल्खर	३५३	१८२	१७१
	सार्की	११७	५८	५९
	नटुवा	१०९	६२	४७
	खत्वे	१०५	५०	५५
	कोचे	९१	४५	४६
	धनकर/कहरीकर	९०	४६	४४
	बादी	२३	१२	११
	अन्य दलित	५८१	३०३	२७८
	जम्मा	१११४६३	५७३४१	५४१२२
बारा	बादी	५१	२६	२५
	चमार/हरिजन/राम	३०१७०	१५४४९	१४७२१
	अन्य दलित	५९३	२८६	३०७
	दमाई/ढोली	९३२	४५१	४८१
	धनखर/कहरीकर	९९	५०	४९
	धोबी	८१३६	४२४६	३८९०
	डोम	८५८	४४४	४१४
	दुसाद/पसवान/पासी	२०९७४	१०७७२	१०२०२
	कामी	२६७८	१३२५	१३५३
	खत्वे	२३	१०	१३
	कोचे	३४	१८	१६
	लोहार	७२४६	३६९७	३५४९
	मुसहर	९६३९	४९०३	४७३६
	सोनार	७३००	३७५३	३५४७
	तत्मा/तत्वा	६३५५	३२९४	३०६१
	जम्मा	९५०८८	४८७२४	४६३६४

पर्सा	बादी	४०	२द्द	१८
	बंतार/सरदार	२२	१२	९
	अन्य दलित	२४४	१३६	१०८
	दमाई/ढोली	१०६४	५१५	५४९
	डोम	११६६	५७२	५४९
	गाइने	४९	२६	२३
	हल्खर	९६५	४८३	४८२
	कामी	१७५०	८९४	८५६
	नटुवा	६७०	३३३	३३७
	सार्की	५२९	२५१	२७८
	चमार/हरिजन/राम	२८३८७	१४७०१	१३६८६
	दुसाद/पसवान/पासी	१६१११	८२३९	७८७२
	मुसहर	९६७५	४८८९	४७८६
	सोनार	९५१३	५०४४	४४६९
	धोबी	८६७४	४५२८	४१४६
	लोहर	७८६२	४१३२	३७३०
	तत्मा/तत्वा	७६०७	४०१९	३५८८
	जम्मा	९४३२८	४८७९७	४५५३१
प्रदेश नं ३				
सिन्धुली	बादी	९६	४९	४७
	चमार/हरिजन/राम	२९	१५	१४
	अन्य दलित	८१	४१	४०
	दमाई/ढोली	९१५५	४३५८	४७९७
	धोबी	२९	१३	१६
	डोम	६४	३६	२८
	दुसाद/पसवान/पासी	१७	११	६
	कामी	१३५५१	६५०४	७०४७
	लोहार	३३	२१	१२
	मुसहर	१८६१	९२३	९३८
	सार्की	१०५१९	५०६३	५४५६
	सोनार	२७५	२४७	१२८
	तत्मा/तत्वा	२८	१६	१२
	जम्मा	३५७५०	१७२०३	१८५४७

रामेछाप	कामी	६५३३	३०६३	३४७०
	सार्की	६२१४	२९४५	३२६९
	दमाई/ढोली	४५७५	२१४०	२४३५
	बादी	३१०	१३८	१७२
	धोबी	४२	१९	२३
	ठाकुर	३४	२२	१२
	सोनार	२३	१४	९
	अन्य दलित	३१६	१६१	१५५
	जम्मा	१८०४७	८५०२	९५४५
दोलखा	कामी	७९८२	३७११	४२७१
	दमाई/ढोली	४१३०	१९२३	२२०)७
	सार्की	४०३८	१९२५	२११३
	बादी	१२६	६०	६६
	चमार/हरिजन/राम	२४	१६	८
	सोनार	२२	५	८
	दुसाद/पसवान/पासी	१८	८	१०
	मुसहर	१६	६	१०
	अन्य दलित	२१	१२	९
	जम्मा	१६३७७	७६६६	८७११
सिन्धुपाल्चोक	सोनार	५६	२७	२९
	दुसाद/पसवान/पासी	१८	१०	८
	अन्य दलित	१२९	६३	६६
	कामी	१११७८	५१९१	५९८७
	दमाई/ढोली	५४६३	२५९५	२८६८
	सार्की	४३९६	२१४०	२२५६
	बादी	८२	४१	४१
	जम्मा	२१३२२	१००६७	११२५५
काभ्रेपलाञ्चोक	कामी	९२१८	४३८१	४८३७
	साकी	७१२४	३३७३	३७५१
	दमाई/ढोली	५५६७	२५७८	२९८९
	बादी	१४७	८१	६६
	सोनार	८६	३७	४९

	चमार/हरिजन/राम	४६	२७	१९
	धोबी	१९	१४	५
	मुसहर	१६	१०	६
	गाइने	१३	५	८
	अन्य दलित	१०४०	५११	५२९
	जम्मा	२३२७६	११०१७	१२२५९
ललितपुर	कामी	५४२३	२८९३	२५३०
	सार्की	३३६९	१५८४	१७८५
	दमाई/ढोली	२५८०	१२९३	१२८७
	लोहार	६१३	४३७	१७६
	बादी	२८८	१५०	१३८
	चमार/हरिजन/राम	२६५	१८४	८१
	धोबी	२१०	११०	१००
	दुसाद/पसवान/पासी	१०६	७३	३३
	सोनार	१०१	६१	४०
	बंतार/सरदार	१००	७७	२३
	तत्मा/तत्वा	९९	७६	२३
	मुसहर	८३	६८	१७
	खत्वे	७२	६८	४
	गाइने	३२	२१	११
	नटुवा	१६	११	५
	कोचे	११	७	४
	अन्य दलित	१४६४	७८६	६७८
	जम्मा	१४८३२	७८९९	६९३३
भक्तपुर	बंतार/सरदार	१७	११	६
	चमार/हरिजन/राम	५५	४२	१३
	अन्य दलित	११२७	५९२	५३५
	दमाई/ढोली	१५८५	७८३	८०२
	दुसाद/पसवान/पासी	२५	२०	५
	गाइने	४०	२१	१९
	कामी	१९९३	१०४१	९५२
	लोहार	३२	२५	७
	मुसहर	१४	९	५

	सार्की	१४२३	६६५	७५८
	सोनार	२१	१४	७
	तत्मा/तत्वा	१६	११	५
	बादी	२१७	११७	१००
	जम्मा	६५६५	३३५१	३२१४
काठमाडौं	बादी	२०१३	१०४०	९७३
	बंतार/सरदार	१३९	९५	४४
	चमार/हरिजन/राम	८२०	५९०	२३०
	दमाई/ढोली	१२३४७	६३११	६०३६
	धोबी	५१९	३४६	१७३
	दुसाद/पसवान/पासी	५२०	३५५	१६५
	गाइने	३०२	१६१	१४१
	कलार	२०	१०	१०
	कामी	१८४०८	९८३७	८५७१
	खत्वे	१२३	९३	३०
	कोचे	७३	४६	२७
	लोहार	६८१	५१२	१६९
	मुसहर	२०३	१३६	६७
	नटुवा	२०	१४	६
	सार्की	६०४२	३०३३	३००९
	सोनार	२९९	१६५	१३४
	तत्मा/तत्वा	२६४	१९७	६७
	डोम	१७	१०	७
	अन्य दलित	८१९७	४४७५	३७२२
	जम्मा	५१००७	२७४२६	२३५८१
नुवाकोट	कामी	८७५७	३९९४	४७६३
	दमाई/ढोली	४७८८	३९९४	४७६३
	सार्की	४७५९	२२७३	२४८६
	बादी	३४७	१७७	१७०
	सोनार	२७५	१३०	१४५
	चमार/हरिजन/राम	१४	७	७
	अन्य दलित	७५१	३४५	४०६
	जम्मा	१९६९१	९१६४	१०५२७

रसुवा	कामी	८१७	३९८	४१९
	दमाई/ढोली	४५७	२२७	२३०
	बादी	५४	२७	२७
	अन्य दलित	१७	८	९
	जम्मा	१३४५	६६०	६८५
मकवनपुर	कामी	१२१२९	५७६९	६३६०
	दमाई/ढोली	३४८४	१६७८	१८०६
	सार्की	१४७७	६९८	७७९
	सोनार	१२४	७१	५३
	चमार/हरिजन/राम	१०१	८९	१२
	लोहार	७४	५२	२२
	बादी	७३	४८	२५
	धोबी	७०	४६	२४
	तत्मा/तत्वा	५०	३१	१९
	दुसाद/पसवान/पासी	४६	४२	४
	बंतार/सरदार	१३	४	९
	डोम	११	४	७
	अन्य दलित	५४२	३१५	२२७
	जम्मा	१८१९४	८८४७	९३४७
धादिङ	सार्की	१६२४२	७३३९	८९०३
	कामी	१४०६१	६४७३	७५८८
	दमाई/ढोली	८५४४	३९९२	४५५२
	बादी	१६७	९५	७२
	गाइने	३०	१५	१५
	सोनार	२८	१३	१५
	चमार/हरिजन/राम	२५	१८	७
	तत्मा/तत्वा	२१	१८	३
	मुसहर	१५	७	८
	दुसाद/पसवान/पासी	१४	६	८
	अन्य दलित	१५७	८२	७५
	जम्मा	३९३०४	१८०५८	२१२४६

चितवन	कामी	२८३१६	१३२५७	१५०६१
	धोबी	११३	८६	२७
	तत्मा/तत्वा	९२	६५	२७
	हल्खर	३१	१८	१३
	डोम	२०	१५	५
	बंतार/सरदार	१८	९	९
	अन्य दलित	३६५	१९४	१७१
	कामी	२८३१८	१३२५७	१५०६१
	दमाई/ढोली	११३	८६	२७
	सार्की	९२	६५	२७
	बादी	८४०	३९१	४४९
	गाइने	४६९	२३४	२३५
	मुसहर	४२८	२२९	१९९
	दुसाद/पसवान/पासी	३५९	२४४	११५
	चमार/हरिजन/राम	२८३	२१७	६६
	सोनार	२७४	१२२	१५२
	लोहार	१३८	९७	४१
	जम्मा	७९३८५	३७५९७	४१७८८
गण्डकी प्रदेश				
गोर्खा	सार्की	२०५५९	९०९८	११४६१
	कामी	१५०६९	६७९०	८२७९
	दमाई/ढोली	७९७४	३६०७	४३६७
	बादी	३०३	१४८	१५५
	गाइने	१७९	७६	१०३
	चमार/हरिजन/राम	३१	२३	८
	मुसहर	१४	४	१०
	सोनार	१२	४	८
	दुसाद/पसवान/पासी	११	५	६
	अन्य दलित	१२४	८९	३५
	जम्मा	४४२७६	१९८४४	२४४३२
लम्जुङ	कामी	१४४७४	६५७२	७९०२
	सार्की	८९०९	३९७१	४९३८
	दमाई/ढोली	६५९९	३०५३	३५४६

	चमार/हरिजन/राम	१७	१३	४
	सोनार	१२	५	७
	धोबी	१७	१४	३
	लोहार	१५	१५	१
	बादी	२८	१०	१८
	गाइने	९४	४८	४६
	दुसाद/पसवान/पासी	१३	७	६
	अन्य दलित	१४	१०	४
	जम्मा	३०१९३	१३७१८	१६४७५
तनहुँ	कामी	२५३७५	१११०३	१४२७२
	सार्की	१३९२५	५८४९	८०७६
	दमाई/ढोली	१०९१६	४८१२	६१०४
	बादी	१७१७	७७८	९३९
	गाइने	२६७	१३७	१३०
	चमार/हरिजन/राम	४५	३५	१०
	सोनार	२३	१५	८
	मुसहर	२२	१०	१२
	धोबी	१७	१४	३
	लोहार	१६	१५	१
	दुसाद/पसवान/पासी	१३	७	६
	अन्य दलित	५७६	२७२	३०४
	जम्मा	५२९१२	२३०४७	२९८६५
स्याङ्जा	कामी	२३१९५	९९९३	१३२०२
	सार्की	११६५८	५०२९	६६२९
	दमाई/ढोली	१०७३१	४६१३	६११८
	बादी	१६२	७९	८३
	गाइने	१३३	५४	७९
	दुसाद/पसवान/पासी	१३	४	९
	मुसहर	११	२	९
	सोनार	११	३	८
	अन्य दलित	२४	१५	९
	जम्मा	४५९३८	१९७९२	२६१४६

कास्की	कामी	३८९६३	१७७४५	२१२१८
	दमाई/ढोली	१७९९४	८२६१	९७३३
	सार्की	१२३७४	५७९४	६५८०
	बादी	४०४६	१८९१	२१५५
	सोनार	८९५	४२६	४६९
	गाइने	६०८	२८३	३२५
	चमार/हरिजन/राम	१८६	१२६	६०
	लोहार	७६	४९	२७
	दुसाद/पसवान/पासी	७१	५२	१९
	धोबी	४९	३६	१३
	मुसहर	४६	२६	२०
	तत्मा/तत्वा	४०	२६	१४
	खत्वे	१६	९	७
	अन्य दलित	१६६६	८१०	८५६
	जम्मा	७७०४४	३५५४४	४१५००
मनाङ	कामी	२४६	१३८	१०८
	दमाई/ढोली	६८	४९	१९
	सार्की	२२	१९	३
	जम्मा	३३६	२०६	१३०
मुस्ताङ	कामी	१०८५	५५०	५३५
	दमाई/ढोली	५४५	२६१	२८४
	सार्की	८०	५३	२७
	बादी	४२	१९	२३
	अन्य दलित	५९	४०	१९
	जम्मा	१८११	९२३	८८८
म्याग्दी	कामी	१७३९३	७७४७	९६४६
	दमाई/ढोली	६५४२	२८०८	३७३४
	सार्की	३७८५	१७५४	२०३१
	बादी	१२२	५२	७०
	बंतार/सरदार	२०	२०	०
	लोहार	१७	१२	५
	गाइने	१६	१०	६

	अन्य दलित	१५९	७५	८४
	जम्मा	२८०५४	१२४७८	१५५७६
पर्वत	कामी	१३५१०	६०२४	७४८६
	दमाई/ढोली	११०१६	४९५६	६०६०
	सार्की	९७६७	४३३०	५४३७
	बादी	८१	३६	४५
	दुसाद/पसवान/पासी	१६	१५	१
	जम्मा	३४३९०	१५३६१	१९०२९
प्रदेश नं ५				
बाग्लुङ्ग	कामी	४२८९१	१८७६९	२४१२२
	सार्की	१४९१८	६५४२	८३७६
	दमाई/ढोली	१२६१२	५३७८	७२३४
	गाइने	२०९	१०५	१०४
	बादी	७७	३५	४२
	सोनार	४३	२२	२१
	अन्य दलित	१६९	८९	८०
	जम्मा	७०९१९	३०९४०	३९९७९
गुल्मी	कामी	३३४५२	१४४५२	१९०००
	सार्की	१३४५४	५७०५	७७४९
	दमाई/ढोली	१०३२४	४४०२	५९२२
	बादी	४०५	१७५	२३०
	गाइने	३२२	१४८	१७४
	सोनार	३९	१६	२३
	चमार/हरिजन/राम	२१	११	१०
	दुसाद/पसवान/पासी	१४	३	११
	लोहर	१४	७	७
	अन्य दलित	३१	१५	१६
	जम्मा	५८०७६	२४९३४	३३१४२
पाल्पा	कामी	१७५६२	७५२३	१००३९
	सार्की	८३१७	३५५२	४७६५
	दमाई/ढोली	५१००	२२५०	२८५०

	गाइने	२४५	१२०	१२५
	बादी	१६३	७७	८६
	धोबी	३२	३२	०
	चमार/हरिजन/राम	१६	१५	१
	दुसाद/पसवान/पासी	१२	९	३
	अन्य दलित	६९०	२९२	३९८
	जम्मा	३२१३७	१३८७०	१८२६७
नवलपरासी	कामी	२६७८१	१२११३	१४६६८
	चमार/हरिजन/राम	२४४८३	१२३६८	१२११५
	दमाई/ढोली	११०८४	५२३५	५८४९
	धोबी	५५३५	२७७१	२७६४
	दुसाद/पसवान/पासी	५२२४	२६०७	२६१७
	साकीृ	४५०३	२०३५	२४६८
	मुसहर	४४७१	२२३५	२२३६
	लोहार	१९१४	९६३	९५१
	बादी	८२४	३८५	४३९
	धनकर/खरिकर	७३०	३५५	३७५
	सोनार	५१८	२७१	२४७
	डोम	१९०	१०२	८८
	धन्डी	१३५	७१	६४
	नटुवा	११२	५३	५९
	गाइने	९९	४७	५२
	खत्वे	३४	१४	२०
	हल्खोर	११	६	५
	अन्य दलित	३३५६	१५५४	१८०२
	जम्मा	९०००४	४३१८५	४६८१९
रुपन्देही	चमार/हरिजन/राम	३२७२७	१६७४८	१५९७९
	कामी	२७०४७	१२६८२	१४३६५
	धोबी	१७०९८	८६४६	८४५२
	दुसाद/पसवान/पासी	१२८०३	६५२४	६२७९
	दमाई/ढोली	९९६५	४७०२	५२६३
	लोहार	४६३६	२३९३	२२४३
	सार्की	४१९५	१९८८	२२०७

	धन्डी	११६२	५९३	५६९
	धनकर/खरिकर	६८१	३५४	३२७
	सोनार	३९२	२०३	१८९
	गाइने	२५६	१२३	१३३
	नटुवा	१५१	७६	७५
	बंतार/सरदार	५२	३५	१७
	खत्वे	४५	२६	१९
	डोम	३९	२१	१८
	हल्खोर	३५	१८	१७
	कोचे	२३	१२	११
	तत्मा/तत्वा	१६	७	९
	कोरी	१४	६	८
	अन्य दलित	२२१२	११२७	१०८५
	जम्मा	११४४८८	५६७२१	५७७६७
कपिलवस्तु	दुसाद/पसवान/पासी	२१७६६	११११४४	१०६२२
	चमार/हरिजन/राम	२११०८	१०९३९	१०१६९
	धोबी	१२१४८	६१९३	५९५५
	कामी	१०२१५	४८४१	५३७४
	कोरी	७६१८	३९५२	३६६६
	लोहार	३६४४	१८८०	१७६४
	दमाई/ढोली	३२७९	१५८४	१६९५
	बादी	६९३	३३७	३५६
	सोनार	६५२	३२१	३३१
	धन्डी	५८२	३०६	२७६
	नटुवा	२९१	१३६	१५५
	धनकर/खरिकर	२०७	१०७	१००
	गाइने	९५	४०	५५
	सार्की	९५५	४६०	४९५
	मुसहर	६०	२८	३२
	डोम	३६	१६	२०
	तत्मा/तत्वा	१२	६	६
	खत्वे	१२	७	५
	अन्य दलित	४०७२	२०३१	२०४१
	जम्मा	८७४४५	४४३२८	४३११७

अर्घाखाँची	कामी	२२३६५	९७८७	१२५७८
	सार्की	१२०७९	५२२५	६८५४
	दमाई/ढोली	६३०९	२७१९	३५९०
	बादी	२८०	१३०	१५०
	गाइने	२७६	१२८	१४८
	लोहार	३२	१२	२०
	दुसाद/पसवान/पासी	१३	३	१०
	सोनार	११	२	९
	अन्य दलित	२३	८	१५
	जम्मा	४१३८८	१८०१४	२३३७४
प्यूठान	कामी	३१७६०	१३६५६	१८१०४
	सार्की	१२६५५	५५४७	७१०८
	दमाई/ढोली	७२०९	३०६२	४१४७
	बादी	१०४२	४९०	५५२
	गाइने	३५६	१५८	१९८
	सोनार	४६	२१	२५
	चमार/हरिजन/राम	२९	११	१८
	लोहार	१२	७	५
	अन्य दलित	१७२	८४	८८
	जम्मा	५३२८१	२३०३६	३०२४५
रूकुम	कामी	३२९६५	१५५६१	१७४०४
	दमाई/ढोली	७४८०	३४९१	३९८९
	सार्की	३०४६	१४९१	१५५५
	बादी	६५७	३२३	३३४
	गाइने	५२	२४	२८
	सोनार	४६	२१	२५
	चमार/हरिजन/राम	२९	११	१८
	लोहार	१२	७	५
	अन्य दलित	१७२	८४	८८
	जम्मा	४४४५९	२१०१३	२३४४६

	कामी	२७४८९	१२३३९	१५१५०
	दमाई/ढोली	८०१४	३६४८	४३६६
	सार्की	१७११	७९१	९२०
रोल्पा	गाइने	४९	२६	२३
	चमार/हरिजन/राम	२५	१३	१२
	अन्य दलित	१२१८	५४८	६७०
	जम्मा	३८५०६	१७३६५	२११४१
	कामी	३५२७९	१६१८६	१९०९३
	दमाई/ढोली	१४८५०	६९०८	७९४२
	सार्की	१०४४८	४७१२	५७३६
	बाली	१७१८	७८६	९३२
	चमार/हरिजन/राम	८१६	४३७	३७९
	गाइने	७६४	३५५	४०९
	कोरी	१२१	६८	५३
दाङ	दुसाद/पसवान/पासी	९३	५८	३५
	धोबी	५१	३२	१९
	मुसहर	४६	२३	२३
	लोहार	४२	२३	१९
	बंतार/सरदार	१५	८	७
	अन्य दलित	१६५१	७९३	८५८
	जम्मा	६५८९४	३०३८९	३५५०५
	कामी	२३१६६	१०९२९	१२२३७
	चमार/हरिजन/राम	९२४५	४८८१	४३६४
	दमाई/ढोली	७३३२	३४९५	३८३७
	धोबी	५४११	२८२४	२५८ठ
	दुसाद/पसवान/पासी	४३६६	२२५७	२१०९
	कोरी	४३५८	२२८१	२०७७
बाँके	सार्की	१८१०	८६३	९४७
	चिडिमार	११९१	६२५	५६६
	लोहार	१०५१	५४३	५०८
	सोनार	९३१	४६७	४६४
	बादी	७४०	३४९	३९१
	गाइने	३३७	१६०	१७७

	खत्वे	२१५	१०३	११२
	बंतार/सरदार	१५२	८६	६६
	नटुवा	५९	३२	२७
	हल्खोर	२३४	१३	११
	डोम	२३	१०	१३
	धनकर/खरिकर	२२	११	११
	अन्य दलित	७३८८	३८४२	३५४६
	जम्मा जनसंख्या	६७८२१	३३७७१	३४०५०
बर्दिया	कामी	२४४०७	११२५७	१३१५०
	दमाई/ढोली	७६७९	३६३१	४०४८
	चमार/हरिजन/राम	३५५३	१८६०	१६९३
	सार्की	२५६०	११७४	१३८६
	दुसाद/पसवान/पासी	१२८५	६५६	६२९
	बादी	९३२	४२२	५१०
	धोबी	८८९	४५६	४३३
	लोहार	६७७	३२८	३४९
	गाइने	२८०	१२६	१५४
	मुसहर	५४	२७	२७
	कोरी	१२८	७५	५३
	सोनार	२९	१४	१५
	तत्मा/तत्वा	२३	९	१४
	चिडिमार	२०	१३	७
	बंतार/सरदार	१३	५	८
	अन्य दलित	१०४३	५५४	४८९
	जम्मा	४३५७२	२०६०७	२२९६५
कर्णाली प्रदेश				
सल्यान	कामी	२८५९९	१३८०२	१४७९७
	दमाई/ढोली	७२७३	३५२४	३७४९
	सार्की	४३७१	२०५३	२३१८
	बादी	७७३	३५८	४१५
	गाइने	१५१	६९	८२
	लोहार	२३	११	१२

	अन्य दलित	१०७	४४	६३
	जम्मा	४१२९७	१९८६१	२१४३६
सुर्खेत	कामी	६४१४९	२९९९३	३४१५६
	दमाई/ढोली	१५७८१	७५०७	३७४९
	सार्की	८१५७	३८५१	४३०६
	बादी	१८५५	८९०	९६५
	गाइने	५८०	२८३	२९७
	लोहार	१६३	७७	८६
	मुसहर	३८	१६	२२
	दुसाद/पसवान/पासी	११	५	६
	अन्य दलित	२०२	१३५	६७
	जम्मा	९०९३६	४२७५७	४८१७९
दैलेख	कामी	४८४५१	२३५९०	२४८६१
	दमाई/ढोली	१२९८०	६२९७	६६८३
	सार्की	८१७७	३७७७	४४००
	बादी	७९८	३९२	४०६
	लोहार	४४	२८	१६
	गाइने	४१	२३	१८
	अन्य दलित	४७७	२३१	२४६
	जम्मा	७०९६८	३४३३८	३६६३०
जाजरकोट	कामी	३८०८५	१८८८३	१९२०२
	दमाई/ढोली	६८३१	३३२४	३५०७
	सार्की	३०५८	१५३३	१५२५
	बादी	१२१७	६२२	५९५
	गाइने	१८७	९५	९२
	लोहार	१३१	६८	६३
	धोबी	१०१	५५	४६
	चमार/हरिजन/राम	७१	३४	३७
	अन्य दलित			
	जम्मा			

डोल्पा	कामी	३३२९	१६४७	१६८२
	सार्की	१०११	५०३	५०८
	दमाई/ढोली	५८२	२९४	२८८
	अन्य दलित	१६	८	९
	जम्मा	४९३८	२४५२	२४८६
जुम्ला	कामी	८०१७	४०३१	३९८६
	सार्की	७६७७	३८९६	३७८१
	दमाई/ढोली	२७५५	१३५३	१४०२
	लोहार	१००१	५१५	४८६
	बादी	२८	१४	१४
	अन्य दलित	६२	२७	३५
	जम्मा	१९५४०	९८३६	९७०४
कालिकोट	कामी	२४१८९	१२२७४	११९१५
	दमाई/ढोली	६९६०	३४५२	३५०८
	सार्की	४४३७	२२७१	२१६६
	लोहार	७१३	३६६	३४७
	बादी	९३	४७	४६
	अन्य दलित	३१३	६७	६४
	जम्मा	३६५२३	१८४७७	१८०४६
मुगु	लोहार	१४०	७०	७०
	बादी	६५	३८	२७
	अन्य दलित	३२२६	१६६२	१५६४
	जम्मा	३४३१	१७७०	१६६१
हुम्ला	कामी	४८३७	२५००	२४३७
	दमाई/ढोली	१७८५	९२३	८६२
	सार्की	११४०	६००	५४०
	बादी	१२०	६०	६०
	जम्मा	७९८२	४०८३	३८९९
	अन्य	७३	४६	२७

सुदूरपश्चिम प्रदेश				
बाजुरा	कामी	१३११५	६३५५	६७६०
	सार्की	६७०९	३३०९	३४००
	दमाई/ढोली	५६९८	२७००	२९९८
	लोहार	५१७३	२५३६	२६३७
	बादी	१८७८	८८९	९८९
	तत्मा/तत्वा	१५	८	७
	गाइने	१४	९	५
	अन्य दलित	१२२३	५७२	६५१
	जम्मा	३३८२५	१६३७८	१७४४७
बझाङ्ग	कामी	१४३०३	६७३९	७५६४
	सार्की	४३३१	२०२६	२३०५
	दमाई/ढोली	२९९५	१३३१	१६६४
	बादी	४४४	१९१	२५३
	लोहार	५४	३२	२२
	धोबी	२०	१०	१०
	अन्य दलित	९९३४	४६९६	५२३८
	जम्मा	३२०८१	१५०२५	१७०५६
अछाम	कामी	२४२७३	११३४०	१२९३३
	दमाई/ढोली	८०६९	३७१४	४३५५
	सार्की	१६६२	७५३	९०९
	लोहार	९५२	४३४	५१८
	बादी	७८३	३७४	४०९
	गाइने	१३	५	८
	अन्य दलित	४१४४१	१८७५८	२२६८३
	जम्मा	७७१९३	३५३७८	४१८१५
डोटी	कामी	२५६२२	११३८७	१४२३५
	दमाई/ढोली	९६२७	४३२७	५३००
	सार्की	४९१२	२२२६	२६८६
	बादी	२९५८	१२९१	१६६७
	लोहार	२३७४	१०२०	१३५४
	चमार/हरिजन/राम	३८	१९	१९

	दुसाद/पसवान/पासी	१६	७	९
	अन्य दलित	७३१५	३१५८	४१५७
	जम्मा	५२८६२	२३४३५	२९४२७
कैलाली	कामी	६५०८७	३०१५३	३४९३४
	दमाई/ढोली	१७१९२	७७६२	९४३०
	सार्की	७२९६	३४१६	३८८०
	लोहार	३९६०	१८२२	२१३८
	बादी	२८२२	१३१४	१५०८
	चमार/हरिजन/राम	१८८	९७	९१
	मुसहर	१३४	६७	६ठ
	दुसाद/पसवान/पासी	७८	४०	३८
	धोबी	९९	५२	४७
	डोम	६४	३२	३२
	तत्मा/तत्वा	६०	२४	३६
	सोनार	५६	२८	२८
	बंतार/सरदार	२९	१०	१९
	कोचे	२४	१०	१४
	अन्य दलित	८६०७	३९७३	४६३४
	जम्मा	१०५६९६	४८८००	५६८९६
कञ्चनपुर	कामी	३४८५३	१६२३५	१८६१८
	दमाई/ढोली	१०३९२	४८६१	५५३१
	सार्की	७२१८	३३५४	३८६४
	लोहार	२५६१	१२३१	१३३०
	बादी	१२५८	५६६	६९२
	चमार/हरिजन/राम	७०	३४	३६
	मुसहर	५२	२९	२३
	धोबी	३०	१३	१७
	धन्डी	१८	८	१०
	बंतार/सरदार	१७	१०	७
	नटुवा	१२	६	६
	अन्य दलित	१६८८८	८०६०	८८२८
	जम्मा	७३३६९	३४४०७	३८९६२

डडेलधुरा	कामी	१४९३४	६७१४	८२२०
	सार्की	६२९३	२९६५	३३२८
	दमाई/ढोली	५३०९	२४८६	२८२३
	लोहार	२२३४	१०१८	१२१६
	बादी	२६१	१३४	१२७
	चमार/हरिजन/राम	२३	९	१४
	अन्य दलित	२७६	१३५	१४१
	जम्मा	२९३३०	१३६४१	१५८६९
बैतडी	कामी	११६२६	५३९७	६२२९
	लोहार	१११९३	५२११	५९८२
	दमाई/ढोली	५३७२	२४७१	२९०१
	सार्की	३६३३	१७४८	१८८५
	बादी	२३२	११५	११७
	दुसाद/पसवान/पासी	३२	१२	२०
	अन्य दलित	१६३५१	७८७८	८४६३
	जम्मा	४८४२९	२२८३२	२५५९७
दार्चुला	कामी	७०२२	३३८५	३६३७
	लोहार	१७१६	८६०	८५६
	दमाई/ढोली	९७०	४८३	४८७
	सार्की	८९३	४४२	४५१
	बादी	१५०	७७	७३
	अन्य दलित	४२२३	२०५८	२१६५
	जम्मा	१४९७४	७३०५	७६६९
जम्मा		**४१२४०३९**	**१९७९६९६**	**२१४४३४३**

स्रोतः केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग

परिच्छेद् - ४

अन्तर्राष्ट्रिय कानूनी व्यवस्था

नेपालले हस्ताक्षर गरेका सन्धि महासन्धि नेपाल कानून सरह हुन्छन् । जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरुद्धका नेपाल पक्षराष्ट्र भएका सन्धि महासन्धिको चर्चा आवश्यक छ । जो निम्न छन्:-

४.१ मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणा-पत्र, १९४८

प्रत्येक व्यक्तिलाई कुनै पनि किसिमले वर्ण, लिङ्ग, भाषा, जाति, धर्म, राजनीतिक वा अन्य विचारधारा, राष्ट्रिय वा सामाजिक उत्पत्ति, सम्पत्ति, जन्म वा अन्य कुनै हैसियत जस्ता कुनै पनि आधारमा कुनै किसिमको भेदभाव गर्न नहुने मान्यतालाई स्वीकार गरेको छ । सबै मानव जाति स्वतन्त्र रुपले जन्मन्छन्, प्रतिष्ठा एवं अधिकारमा समान हुन्छन् । कुनै पनि भेदभाव विना कानूनको समान संरक्षणका हकदार छन् । सबै व्यक्तिहरुलाई यस घोषणापत्रको उल्लंधन गरी गरिएको कुनै पनि प्रकारको भेदभाव विरुद्व वा त्यस्तो भेदभावको दुरुत्साहन विरुद्व समान संरक्षण पाउने अधिकार हुनेछ ।

४.२ सबै किसिमका जातीय भेदभाव उन्मूलन सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, १९६५

"जातीय भेदभाव" भन्नाले राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक वा अन्य क्षेत्रमा मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरु समान आधारमा मान्यता पाउने, उपभोग गर्ने र अभ्यास गर्ने कुरालाई कमजोर र प्रभावहीन तुल्याउने उद्देश्य राखी जाति, वर्ण, वंश वा राष्ट्रिय वा जातीय उत्पत्तिमा आधारित कुनै पनि प्रकारको भेदभाव, वहिष्कार, नियन्त्रण वा प्राथमिकतालाई सम्झनु पर्छ भनी परिभाषा गरेको छ ।

न्याय प्रदान गर्ने सबै अङ्गहरुका अगाडि समान व्यवहार पाउने अधिकार, कुनै सरकारी अधिकारी, समूह वा संस्थाहरुबाट हुने हिंसा वा शारीरिक क्षतिविरुद्ध राज्यबाट संरक्षण

पाउने अधिकार, सर्वव्यापी तथा समान मताधिकारको आधारमा निर्वाचनहरुमा भाग लिने तथा उम्मेद्वार बन्ने अधिकार, सरकार तथा कुनै पनि तहमा सार्वजनिक मामिलाको सञ्चालनमा भाग लिने, सार्वजनिक सेवामा समान पहुँचको अधिकार हुने व्यवस्था गरिएको छ ।

नागरिक अधिकारहरुमाः राष्ट्रको सीमानाभित्र आवतजावत तथा बसोवास गर्ने स्वतन्त्रता, आफ्नो देश लगायत कुनै देशबाट बाहिर निस्कने र आफ्नो देशमा फर्कने अधिकार, राष्ट्रियताको अधिकार, विवाह गर्ने तथा वरवधु छान्ने अधिकार, एक्लै वा अरुसँग मिलेर सम्पत्ति राख्ने अधिकार, पुर्ख्यौली सम्पत्ति प्राप्त गर्ने अधिकार, विचार, सद्विवेक र धर्मको स्वतन्त्रताको अधिकार, विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतासम्बन्धी अधिकार, शान्तिपूर्ण भेला हुने तथा संगठन गर्ने स्वतन्त्रताको अधिकारको व्यवस्था गरिएको छ ।

आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारहरुमाः काम गर्ने, स्वेच्छाले रोजगारी रोज्ने, कामको उचित र अनुकूल परिस्थिति प्राप्त गर्ने, वेरोजगारी विरुद्ध संरक्षण पाउने, समान कामका लागि समान तलव पाउने, उचित पारिश्रमिक पाउने, ट्रेड युनियन स्थापना गर्ने तथा त्यसमा सम्मिलित हुने अधिकार, आवासको अधिकार, सार्वजनिक स्वास्थ्य, औषधोपचार, सामाजिक सुरक्षा तथा सामाजिक सेवाहरु प्राप्त गर्ने अधिकार, शिक्षा तथा तालिमको अधिकार, सांस्कृतिक क्रियाकलापहरुमा समान सहभागिताको अधिकार र यातायात, होटल, रेस्टुरेण्ट, क्याफे, नाचघर तथा उद्यान जस्ता सार्वजनिक स्थान वा सेवामा पहुँचको अधिकार मुख्य रहेका छन् ।

४.३ नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुवन्ध, १९६६

यसले सबै व्यक्तिहरुलाई वर्ण, लिङ्ग, भाषा, जाति, धर्म, राजनीतिक वा अन्य विचारधारा, राष्ट्रिय वा सामाजिक उत्पत्ति, सम्पत्ति, जन्म वा अन्य कुनै हैसियतका आधारमा कुनै पनि किसिमको भेदभाव नगरी प्रस्तुत अनुवन्धमा उल्लिखित अधिकारहरुको सम्मान र सुनिश्चितता प्रदान गरेको छ । यस किसिमका अधिकारको उल्लंघन भएमा प्रभावकारी उपचारको व्यवस्था गर्नुपर्ने दायित्व पनि पक्ष राष्ट्रलाई दिइएको छ ।

४.४ आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुवन्ध, १९६६

अनुवन्धका पक्षराष्ट्रहरुले अनुवन्धमा उल्लिखित अधिकार वर्ण, लिङ्ग, भाषा, जाति, धर्म, राजनीतिक वा अन्य विचारधारा, राष्ट्रिय वा सामाजिक उत्पत्ति, सम्पत्ति, जन्म वा अन्य कुनै हैसियतका आधारमा कुनै पनि किसिमको भेदभाव विना उपभोग गर्न पाउने कुराको व्यवस्था गरेको छ ।

४.५ जाति हत्या अपराधको रोकथाम र सजाय सम्बन्धी महासन्धि, १९६६

महासन्धिमा जाति हत्या भन्नाले पूर्ण वा आंशिक रुपमा राष्ट्रिय, सम्प्रदाय विशेष, जातीय वा धार्मिक समूहलाई नास गर्ने उद्देश्यले गरिएका समूहका सदस्यको हत्या गर्ने, समूहका

सदस्यको भौतिक विनास गर्ने, शारीरिक वा मानसिक क्षति पुऱ्याउने, समूहको जन्ममा नै रोक लगाउने, समूहको बालबालिका अर्को समूहलाई जिम्मा लगाउने लगायतका कार्यलाई सम्झनु पर्छ भनी परिभाषित गरी यस विरुद्धको कार्यलाई निषेध गरेको छ ।

४.६ महिला विरुद्ध हुने सबै किसिमका भेदभाव उन्मूलन गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, १९८९

यस महासन्धिले राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, नागरिक वा अन्य कुनै पनि विषयमा वैवाहिक स्थिति जे जस्तो रहेको भएता पनि लिङ्गका आधारमा हुने कुनै पनि भेदभाव, बहिष्कार वा प्रतिवन्धलाई महिला विरुद्धको भेदभाव भनी परिभाषित गरेको छ ।

४.७ डर्वान घोषणापत्र, २००१

दक्षिण अफ्रिकामा सन् २००१ मा जातीय भेदभाव विरुद्धको महासन्धिका सम्बन्धमा भएको विश्व सम्मेलनले फौजदारी न्याय प्रणालीको प्रशासनिक तथा कार्यप्रणालीमा हुने जातीय भेदभावका कारण जातिबाद, विदेशीप्रति घृणा यससँग सम्बन्धित असहिष्णुता, वंशका आधारमा भेदभावमा परेका, समाजबाट सीमान्तिकृत आदिवासी समूह माथि प्रतिकूल प्रभाव पार्न सक्ने विषयमा छलफल गरेको थियो । उक्त सम्मेलनले महिला तथा बालबालिका, जात, लिङ्ग तथा उमेरका कारण भेदभावबाट पीडित हुन सक्ने भएकोले उनीहरुको अवस्थालाई विशेष ध्यान दिँदै फौजदारी न्यायप्रणालीको प्रशासनिक तथा कार्य प्रणालीमा जातीय भेदभाव रोकथाम हुनुपर्ने तर्फ ध्यानाकर्षण गर्दै डर्वान घोषणापत्र, २००१ र डर्वान कार्ययोजना जारी गरेको थियो । नेपालले पनि डर्वान घोषणापत्रमा प्रतिवद्धता व्यक्त गरी सोहीअनुरुप केही सकारात्मक पहलहरु गरेको छ ।

परिच्छेद् - ५

राष्ट्रिय कानूनी व्यवस्था

नेपालमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरुद्ध विभिन्न विधायन छन् । ती मध्ये संविधान लगायत विभिन्न प्रमुख कानून निम्न छन्:-

५.१ नेपालको संविधान

नेपालको संविधानमा मानिसका नागरिक, राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक अधिकारको सम्बन्धमा राम्रो व्यवस्था गरेको पाइन्छ । जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरुद्धको अधिकारको विषयमा हेर्ने हो भने नेपालको संविधानको प्रस्तावनामा नै वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, भाषिक, धार्मिक, लैंगिक विभेद र सबै प्रकारका जातीय छुवाछूतको अन्त्य गरी भन्ने व्यवस्था गरिएको छ । त्यस्तै संविधानको विभिन्न धाराहरुमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरुद्धको अधिकारको सम्बन्धमा मुख्यत निम्न व्यवस्था गरिएको छ[३]:-

क. धारा १६ सम्मान पूर्वक बाँच्न पाउने हक:-

(१) प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक हुनेछ ।

(२) कसैलाई पनि मृत्युदण्डको सजाय दिने गरी कानून बनाइने छैन ।

ख. धारा १८ समानताको हक:-

(१) सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुनेछन् । कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित गरिने छैन ।

(२) सामान्य कानूनको प्रयोगमा उत्पत्ति, धर्म, वर्ण, जात, जाति, लिंग, शारीरिक अवस्था, अपांगता, स्वास्थ्य स्थिति, वैवाहिक स्थिति, गर्भावस्था, आर्थिक अवस्था, भाषा वा क्षेत्र, वैचारिक आस्था वा यस्तै अन्य कुनै आधारमा भेदभाव गरिने छैन ।

३ नेपालको संविधान (२०७२)

(३) राज्यले नागरिकहरूका बीच उत्पत्ति, धर्म, वर्ण, जात, जाति, लिंग, आर्थिक अवस्था, भाषा, क्षेत्र, वैचारिक आस्था वा यस्तै अन्य कुनै आधारमा भेदभाव गर्ने छैन ।

तर सामाजिक वा सांस्कृतिक दृष्टिले पिछडिएका महिला, दलित, आदिवासी, आदिवासी जनजाति, मधेशी, थारू, मुस्लिम, उत्पीडित वर्ग, पिछडा वर्ग, अल्पसंख्यक, सीमान्तीकृत, किसान, श्रमिक, युवा, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, लैंगिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक, अपांगता भएका व्यक्ति, गर्भावस्थाका व्यक्ति, अशक्त वा असहाय, पिछडिएको क्षेत्र र आर्थिक रूपले विपन्न खस आर्य लगायत नागरिकको संरक्षण, सशक्तीकरण वा विकासका लागि कानून बमोजिम विशेष व्यवस्था गर्न रोक लगाएको मानिने छैन ।

(४) समान कामका लागि लैंगिक आधारमा पारिश्रमिक तथा सामाजिक सुरक्षामा कुनै भेदभाव गरिने छैन ।

(५) पैतृक सम्पत्तिमा लैंगिक भेदभाव विना सबै सन्तानको समान हक हुनेछ ।

ग. धारा २४ छुवाछूत तथा भेदभाव विरुद्धको हकः-

(१) कुनै पनि व्यक्तिलाई निजको उत्पत्ति, जात, जाति, समुदाय, पेशा, व्यवसाय वा शारीरिक अवस्थाको आधारमा कुनै पनि निजी तथा सार्वजनिक स्थानमा कुनै प्रकारको छुवाछूत वा भेदभाव गरिने छैन ।

(२) कुनै वस्तु, सेवा वा सुविधा उत्पादन वा वितरण गर्दा त्यस्तो वस्तु, सेवा वा सुविधा कुनै खास जात वा जातिको व्यक्तिलाई खरीद वा प्राप्त गर्नबाट रोक लगाइने वा त्यस्तो वस्तु, सेवा वा सुविधा कुनै खास जात वा जातिको व्यक्तिलाई मात्र बिक्री वितरण वा प्रदान गरिने छैन ।

(३) उत्पत्ति, जात, जाति वा शारीरिक अवस्थाको आधारमा कुनै व्यक्ति वा समुदायलाई उच्च वा नीच दर्शाउने, जात, जाति वा छुवाछूतको आधारमा सामाजिक भेदभावलाई न्यायोचित ठान्ने वा छुवाछूत तथा जातीय उच्चता वा घृणामा आधारित विचारको प्रचार प्रसार गर्न वा जातीय विभेदलाई कुनै पनि किसिमले प्रोत्साहन गर्न पाइने छैन ।

(४) जातीय आधारमा छुवाछूत गरी वा नगरी कार्यस्थलमा कुनै प्रकारको भेदभाव गर्न पाइने छैन ।

(५) यस धाराको प्रतिकूल हुने गरी भएका सबै प्रकारका छुवाछूत तथा भेदभावजन्य कार्य गम्भीर सामाजिक अपराधका रूपमा कानून बमोजिम दण्डनीय हुनेछन् र त्यस्तो कार्यबाट पीडित व्यक्तिलाई कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ ।

घ. धारा ४० मा दलितको हक :-

(१) राज्यका सबै निकायमा दलितलाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा सहभागी हुने हक हुनेछ । सार्वजनिक सेवा लगायतका रोजगारीका अन्य क्षेत्रमा दलित समुदायको सशक्तीकरण, प्रतिनिधित्व र सहभागिताका लागि कानूनबमोजिम विशेष व्यवस्था गरिनेछ ।

(२) दलित विद्यार्थीलाई प्राथमिकदेखि उच्च शिक्षासम्म कानून बमोजिम छात्रवृत्ति सहित निःशुल्क शिक्षाको व्यवस्था गरिनेछ । प्राविधिक र व्यावसायिक उच्च शिक्षामा दलितका लागि कानून बमोजिम विशेष व्यवस्था गरिनेछ ।

(३) दलित समुदायलाई स्वास्थ्य र सामाजिक सुरक्षा प्रदान गर्न कानूनबमोजिम विशेष व्यवस्था गरिनेछ ।

(४) दलित समुदायलाई आफ्नो परम्परागत पेशा, ज्ञान, सीप र प्रविधिको प्रयोग, संरक्षण र विकास गर्ने हक हुनेछ । राज्यले दलित समुदायका परम्परागत पेशासँग सम्बन्धित आधुनिक व्यवसायमा उनीहरूलाई प्राथमिकता दिई त्यसका लागि आवश्यक पर्ने सीप र स्रोत उपलब्ध गराउनेछ ।

(५) राज्यले भूमिहीन दलितलाई कानूनबमोजिम एक पटक जमीन उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।

(६) राज्यले आवासविहीन दलितलाई कानूनबमोजिम बसोबासको व्यवस्था गर्नेछ ।

(७) दलित समुदायलाई यस धाराद्वारा प्रदत्त सुविधा दलित महिला, पुरुष र सबै समुदायमा रहेका दलितले समानुपातिक रूपमा प्राप्त गर्ने गरी न्यायोचित वितरण गर्नु पर्नेछ ।

५.२ जातीय तथा अन्य सामाजिक छुवाछूत तथा भेदभाव (कसूर र सजाय) ऐन, २०६८

कसैले कसैलाई उत्पत्ति, जात, जाति, वंश, समुदाय, पेशा वा व्यवसाय वा शारीरिक अवस्थाका आधारमा कुनै पनि कार्यमा बहिष्कार, प्रतिबन्ध, निष्काशन, अवहेलना गर्नु गराउनु नहुने यस्तो कार्य कसैले कसैलाई गरेमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत गरेको मानिने भनी यस ऐनमा व्यवस्था गरेको छ । यस ऐनको दफा ४ (२) मा छुवाछूत र जातीय भेदभाव सार्वजनिक स्थान, निजी क्षेत्र र विदेशमा गरेको भए पनि नेपालमा गरे सरह मानिने भनी कुनै पनि स्थानमा गर्न नमिल्ने व्यवस्था गरेको छ ।

त्यस्तै यस ऐनको दफा ७ मा सजायको व्यवस्था गरी जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत गर्नेलाई तीन महिनादेखि तीन बर्षसम्म कैद वा पचास हजारदेखि दुई लाख रुपैयाँसम्म जरीवाना वा दुवै हुन सक्ने व्यवस्था गरेको छ भने राष्ट्रसेवकले यस्तो कसूर गरेमा थप आधा सजाय बढी हुने व्यवस्था गरिएको छ । यस ऐनको दफा ९ मा क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गरी कसैले यस ऐन बमोजिमको कसूर गरेको ठहरेमा अदालतले कसूरदारबाट पीडितलाई दुई लाख रुपैयासम्म क्षतिपूर्ति भराइदिनु पर्नेछ भन्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

५.३ मुलुकी अपराध (संहिता) ऐन, २०७४

क. यसको दफा १६० भेदभाव तथा अन्य अपमानजन्य व्यवहार सम्बन्धी कसूरमा निम्न व्यवस्था गरिएको छः-

(१) कानूनमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक कानूनबमोजिम अधिकार प्रयोग गर्ने अधिकारीले त्यस्तो अधिकार वा सामान्य कानूनको प्रयोग गर्दा उत्पत्ति, धर्म, वर्ण, जात, जाति, लिङ्ग, शारीरिक अवस्था, अपाङ्गता, स्वास्थ्य स्थिति, वैवाहिक स्थिति, गर्भावस्था, आर्थिक अवस्था, भाषा वा क्षेत्र, वैचारिक आस्था वा यस्तै अन्य कुनै आधारमा कुनै पनि नागरिक माथि जानी जानी भेदभावपूर्ण व्यवहार गर्न हुँदैन ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको कसूर गर्ने वा गराउने व्यक्तिलाई तीन वर्षसम्म कैद वा तीस हजार रुपैयाँसम्म जरीवाना वा दुवै सजाय हुनेछ ।

ख. यसको दफा १६१ मा भेदभाव गरी बस्तु वा सेवा खरिद बिक्री वा वितरण गर्न नहुने सम्बन्धमा निम्न व्यवस्था गरिएको छः-

(१) कसैले कुनै बस्तु वा सेवाको खरिद वा बिक्री वितरण गर्दा गराउँदा कुनै खास जात, जाति वा सम्प्रदायको व्यक्तिबाट मात्र वा त्यस्ता व्यक्तिलाई मात्र खरिद वा बिक्री वितरण गर्ने वा कुनै खास जात, जाति वा सम्प्रदायका व्यक्तिलाई उपलब्ध नगराउने वा बिक्री वितरण नगर्ने कार्य गर्न हुँदैन ।

तर आर्थिक, सामाजिक वा शैक्षिक दृष्टिले पिछडिएको वर्गको हित संरक्षण वा विकासका लागि कानूनबमोजिम अधिकार प्राप्त अधिकारीको स्वीकृति लिई कुनै खास वस्तु वा सेवा कुनै खास जात, जाति वा सम्प्रदायका व्यक्तिलाई मात्र उपलब्ध गराएकोमा वा बिक्री वितरण गरेकोमा यस दफाबमोजिम कसूर गरेको मानिने छैन ।

५.४ सरकारले गरेको घोषणा

नेपाल सरकारले सामाजिक अपराधको रुपमा रहेको जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतजन्य कार्यको अन्त्य गर्न विभिन्न समयमा विभिन्न पहल गरेको पनि देखिन्छ । सरकारले २०६३ जेठ २१ गते नेपाललाई छुवाछूत मूक्त राष्ट्र घोषणा गरेको छ भने २०६८ सालमा जेठ २१ गतेलाई जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत उन्मूलन राष्ट्रिय दिवसको रुपमा मनाउने व्यवस्था गरेको छ ।

परिच्छेद - ६

विश्वव्यापी आवधिक समीक्षा मार्फत प्राप्त दलित अधिकारसम्बन्धी सिफारिश

विश्वव्यापी आवधिक समीक्षामा दलित अधिकार तथा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरूद्धको अधिकारको सम्बन्धमा गरिएका सिफारिशहरु संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानव अधिकार परिषद्बाट नेपालको मानव अधिकार अवस्थाको विश्वव्यापी आवधिक समीक्षा दोस्रो पटक सन् २०१५ मा भएको थियो । दोस्रो समीक्षाको क्रममा विभिन्न मुलुकहरुले नेपाललाई १९५ वटा सुझावहरु दिएका थिए । नेपालले १५२ वटा सुझावलाई स्वीकार गरी कार्यान्वयन गर्ने प्रतिवद्धता जनाएको छ । नेपाल सरकारले विश्वव्यापी आवधिक समीक्षा मार्फत प्राप्त सिफारिश कार्यान्वयन कार्ययोजना पनि तयार गरेको छ । राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले उक्त विश्वव्यापी आवधिक समीक्षाका सिफारिशहरुको कार्यान्वयन अनुगमन कार्ययोजना तयार गरेको छ । जातीय भेदभाव विरूद्धको अधिकारका सम्वन्धमा विश्वव्यापी आवधिक समीक्षा मार्फत प्राप्त सिफारिशहरु निम्नानुसार रहेका छन्ः-[४]

१. बालिका, दलित, आदिवासी जनजाति अल्पसंख्यक तथा विस्थापित बालबालिका प्रति बिशेष ध्यानदिने ।

२. दलित, बालिका तथा अल्पसंख्यक आदिवासी जनजातिका लागि शैक्षिक चक्र सम्पन्न गरी रोजगारी सुनिश्चित गर्न सहयोग गर्ने ।

३. विगतका बधुवा मजदुर, दलित, मुसलमान, अपांगता भएका व्यक्ति तथा एच्आईभी/एड्स संक्रमित व्यक्तिहरुको खाद्य सुरक्षाको स्थितिमा सुधार ल्याउने ।

४. विभेदको अन्त्य गर्न सबै प्रकारका आवश्यक कानूनी र नीतिगत उपाय अबलम्वन गर्ने ।

---

४ विश्वव्यापी आवधिक समीक्षा मार्फत प्राप्त सिफारिस कार्यान्वयन कार्ययोजना

५. सबै प्रकारका विभेद अन्त्य गर्नका लागि विद्यमान नीति तथा कानूनहरुको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा थप जोड दिने, सही अर्थमा विभेदको अन्त्य गर्नका लागि थप प्रयासहरु अगाडि बढाउने, कानुनी तथा व्यवहारिक रुपमा रहेका विभेद अन्त्य गर्न प्रभावकारी तथा स्वतन्त्र संयन्त्रहरु निर्माण गर्ने ।

६. धर्म, लिंग, जाति, अपांगता, भौगोलिक अवस्था आदिका आधारमा हुने विभेद अन्त्य गर्न थप प्रयासहरु अगाडि बढाउने ।

७. विभेद अन्त्यका लागि तत्काल र प्रभावकारी उपाय अबलम्वन गर्ने ।

८. सीमान्तकृत तथा पिछाडिएका वर्ग तथा समुदायलाई आधारभूत सेवा प्रदान गर्ने कार्यलाई तिब्रता दिने ।

९. जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत निर्मूल गर्ने ।

१०. जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरूद्धको कानूनहरुको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि आवश्यक नीतिहरु निर्माण गर्ने ।

११. जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरूद्धको ऐनको पूर्ण तथा प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि ठोस रणनीति बनाई आवश्यक उपाय अबलम्वन गर्ने ।

१२. कानूनको कार्यान्वयन स्थिति तथा प्रभावकारिताका सम्बन्धमा अध्ययन गर्ने ।

१३. जातीय भेदभाव उन्मूलनसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धि कार्यान्वयन गर्न आवश्यक उपाय अबलम्वन गर्ने ।

१४. दलित समुदाय उपर भएका सवै प्रकारका विभेदका घटनाहरुको छानवीन गर्ने ।

१५. ग्रामीण तथा पिछडिएको क्षेत्रमा समेत राष्ट्रिय नीतिहरु कार्यान्वयन भएको सुनिश्चित गर्ने ।

१६. जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतका घटनाहरु दर्ता हुने, अनुसन्धान गरिने पीडकहरुलाई कारवाही हुने तथा पीडितहरुलाई क्षतिपूर्ति प्रदान गरिने कुराको सुनिश्चितता गर्ने ।

१७. कुनै पनि विभेदका घटनामा संलग्न रहेको भनी आरोपित प्रहरी तथा न्याय प्रणालीमा रहेका कुनै पनि व्यक्ति उपर निष्पक्ष छानवीन गर्ने ।

१८. अल्पसंख्यक समुदायको अधिकार सुनिश्चित गर्ने ।

१९. नेपालका सबै अल्पसंख्यक समुदायहरुसँग सहभागितात्मक रुपमा छलफल तथा संवाद गर्ने ।

२०. भूकम्पवाट प्रभावितहरुको पूनर्स्थापना कार्य सुनिश्चित गर्ने ।

२१. भूकम्पबाट प्रभावितहरुको पुर्नस्थापना तथा पुर्ननिर्माण कार्यमा भएका सबै प्रकारका विभेद तथा   मानव अधिकार उल्लंघन घटनाको निरुपण गर्ने संयन्त्र बनाउने ।

२२. भूकम्पबाट प्रभावितहरुलाई राहत तथा सहयोग प्रदान गर्दा सीमान्तकृत समुदाय तथा दलितहरुको आवश्यकता सम्बोधन गर्ने तथा उनीहरुलाई इज्जतपूर्ण रोजगारी प्रवर्द्धन गर्ने ।

२३. रोजगारी तथा आयआर्जनका थप अवसर सिर्जना गर्ने ।

२४. विशेषतः ग्रामीण समुदाय, दलित तथा अल्पसंख्यक, आदिवासी जनजाति समुदायका लागि रोजगारी तथा आयआर्जनका अवसरहरु सिर्जना गर्ने प्रभावकारी रणनीति तथा कार्यक्रमहरु बनाई लागू गर्ने ।

२५. निजामती सेवा, सुरक्षा निकाय तथा स्थानीय निकायमा आदिवासी जनजाति, अल्पसंख्यक तथा सीमान्तकृत समुदायको सहभागिता बढाउन थप प्रभावकारी प्रयासहरु अबलम्वन गर्ने ।

२६. राष्ट्रिय महिला आयोग तथा राष्ट्रिय दलित आयोगलाई प्रभावकारी ढंगवाट कार्य गर्न सक्षम बनाउनका लागि आवश्यक स्रोतको व्यवस्था गरी उनीहरुको भूमिका थप प्रवर्द्धन गर्ने ।

परिच्छेद - ७

दलितका मानव अधिकार र कार्यान्वयन अवस्था

प्राकृतिक र कानूनी रुपमा मानिसले प्राप्त गरेका अधिकार नै मानव अधिकार हुन । राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन २०६८ को दफा २ (च) अनुसार "मानव अधिकार" भन्नाले व्यक्तिको जीवन, स्वतन्त्रता, समानता र मर्यादाससँग सम्बन्धित संविधान तथा अन्य प्रचलित कानूनद्वारा प्रदान गरिएका अधिकार सम्झनु पर्छ र सो शब्दले नेपाल पक्ष भएको मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिमा निहित अधिकार समेतलाई जनाउछ भनी परिभाषा गरेको छ । मानिसका सबै अधिकारहरुमा प्रभाव पार्न सक्ने एउटा विषय जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतजन्य कार्य पनि हो ।

सरकारले मानव अधिकारका सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय रुपमा गरेका प्रतिवद्धता हेर्दा मानिसका नागरिक, राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकार कायम गर्न प्रतिवद्ध भएको देखिन्छ । जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरुद्धको अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धता हेर्दा, सबै किसिमका जातीय भेदभाव उन्मूलन सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, १९६५, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध, १९६६, आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध, १९६६, लगायत अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि महासन्धिलाई महत्वपूर्ण दस्तावेजका रुपमा लिन सकिन्छ । सबै अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरुले मुख्यतः अविभेद, समानता, स्वतन्त्रता, मर्यादा, न्याय, पहुँच, सहभागिता लगायतका मुल्य र मान्यता अवलम्वन गरेको पाइन्छ ।

राष्ट्रिय रुपमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरुद्धको अधिकार सम्बन्धमा गरिएको कानूनी व्यवस्था हेर्दा सन्तोषजनक नै मान्नु पर्ने हुन्छ । नेपालको संविधानको प्रस्तावनामा नै वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, भाषिक, धार्मिक, लैंगिक विभेद र सबै प्रकारका जातीय छुवाछूतको अन्त्य गरी भन्ने व्यवस्था गरिएको छ । त्यस्तै संविधानको धारा १६ मा सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक,

धारा १८ मा समानताको हक, धारा २० मा न्याय सम्बन्धी हक, धारा २४ मा छुवाछूत तथा भेदभाव विरुद्धको हक, धारा ४० मा दलितको हक र धारा ४२ मा सामाजिक न्यायको हक लगायतका महत्वपूर्ण मौलिक हकको व्यवस्था गरी सार्वजनिक तथा निजी स्थानमा पनि जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत गर्न नपाइने, दलित समुदायलाई नागरिक, राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक लगायतका क्षेत्रमा सक्षम बनाउन खोजिएको छ । त्यस्तै राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, राष्ट्रिय महिला आयोग, राष्ट्रिय दलित आयोगलाई संवैधानिक अंगको रुपमा स्थापना गरी यस विषयमा समेत काम गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

२०६८ जेठ १० गते व्यवस्थापिकाबाट पारीत गरी सोही जेठ १८ गते प्रमाणीकरण गरी कार्यान्वयन गर्ने गरी जातीय तथा अन्य सामाजिक छुवाछूत तथा भेदभाव (कसूर र सजाय) ऐन, २०६८ आएको छ । यसले कसैले कसैलाई उत्पत्ति, जात, जाति, वंश, समुदाय, पेशा वा व्यवसाय वा शारीरिक अवस्थाका आधारमा कुनै पनि कार्यमा बहिष्कार, प्रतिबन्ध, निष्काशन, अवहेलना गर्न गराउन नहुने यस्तो कार्य कसैले कसैलाई गरेमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत गरेको मानिने भनी यस ऐनमा व्यवस्था गरेको छ । यस ऐनको दफा ४ (२) मा छुवाछूत र जातीय भेदभाव सार्वजनिक स्थान, निजी क्षेत्र र विदेशमा गरेको भए पनि नेपालमा गरे सरह मानिने भनी कुनै पनि स्थानमा गर्न नमिल्ने व्यवस्था गरेको छ । त्यस्तै यस ऐनको दफा ७ मा सजायको व्यवस्था गरी जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत गर्नेलाई तीन महिनादेखि तीन वर्षसम्म कैद वा पचास हजारदेखि दुई लाख रुपैयाँसम्म जरीवाना वा दुवै हुन सक्ने व्यवस्था गरेको छ । राष्ट्रसेवकले यस्तो कसूर गरेमा थप आधा सजाय बढी हुने व्यवस्था गरिएको छ । यस ऐनको दफा ९ मा क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गरी कसैले यस ऐनबमोजिमको कसूर गरेको ठहरेमा अदालतले कसूरदारबाट पीडितलाई दुई लाख रुपैयासम्म क्षतिपूर्ति भराइदिनु पर्नेछ भन्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

२०२० सालको मुलुकी ऐनलाई विस्थापित गरी ल्याइएको मुलुकी अपराध (संहिता) ऐन, २०७४ को दफा १६० भेदभाव तथा अन्य अपमानजन्य व्यवहारसम्बन्धी कसूरको व्यवस्था समेटिएको छ । यसको उपदफा (१) मा कानूनमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक कानूनबमोजिम अधिकार प्रयोग गर्ने अधिकारीले त्यस्तो अधिकार वा सामान्य कानूनको प्रयोग गर्दा उत्पत्ति, धर्म, वर्ण, जात, जाति, लिङ्ग, शारीरिक अवस्था, अपाङ्गता, स्वास्थ्य स्थिति, वैवाहिक स्थिति, गर्भावस्था, आर्थिक अवस्था, भाषा वा क्षेत्र, वैचारिक आस्था वा यस्तै अन्य कुनै आधारमा कुनै पनि नागरिक माथि जानी जानी भेदभावपूर्ण व्यवहार गर्न हुँदैन भनिएको छ । उपदफा (१) बमोजिमको कसूर गर्ने वा गराउने व्यक्तिलाई तीन वर्षसम्म कैद वा तीस हजार रुपैयाँसम्म जरीवाना वा दुवै सजाय हुनेछ । दफा १६१ को उपदफा (१) मा कसैले कुनै बस्तु वा सेवाको खरिद वा बिक्री वितरण गर्दा गराउँदा कुनै खास जात, जाति वा सम्प्रदायको व्यक्तिबाट मात्र वा त्यस्ता व्यक्तिलाई मात्र खरिद वा बिक्री वितरण गर्ने वा कुनै खास जात, जाति वा सम्प्रदायका व्यक्तिलाई उपलब्ध नगराउने वा बिक्री वितरण नगर्ने कार्य गर्न हुँदैन । तर, आर्थिक, सामाजिक वा शैक्षिक दृष्टिले पिछडिएको वर्गको हित संरक्षण वा विकासका लागि कानून बमोजिम अधिकार प्राप्त अधिकारीको स्वीकृति लिई कुनै खास वस्तु वा सेवा कुनै खास जात, जाति वा सम्प्रदायका व्यक्तिलाई मात्र उपलव्ध गराएकोमा वा बिक्री वितरण गरेकोमा यस दफा बमोजिम कसूर गरेको मानिने छैन भन्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतजन्य सामाजिक अपराधका सम्बन्धमा जाहेरी/उजूरी विभिन्न निकायमा दिन सक्ने कानूनी व्यवस्था गरिएको छ । महान्यायधिवक्ता र सो अन्तर्गतको कार्यालय तथा नेपाल प्रहरीमा प्राप्त जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरुद्धको उजूरीको विवरण निम्नानुसार रहेको छ ।

महान्यायधिवक्ताको कार्यालय तथा उच्च सरकारी वकील कार्यालयमा रहेका मुद्दाको विवरण								
मुद्दा	**महान्यायधिवक्ताको कार्यालय**				**उच्च सरकारी वकील कार्यालय**			
जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत	लगत	कसूर	सफाई	बाँकी	लगत	कसूर	सफाई	बाँकी
	१	०	१	०	१७	३	८	६

जिल्ला सरकारी वकील कार्यालयमा रहेका मुद्दाको विवरण					
मुद्दा	**आ.व.२०७४/७५ को अभियोजन**	**जम्मा लगत**	**कसूर ठहर**	**सफाई**	**बाँकी**
जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत	२२	४५	२१	१५	९

(स्रोतः महान्यायाधिवक्ता कार्यालयको आ.व. .२०७४/७५ को प्रतिवेदन)

नेपाल प्रहरीमा दर्ता भएका जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत सम्बन्धी उजूरीको पाच वर्षको विवरण

आर्थिक वर्ष	**उपत्यका**	**प्रदेश नं. १**	**प्रदेश नं. २**	**प्रदेश नं. ३**	**गण्डकी प्रदेश**	**प्रदेश नं. ५**	**कर्णाली प्रदेश**	**सुदुरपश्चिम प्रदेश**	**जम्मा**
आ.व.२०७५/७६	२	५	५	३	४	४	४	७	३३
आ.व.२०७४/७५	१	३	४	२	२	१	०	४	१७
आर्थिक वर्ष	**उपत्यका**	**पूर्वाञ्चल**		**मध्यामञ्चल**	**पश्चिमाञ्चल**	**मध्यपश्चिमाञ्चल**		**सुदूरपश्चिमाञ्चल**	**जम्मा**
आ.व.२०७३/७४	२	४		६	७	४		२	२५
आ.व.२०७२/७३		४		६	३	४		२	१९
आ.व.२०७१/७२		१		६	१	१			१०
पाच वर्षको उजूरी संख्या									**१०४**

स्रोतः नेपाल प्रहरी

कानूनी रुपमा सार्वजनिक, निजी तथा विदेशमा समेत जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत गर्न नपाइने व्यवस्था गरिए छ । तर, व्यवहारमा भने शहरदेखि गाउँ सम्म, देशदेखि विदेशसम्म जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतजन्य कार्यहरु भइरहेको पाइन्छ । संघीय व्यवस्थापिका माननीय सांसददेखि स्थानीय तहका जनप्रतिनिधिसम्मले यस प्रकारको अपराधको शिकार बन्न परेको विषय अनुगमनको क्रममा प्राप्त भएको छ । अनुगमनको क्रममा तथा आमसञ्चार माध्यममा समेत प्रकाशित समचारहरुका आधारमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत घटनाहरु धेरै घट्ने गरेको जानकारी पाइए पनि महान्यायाधिवक्ता तथा नेपाल प्रहरीको आकडा अत्यन्त कम देखिएकाले समेत यस प्रकारका घटनाहरु कानूनी दायरमा कम आउने गरेको बुझ्न सकिन्छ ।

दलित भएका कारण कोठा नपाएको, मन्दिरमा प्रवेश गरी पूजा गर्न नपाएको, सार्वजनिक धारा तथा इनारमा पानी भर्न नपाएको, अन्तर्जातीय विवाह गर्दा ज्यानै गुमाउनु पर्ने, धम्की आई मानसिक तनाव खेप्नु पर्ने तथा झुठा मुद्दाहरु लगाई दुःख दिने, सरकारी कार्यालयमा समेत जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतजन्य कार्यबाट पीडित बन्नु पर्ने, सामाजिक कार्यहरु विवाह, जन्म, न्वारन, ब्रतवन्ध लगायतका भोजमा दलित समुदायलाई प्रतिवन्ध तथा विभेद गर्ने, सामाजिक सञ्जालहरुमा जातका आधारमा अपमान गर्ने लगायतका समस्याहरु दलित समुदायले भोगिरहनु परेको देखिन्छ । साथै नेपालको संविधान, जातीय तथा अन्य सामाजिक छुवाछूत तथा भेदभाव (कसूर र सजाय) ऐन, २०६८, मुलुकी अपराध (संहिता) ऐन, २०७४ लगायतका कानूनमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतलाई दण्डनीय बनाए पनि कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायहरुले उजूरी नै लिन नमान्ने, पीडितहरुलाई उजूरी दिन सकिने विषयमा पर्याप्त ज्ञान नहुनु, मिलापत्र गर्नै नमिल्ने यस्तो आपराधिक कार्यलाई पनि मिलापत्र गर्न दवाव दिने, उजूरी दर्ता गरिए पनि प्रभावकारी अनुसन्धान हुन नसक्नु लगायतका कारण पीडितले न्याय पाउन नसक्नुका साथै यस प्रकारका अपराधले प्रश्राय पाइरहेको देखिन्छ ।

जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतकै कारण कयौं दलितहरुले ज्यान गुमाएको, झूठा मुद्दा कारागर जीवन बिताएको, कुटाई खाएको, सावजनिक रुपमा अपमान भएको, अमानवीय व्यवहार भएको, विभिन्न अवसरबाट बञ्चित हुनु परेको, सम्मानपूर्वक बाच्न नपाएको, मर्यादामा आँच आएको लगायतका धेरै घटना समाजमा घटेको अनुगमनको क्रममा प्राप्त तथ्यगत घटनाबाट पनि देखिन्छ ।

सामाजिक अपराधको रुपमा रहेको जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरुद्धको अधिकारबारे गाउँ-गाउँसम्म चेतना अभिवृद्धि गर्न नसकिएको, कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायहरुले उच्च प्राथमिकताका साथ यस विषयमा काम गर्ने वातावरण निमार्ण नहुनु तथा दलित समुदाय आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक, शैक्षिक रुपमा अत्यन्त पछाडि रहेको कारण समेत यो समस्या थप जटिल बनेको देखिन्छ ।

यस किसिमको समस्यालाई दलित समुदायको मात्र समस्या मानिदा पनि यस विषयमा थप परिवर्तन आउन नसकेको देखिन्छ । समग्रमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरुद्धको अधिकार कार्यान्वयनको अवस्था अत्यन्त कमजोर अवस्थामा देखिन्छ । यस विषयलाई तीनै तहको सरकार, राजनीतिक दल, नागरिक समाज, सञ्चारमाध्यम लगायत सरोकारवाला सबै मिली यस अपराधलाई समाजबाट, सोचबाट अन्त्य गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

परिच्छेद् - ८

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगका प्रयासहरु

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले आफ्नो पाचौँ रणनीतिक योजना (२०१५–२०२०) मा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरुद्धको अधिकार तथा दलित समुदायको मानव अधिकारलाई उच्च प्राथमिकताका साथ व्यवस्था गरी अधिकारको संरक्षण तथा सम्वर्द्धनमा कामहरु गरिरहेको छ । योजना अनुरुप नै दलित समुदायको मानव अधिकार उल्लंघनका घटनाका सम्बन्धमा आयोगमा परेको उजूरी उपर प्राथमिकताका साथ अनुसन्धान गरी पीडकलाई कारवाही तथा पीडितलाई क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउने सम्बन्धमा सरकारलाई सिफारिश गर्दै आएको छ । राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको स्थापना कालदेखि हालसम्म दलित समुदायको अधिकारको सम्बन्धमा गरेका केही संरक्षणात्मक र सम्वर्द्धनात्मक कार्यहरु निम्नानुसार छन्[५]ः–

८.१ संरक्षणात्मक कार्य

१. चितवन भरतपुर न.पा वडा नं ६ स्थित लक्ष्मी बैकटेस मन्दिरमा विश्व तथा राष्ट्रिय शान्तिका लागि संचालित हिनाम संकिर्तनमा दलित समुदायको भजन टोलीमा समावेश पाउन निवेदन गर्दा प्रवेश निषेध गरियो । दलित समुदायका व्यक्तिहरु प्रवेश गर्न खोज्दा झडप भई केही व्यक्तिहरु घाइते भएको घटना सम्वन्धमा आयोगमा परेको उजूरीमाथि अनुसन्धान गरी नेपाल सरकारलाई तपसीलको सिफारिश गरेको छः-

(क) नेपालको संविधान, (२०७२) मा छुवाछूत तथा भेदभाव विरुद्धको हकलाई मौलिक हकको रुपमा समावेश गरेको, जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत (कसूर तथा सजाय) ऐन, २०६८ समेत लागू भइसकेको सन्दर्भमा संविधान तथा ऐन

५ वार्षिक प्रतिवेदन, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

बर्खिलाप हुने खालका क्रियाकलापहरु दोहोरिन नदिने तर्फ समयमा नै सचेत रहन नेपाल सरकारका सरोकारवाला सम्पूर्ण निकायहरुमा पत्रचार गर्न ।

(ख) नेपालको संविधान (२०७२) तथा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत (कसूर र सजाय) ऐन २०६८ को पूर्ण कार्यान्वयन गर्न ।

२. संविधानको प्रारम्भिक मस्यौदामा दलितका अधिकारहरू नसमेटिएको भन्दै आफ्ना मागहरू सुनिश्चित गराउने उद्देश्यले दलित समुदायले मिति २०७२ साल साउन १९ गते काठमाडौंको विजुली बजारमा शान्तिपूर्ण प्रदर्शन गर्ने क्रममा कार्यक्रम शुरु हुनुपूर्व नै प्रहरीबाट खटिएको टोलीबाट दलित अधिकारकर्मी माथि लाठी प्रहार हुँदा दलित अधिकारकर्मीहरू घाइते भएको हुँदा दोषी उपर कारवाही गरी क्षतिपूर्तिका लागि पहल गरी पाऊँ भनी दर्ता हुन आएको उजूरीका सम्बन्धमा आयोगबाट अनुसन्धान हुँदा प्रहरीहरूको लाठी प्रहारबाट दलित अधिकारकर्मीहरू कमलादेवी हिमचुरी, गणेश विक, पूर्व सांसद विनोद पहाडी समेतका व्यक्तिहरू घाइते भएको पाइएकोले सो घटनाका सम्पूर्ण घाइतेहरूको उपचार खर्च उपलब्ध गराउन नेपाल सरकारलाई लेखी पठाउने ।

३. ललितपुर प्युठाटार वस्ने कल्लीकुमारी विकलाई बोक्सीको आरोपमा मलमूत्र खुवाई अमानवीय व्यवहार गरेको घटना सम्वन्धमा दोषीलाई कारवाही र पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिन नेपाल सरकारलाई सिफारिश गरिएको ।

४. धनगढी १२, जुगेडीवी, कैलाली बस्ने ४० वर्षीया मुनीदेवी दमाइलाई बोक्सीको आरोपमा दिसा खुवाई शरीरमा पनि दली अमानवीय व्यवहार गरेको भनी नेपाल राष्ट्रिय दलित समाज कल्याण संघले गरेको उजूरीमा दोषीलाई कारवाही र पीडितलाई क्षतिपूर्ति गर्न नेपाल सरकारलाई सिफारिश गरेको ।

५. सर्लाही गौरीशंकर गा.वि.स वडा नं ९ बस्ने ५० वर्षीया लालमाया बि.क र वीरवहादुर बि.क. दम्पत्तिलाई स्थानीय समाजले बोक्सीको आरोपमा दिसा खुवाई, कपाल मुडेर कालोमोसो दली जुत्ताको माला लगाएर गाउँ निकाला गरिदिएको भन्ने मिति २०५९ साल कार्तिक ४ गतेको समाचारपत्र राष्ट्रिय दैनिकमा प्रकाशित समाचारलाई आधार लिई आयोगको स्वत:स्फूर्त उजूरीका लिई दोषीलाई कारवाही र पीडितलाई क्षतिपूर्ति गर्न नेपाल सरकारलाई सिफारिश गरिएको ।

६. ललितपुर भोलढोका बस्ने सानु सुनारको हत्याको घटना सम्वन्धमा दोषीलाई कारवाही र पीडितलाई क्षतिपूर्ति गर्न नेपाल सरकारलाई सिफारिश गरिएको ।

७. दाङ्ग गोलटाकुरी गा.वि.स.– ८, कावाधारी वस्ने सोमराज सार्की, रमेश सार्की, जोखबहादुर सार्की, रेसम सार्की, भूपाल सार्की, रमेश सार्की, मंगल सार्की,

रामलाल सार्की, नीववहादुर सार्की, देवीराम सार्की, रामप्रसाद सार्की, खड्गबहादुर बिक समेत १२ जनालाई राजकोट जंगल वरपर टावरको सुरक्षार्थ खटिएको सेनाले कब्जामा लिई हत्या गरेको पाइएकोले मृतकका परिवारलाई अन्तरिम राहत स्वरुप जनही रु. ५०,००० क्षतिूर्ति उपलब्ध गराउन सरकारलाई सिफारिश गरिएको ।

८. सिन्धुली तीनकन्या गा.वि.स.-७ बस्ने बलवहादुर सार्की र ज्ञानबहादुर सार्कीलाई संयुक्त सुरक्षाफौजको टोलीले गोली हानी हत्या गरेको पाइएकोले राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग (उजूरी कारवाही तथा क्षतिपूर्ति निर्धारण) नियमावली, २०५७ वमोजिम दुवै जनाको हकमा जनही रु. १,५०,०००।- का दरले क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउन तथा दोषीलाई कारवाही गर्न नेपाल सरकारलाई सिफारिश गरिएको ।

९. नेपाल पिछडा वर्ग महासंघको उजूरी उपर पिछडा वर्ग उत्थान एवं विकासका लागि विशेष अध्ययन गरी आवश्यक सुझाव पेश गर्न समिति तथा अध्ययन टोली गठन गर्न नेपाल सरकार समक्ष सिफारिश गरेको ।

१०. समाजमा व्याप्त कुप्रथा र संस्कारहरु विद्यमान रहिरहेकोले त्यसलाई रोकथाम गर्न सचेतना कार्यक्रम संचालन गर्न सरकारलाई सिफारिश गरेको ।

८.२ सम्बर्द्धनात्मक कार्य

१. प्रदेश नं १ को कार्यालयबाट मिति २०७३।१।१७ गते झापामा जातीय विभेदको आधारमा जागिरबाट बञ्चित गराएको घटनाको अनुगमन भएको थियो ।

२. प्रदेश नं १ को कार्यालयवाट मिति २०७३।१।१७ गते मोरङमा मधुमल्ला ७ का सुमन परियारलाई जातीय विभेद गरेको भनिएको विषयमा अनुगमन भएको थियो ।

३. प्रदेश नं १को कार्यालयवाट मिति २०७३।१०।२९ गते झापामा जातीय विभेद भएको भनिएको घटनाको अनुगमन गरेको थियो ।

४. प्रदेश नं १ को कार्यालयबाट मिति २०७४।२।३ र ४ गते सुनसरीमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतसम्बन्धी अन्तर्क्रिया कार्यक्रम भएको थियो ।

५. प्रदेश नं २ को कार्यालयबाट मिति २०७५।२।१ सर्लाही, रौतहट, बारा र पर्सा जिल्लामा दलित समुदायको अवस्था सम्बन्धी अनुगमनको कार्य भएको थियो ।

६. प्रदेश नं २ को कार्यालयवाट मिति २०७३।३।११ गते सर्लाही जिल्लामा जातीय विभेदको अवस्था अनुगमन गरिएको थियो ।

७. प्रदेश नं २ को कार्यालयवाट मिति २०७३।७।२४-२५ गते जनकपुरमा छठ पर्वको अवसरमा गैरदलित समुदायका व्यक्तिहरुले स्थानीय मलिक परिवारलाई पोखरीमा पूजा गर्न नदिई जातीय छुवाछूत गरेको भनिएको घटनाको अनुगमन गरेको थियो ।

८. प्रदेश नं २ को कार्यालयबाट मिति २०७२।११।१२-१३ गते जनकपुरमा जिल्लामा दलित महिला अधिकार सम्बन्धमा सहकार्य बैठक सम्पन्न गरेको थियो ।

९. प्रदेश नं २ को कार्यालयबाट मिति २०७२।४।१९-२० गतेसम्म सिराहा जिल्लामा दलित परिवारलाई कुवाको पानी भर्नवाट वञ्चित गरिएको छटनाको अनुगमन गरेको थियो ।

१०. प्रदेश नं ३ को कार्यालयबाट मिति २०७४।१२।१८ गते सवै प्रकारका भेदभाव विरुद्ध सम्बन्धी दलित जनप्रतिनिधि, पत्रकार, विद्यार्थी संगठन, नागरिक समाजहरुलाई तालिम प्रदान गरिएको थियो ।

११. प्रदेश नं ३ को कार्यालयबाट मिति २०७५।१२।८ गते अन्तराष्ट्रिय जातीय विभेदन उन्मूलन दिवसको सन्दर्भमा दलित राजनीतिककर्मी, राष्ट्रिय दलित आयोग, नेपाल प्रहरी, दलित विकास समिति, नागरिक समाज, पत्रकार लगायतको उपस्थितिमा अन्तरक्रिया कार्यक्रम गरिएको थियो ।

१२. प्रदेश नं ४ को कार्यालयबाट मिति २०७३।५।२८-०७३।६।२ गतेसम्म बाग्लुङ, पर्वतमा जिल्लामा दलित अधिकार तथा जातीय छुवाछूतको अवस्था सम्बन्धी अनुगमन
भएको ।

१३. प्रदेश नं ४ को कार्यालयबाट मिति २०७४।१०।९-१० गते सम्म स्याङजामा दलित अधिकारको अवस्था सम्बन्धी अनुगमन गरेको थियो ।

१४. प्रदेश नं ५ को कार्यालयवाट मिति २०७४।१२।७ गते कपिलवस्तुमा अन्तर्राष्ट्रिय जातीय विभेद उन्मूलन दिवस मनाइएको थियो ।

१५. प्रदेश नं ६ को कार्यालयबाट मिति २०७५।२।१२ गते पातरासी २, जुम्लामा जातीय छुवाछूत तथा भेदभाव (कसूर र सजाय) ऐन, २०६८ मा भएका कानूनी व्यवस्था सम्बन्धी अन्तरक्रिया कार्यक्रम भएको थियो ।

१६. प्रदेश नं ७ को कार्यालयबाट मिति २०७२।१०।३० गते जातीय विभेद र मानव अधिकार सम्बन्धमा रेडियो धनगढी एफ.एमसंग कुराकानी भएको थियो ।

१७. प्रदेश नं ७ को कार्यालयबाट शैलेश्वरी मन्दिर ,डोटीमा दलित समुदायको प्रवेशको क्रममा दलित र गैरदलित समुदायको बीच भएको झडपको सम्बन्धमा मिति २०७२।७।२८-३० सम्म अनुगमन गरेको थियो ।

१८. शाखा कार्यालय नेपालगंजबाट मिति २०७४।१।१४-२०गते सम्म सल्यान र रुकुम जिल्लामा जातीय भेदभावको अवस्था सम्बन्धी अनुगमन भएको थियो ।

१९. शाखा कार्यालय खोटाङबाट मिति २०७३।३।१४-२० गते सम्म भोजपुर जिल्लामा छुवाछूत तथा जातीय विभेद सम्वन्धी अधिकारको अवस्था सम्वन्धी अनुगमन भएको थियो ।

२०. शाखा कार्यालय खोटाङबाट मिति २०७३।६।७ गते भोजपुर जिल्लामा जातीय विभेद सम्बन्धी सरोकारवालाहरुसँग छलफल कार्यक्रम सम्पन्न भएको थियो ।

२१. शाखा कार्यालय खोटाङबाट मिति २०७५।१०।११-१४ गते खोटाङ जिल्लामा जातीय भेदभावविरुद्धको अधिकार तथा दलित अधिकारको अवस्था सम्बन्धी अनुगमनको कार्य भएको थियो ।

२२. शाखा कार्यालय खोटाङबाट मिति २०७५।१०।२२ गते जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतविरुद्धको अधिकार संरक्षणको सम्वन्धमा अनुगमन गरी अवस्था जानकारी लिने कार्य भएको थियो ।

२३. बारामा यज्ञ प्रवेशमा रोक लगाइएको घटना अनुगमन भएको थियो ।

२४. डोटीमा शैलेश्वरी मन्दिरमा दलितहरुको प्रवेशमा रोक लगाइएको घटना अनुगमन गरिएको थियो ।

२५. जुम्लाको चन्दननाथ प्रवेशको घटना अनुगमन गरिएको थियो ।

२६. दाङको प्रसाद खान नदिएको घटना अनुगमन गरिएको थियो ।

२७. सिराहा जिल्लामा दलित समुदायमाथि इनार छोएको निहुँमा घटेको घटनाको अनुगमन भएको थियो ।

२८. कैलाली धनगढी नगरपालिका सरस्वती नि.मा.वि. का विद्यार्थीहरुलाई जातीय विभेद गरिएको भनिएको घटनाको अनुसन्धान गरियो ।

२९. दलित र गैरदलितबीचको सामाजिक सद्भाव कायम गर्ने उद्देश्यले मन्दिर प्रवेश कार्यक्रम वाग्लुङ लगायतका जिल्लाहरुमा सम्पन्न गरिएको थियो ।

३०. छुवाछूतको अन्त्यको लागि सहभोज कार्यक्रम सुर्खेत, डोटी, सिराहा, बाग्लुङ र काठमाडौँमा सम्पन्न गरिएको थियो ।

३१. जातीय विभेद विरुद्ध अभियान चलाउने र नागरिक सशक्तीकरण गर्ने उद्देश्यले सडक नाटक र चित्रकला प्रतियोगिता लगायत विभिन्न खालका साँस्कृतिक कार्यक्रमहरुको आयोजना गरिएको थियो ।

३२. जातीय विभेदविरूद्धको अधिकारसम्बन्धी विषयगत पुस्तिका, २०६९, सबै किसिमका जातीय भेदभाव उन्मूलन गर्ने सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि १९६५, जातीय भेदभाव रोकथाम सम्बन्धी सामान्य सुझाव, २०६४ प्रकाशन तथा वितरण गरेको छ ।

३३. छुवाछूत विरुद्धको दलितहरुको अधिकार र जातीय भेदभावको अन्त्यको लागि पोष्टर, डकुमेन्ट्री, होर्डिङ्गबोर्ड, ब्रोसियर्स लगायतका प्रकाशनहरु प्रकाशित तथा वितरण भए ।

परिच्छेद् - ९

अनुगमनबाट प्राप्त तथ्यहरूको सार संक्षेप

आयोगले दलित समुदायको जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरुद्धको अधिकार सम्बन्धमा सात वटै प्रदेशका विभिन्न जिल्लामा पुगी गरिएको अनुगमनबाट प्राप्त तथ्यहरु निम्न अनुसार रहेका छन्ः–

९.१ प्रदेश नं. १

यस प्रदेशका पर्ने ओखलढुंगा, खोटाङ, सोलुखुम्बु, मोरङ र धनकुटा जिल्लामा आयोगको अनुगमन टोलीलाई निम्न तथ्यहरु प्राप्त भएको छः-

- मोरङको धनपालथान गाउँपालिकामा बसोवास गर्ने अधिकांस दलितहरु भूमिहीन तथा घरवारविहीन रहेको पाइयो ।
- अधिकांस दलित समुदायका बालवालिकाहरु विद्यालयमा भर्ना भए पनि नियमित विद्यालय जाने नगरेको पाइयो ।
- अधिकांस दलित समुदायका पुरुषहरु ज्याला मजदूरी गर्न जाने गरेको र महिलाहरु घरमा बालबच्चाको रेखदेख गर्ने गरेको जानकारी पाइयो ।
- दलित समुदायमा शिक्षा तथा चेतनाको कमीले उनीहरु आधारभूत शिक्षा र स्वास्थ्यको पहुँच बाहिर रहेको जानकारी पाइयो ।
- दलित समुदायमा बाल विवाह रहेता पनि यसको उजूरी कहिँ कतै भएको पाइएन ।
- जातीय विभेदका घटनाको रुपमा प्रहरी कार्यालय तथा गाउँपालिकाको कार्यालयमा समेत उजूरी दर्ता भएको पाइएन ।

- मधेसी दलित समुदायमा अहिले पनि नागरिकताको समस्या रहेको पाइयो । नागरिकता नै नभएर बृद्ध बृद्धाहरु समेत सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमवाट बञ्चित रहेको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- दलित समुदायबाट हुने गरेका राम्रा कार्यहरुलाई पनि अन्य गैरदलित समुदायबाट विश्वास गर्ने नगरेको तथा हेलाको दृष्किोणबाट हर्ने गरेको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- धार्मिक तथा पितृ कार्यमा अहिले पनि दलित समुदायमाथि बिभेद कायम रहेको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- आफ्नो घरमा चौपाया पशु पालन नगर्ने दलितहरुले दूध समेत किनेर खान नपाउने भन्ने जानकारी पाइयो । दलितलाई दूध बेच्दा गाई भैसी रुख चढ्छन् भन्ने अन्धविश्वासले जरा गाडेको छ भन्ने जानकारी पाइयो ।
- एउटा विद्यालयमा एकजना विश्वकर्मा थरका शिक्षकले पढाउने गरेकोमा उहाँको नाम नै कामी सर भनेर राखेको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- गाउँपालिका उपाध्यक्ष समेत दलित भएकोमा उहाँ स्वयं पनि जातीय विभेदमा पर्ने गरेको र कहिलेकाहिँ उहाँ अपहेलित हुनु परेको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- दलित समुदायले दूध बिक्री गरेको चिया पसलमा गैरदलितहरुले चिया समेत खान नजाने गरेको भन्ने गुनासो पाइयो ।
- स्थानीय प्रहरी कार्यालयमा तथा गाउँपालिकाको कार्यालयमा समेत जातीय विभेद सम्बन्धी उजूरी दर्ता रहेको पाइएन ।
- जातीय विभेद जातका आधारमा हुने गरेको पाइयो ।
- कानून बने पनि कार्यान्वयन नभएको स्थिति देखियो ।
- जातीय विभेदको निवेदन दर्ता गर्न जादा निवेदन दर्ता गर्न आनाकानी गर्ने र सकेसम्म मिलापत्र गराउन प्रेरित गर्ने गरिएको पाइयो ।
- गाउँमा भोज भतेरमा दलित र गैरदलितलाई छुट्टै खाने ठाउँको व्यवस्थापन गर्ने गरेको पाइयो ।
- बजार क्षेत्रमा गैरदलितको घरमा पूजा, विवाह पर्दा निमन्त्रणा नै आउन छोडेको पाइयो ।
- दलित समुदायका व्यक्ति मर्दा गैरदलित मलामी नजाने स्थिति देखियो ।
- दाहासंस्कार गर्ने ठाउँ छुट्टा छुट्टै रहेको पनि पाइयो ।
- चिया दिदा दूधको चिया नदिने, कित्ली पखाली कालो चिया दिने गरेको पाइयो ।
- कार्यक्रममा बोलाइने गरिएको भने पाइयो ।
- कार्यक्रममा खाजा ल्याएपछि गैरदलितहरु खाजा नखाई उठेर हिड्ने गरेका केही घटना पनि बताइयो ।
- दलितभित्रै पनि सानो र ठूलो जात भनी भेदभाव हुने गरेको पाइयो ।

- पछिल्लो पुस्ताका केहीले संगै बसेर खाने गरेको तर बूढापाकाहरुले त्यसो नगर्ने स्थिति पाइयो ।
- दलितका बिषयमा मुद्दा दर्तामा नै समस्या रहेको बताइयो ।
- धेरै जसो दलित बच्चाहरु विद्यालय जाने र विद्यालयमा भेदभाव नरहेको पाइयो ।
- मन्दिरमा जान पाउने अवस्था रहेको स्थिति पाइयो ।
- गाउँमा भेदभावको अवस्था निकै रहेको तर गाउँको तुलनामा शहरमा केही कम रहेको बताइयो ।
- धर्म, परम्परा र जनचेतनाको कमीका कारण भेदभाव हुने गरेको पाइयो ।

९.२ प्रदेश नं. २

यस प्रदेशका सिरहा, धनुषा, महोत्तरी र सर्लाही जिल्लामा आयोगको अनुगमन टोलीलाई निम्न तथ्यहरु प्राप्त भएको छः-

- सिरहा धनगढीमाई न.पा. वडा नं. ११ नैनपुरमा इनारको पानीको सम्बन्धमा भएको जातीय भेदभावको घटनापछि सरोकारवाला निकायहरुले गरेको पहलले हाल कुनै विभेद नभएको पाइयो ।
- सिरहा जिल्ला धनगढीमाई न.पा. वडा नं. ११ नैनपुरमा दलित र गैरदलित समुदायमा विभेद तथा छुवाछूत गर्नु हुँदैन भन्ने चेतना जागेको पाइयो ।
- महोत्तरीको बर्दिवासमा एकृकीत मुसहरबस्तीमा आवासको व्यवस्था अत्यन्त राम्रो रहेको तर त्यहाँका बासिन्दाको आर्थिक र शैक्षिक अवस्थामा अपेक्षाकृत सुधार आउन नसकेको पाइयो ।
- सर्लाहीमा जातीय विभेदको घटनामा २०६८ सालमा ऐन जारी भएदेखि हालसम्म जम्मा तीनवटा मुद्दा मात्र दर्ता भएको जानकारी पाइयो ।
- जिल्ला प्रहरी कार्यालय सलाहीमा यस वर्ष ६ वटा जाहेरी दर्ता भएको जानकारी पाइयो ।
- दलित समुदायले जात नलुकाएको अवस्थामा सदरमुकाममा समेत कोठा भाडा पाउनमा कठिनाई रहेको देखियो ।
- जातीय विभेद हुनुमा दलितहरुको शैक्षिक स्तर तथा सरसफाईमा कमी लगायत दलित, दलित बीचमा पनि छुवाछूत व्याप्त रहेको बताइयो ।
- दलितले गैरदलितसँग विवाह गरेमा समाजको ईज्जत जाने तथा यसले समाजमा नकारात्मक असर पार्छ भन्ने सोच व्याप्त रहेको देखियो ।
- दलितहरुको न्यायमा पहुँचको अभाव पाइयो ।
- सर्लाहीमा पुरानो सोच भएको मानसिकता बढी देखिएकोले छुवाछूत हालसम्म पनि व्याप्त रहेको छ ।
- राजनीतिक आडमा दलितहरुमाथि जातीय भेदभावको नाममा हिंसा लगायत अन्य आपराधिक क्रियाकलापमा अन्य जातका युवाहरु बढी संलग्न भएको बताइयो ।

- बेरोजगारी लगायत गरीवीको कारणले पनि विभिन्न बहानामा हेप्ने, गालीगलौज गर्ने, डर धाक देखाएर दलितहरुलाई समय समयमा गाउँका ठूला जातका हुने खानेहरुले हिंसा गर्ने गरेको पाइयो । यसले गर्दा दलित बच्चाहरु विद्यालय जानबाट बन्चित समेत हुनु परेको पाइयो ।
- हाल कतिपय जातीय विभेदका हिंसाका घटनामा परेका दलित पीडितहरुले जाहेरी दिए पनि समयमा दर्ता नहुनाले पीडकहरुको मनोबल बढ्नुको साथै पीडितहरु हतोत्साहित भएको पाइयो ।
- हाल कतिपय जातीय विभेदका घटनामा परेका दलित पीडितहरुले जाहेरी नदिएका कारणले पीडकलाई पक्राउ गर्न तथा मुद्दा दर्ता गर्न गाह्रो भएको स्थिति देखियो ।
- विभिन्न किसिमका जातीय विभेद तथा छुवाछूतसम्बन्धी हिंसाहरु पनि राजनीतिक तथा सामाजिक दवावका कारण मिलापत्र हुने गरेकोले पीडितहरु झन् बढी पीडा खेप्न बाध्य हुने गरेको बताइयो ।

९.३ प्रदेश नं. ३

यस प्रदेशका दोलखा, रामेछाप र सिन्धुली जिल्लामा आयोगको अनुगमन टोलीलाई निम्न तथ्यहरु प्राप्त भएको छः-

- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत सामाजिक र संस्कृतिक कु-संस्कार र कुरीतिजन्य मूल्य मान्यता र अभ्यासले गर्दा समाजमा जरा गाडिरहेकै पाइयो ।
- धारा, पधेरामा पानी छोएको, मन्दिरमा प्रवेश गरी गैरदलितसँग छोइछिटो गरेको सार्वजनिक काम र समारोहहरुमा छोइछाई, अन्तरजातीय विवाह आदि गरेको निहुँमा दलित समुदाय माथि कुटपीट, दुर्व्यहार, अपहेलना र अन्य हिंसाहरु हुने गरेको पाइयो ।
- दलित भनी चिनेजानेका व्यक्तिहरुवाट जातीय भेदभाव र छुवाछूत हुने भएको हुनाले छुवाछूत पुस्तौंदेखि व्यवहारमा कायम रही आएको जानकारी पाइयो ।
- जिल्लाका सदर मुकाममा भन्दा दुर्गमका पालिकाका गाउँहरुमा जातीय विभेद तथा छुवाछूत तुलानात्मक रुपमा बढी रहेको छ भन्ने भनाई पाइयो ।
- बूढापाका उमेरका व्यक्तिको तुलनामा युवा उमेरका व्यक्तिले सार्वजानिक स्थल, सार्वजानिक समारोह, सामाजिक काम र व्यवहारहरुमा दलित माथि जातीय भेदभाव र छुवाछूत कम गरेको जानकारी पाइयो ।
- समाजमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतका घटनाहरु घट्ने गरेता पनि घटनालाई बाहिर ल्यायो भने झन सामाजिक बहिष्करणमा परिन्छ भन्ने डर र न्याय पाइन्छ भन्ने विश्वास नभएका कारण दलित समुदायका व्यक्तिहरुले घटनाहरुलाई बाहिर ल्याउन नसक्ने गरेको जानकारी पाइयो ।
- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत कानूनी रुपमा गर्न हुँदैन भन्ने कुराको धेरथोर जानकारी भएता पनि व्यवहारिक रुपमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत गर्न भने नछाडेका र मनबाट भेदभाव गर्न हुँदैन भन्ने हटाउन नसकेको जानकारी पाइयो ।

- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतको घटनालाई सकेसम्म समाजमा मिलापत्र गराउन खोज्ने गरेको बुझियो ।
- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतका घटनामा प्रहरीले उजूरी लिन ढिलासुस्ती गर्ने, उजूरी दर्ता भइहाल्यो भने राजनीतिक दवावका कारण पीडकलाई प्रहरीले नपक्रने र पीडितले न्याय नपाउने गरेको भनी दलित अधिकारकर्मीहरुको गुनासो रहेको पाइयो ।
- दलित शिक्षकहरु सहशिक्षक र अभिभावकहरुवाट जातीय विभेद र छुवाछूतमा परेको जानकारी पाइयो ।
- केही दलित विद्यार्थीलाई विद्यालयमा दलित भनी चिनेका शिक्षकहरुवाट अपमानित शब्दहरु प्रयोग गर्ने गरेको जानकारी पाइयो ।
- अन्तरजातीय विवाह गर्ने, दलितहरुसँग सँगै बसेर खाने, आफ्नो घरमा पनि छोइछिटो नगर्ने गैरदलितलाई पनि समाजबाट बहिष्करण गर्ने गरेको जानकारी पाइयो ।
- सर्लाहीको दुधौली न.पा. ७ पोखरे र १० थलीका मुसहरहरुलाई सरकारी कामकाजका लागि कार्यालयमा सेवा लिने क्रममा सरकारी कर्मचारीले आफू भन्दा पछाडि आएकालाई पालो दिने र हामीलाई ढिलासुस्ती गरी सेवा दिने गरेको भन्ने गुनासो गरेको पाइयो ।
- विवाहको भोजभतेरमा मुसहरले गैरदलितहरुलाई निमन्त्रणा गरे गैरदलित भान्से राखी सम्मानका साथ खानपीन गराउने गरेको तर गैरदलितहरुले बोलाएको विवाह भोजमा जादा मुसहरलाई अलग्गै खेतको छेउमा राखी खाना खुवाएर विभेद र अपमान गर्ने गरेको भन्ने गुनासो पाइयो ।
- समुदायमा छलफल गर्दा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतका घटना घटेमा कहाँ उजूरी गर्ने र कानूनी करवाही के हुन्छ भन्ने विषयमा जानकारी नभएको पाइयो ।
- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतको अन्त्यका लागि समुदाय स्तरमा गैरदलित समुदायको सहयोग र एक्येवद्धता नरहेको जानकारी पाइयो ।
- जातीय विभेद तथा छुवाछूतका विषयमा जनचेतनामूलक कार्यक्रम संचालन गर्दा दलित समुदायलाई मात्र गराएको जानकारी पाइयो ।
- जातीय विभेदका घटनाहरु (अन्तरजातीय विवाह, सार्वजनिक स्थल र समारोहमा गरिएको विभेदजन्य व्यवहारलाई कानूनको दायरामा ल्याउनका लागि गैरदलित समुदायबाट सहयोग नमिल्ने गरेको जानकारी पाइयो ।
- स्थानीय सरकारका नीति तथा कार्यक्रममा सामाजिक अन्तरघुलनका कार्यक्रम प्राथामिकतामा नपरेको पाइयो ।
- शहरी क्षेत्रमा आर्थिक अवस्था सन्तोषजनक भए पनि ग्रामीण तहमा दयनीय (पशुपालन गरी उत्पादन गरिएका वस्तु (दूध, घिउ आदि) खपत नहुनु । गैरदलित समुदाय र सहकारी संस्थाबाट पनि यस कार्यमा सहयोग नहुनुबाट दलितहरुको आर्थिक अवस्थामा अपेक्षित सुधार हुन नसकेको पाइयो ।

९.४ गण्डकी प्रदेश

यस प्रदेशका बाग्लुङ, म्याग्दी, मुस्ताङ जिल्लामा आयोगको अनुगमन टोलीलाई निम्न तथ्यहरु प्राप्त भएको छः-

- आर्थिक हैसियत सबल भएकाहरुको न्यायमा पहुँच पुगे पनि कमजोरहरुको पहुँच नभएको पाइयो ।
- शिक्षा र स्वास्थ्य क्षेत्रमा सरकारी नीति र लगानी अनुरुप अवस्था हेर्दा केही सुधारोन्मूख देखियो ।
- सामाजिक तथा सांस्कृतिक विभेद कायम रहेको छ । विशेषतः शहरी क्षेत्रमा मठ-मन्दिर, सामाजिक कार्यहरु (विवाह, पूजा) मा प्रवेश पाए पनि ग्रामीण क्षेत्रमा अवस्था ठीक उल्टो छ ।
- अधिकारको प्रयोग गर्ने सवालमा सचेतनामा वृद्धि गर्नु पर्ने अवस्था छ ।
- दलित समुदायभित्र पनि सानो र ठूलो जातको भावना र व्यवहार विद्यमान रहेको पाइयो ।
- दलित र गैरदलितका बीचमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत रहेको पाइयो ।
- धारा पधेरोमा पानी प्रयोग गर्दा, दलितले उत्पादन गरेको दूध तथा वस्तु प्रयोग गर्ने विषयमा, दलितले छोएको खानु हुदैन भन्ने मानसिकता, सार्वजनिक भोजभतेर, विवाह, व्रतबन्ध, लगायतका पार्टीहरुमा, मन्दिर प्रवेश लगायतका विषयमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत कायम नै रहेको पाइयो ।
- अन्तरजातीय विवाह गरेको खण्डामा झूठा मुद्दा लगाउने गरेको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- दलित समुदायले वर्ष भरी लुगा सिलाएको, आरन तथा फलामको काम गरेको एक पटक बाली लिने चलन अझै कतै-कतै प्रचलनमा रहेको पाइयो ।
- वैदेशिक रोजगारी, निजामती सेवा, सुरक्षा निकाय, सार्वजनिक संस्थान, लगायत विभिन्न संघ संस्थामा दलित समुदायका व्यक्तिहरुको प्रवेश शुरु भएको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- दलितहरु गैरदलितको घरमा काम गर्न जादा वा गैरदलितले दिएको खाएपछि झाडा माज्नु पर्ने चलन रहेको भन्ने जानकारी पाइयो ।

९.५ प्रदेश नं. ५

यस प्रदेशका दाङ, रुकुम पूर्व, गुल्मी, अर्घाखाँची, कपिलवस्तु, रुपन्देही र पाल्पा जिल्लामा आयोगको अनुगमन टोलीलाई निम्न तथ्यहरु प्राप्त भएको छ :-

- मन्दिरहरुमा दलित समुदायलाई प्रवेश गर्न नदिइने गरेको पाइयो ।
- सचेत र शिक्षित व्यक्तिहरुले पनि अप्रत्यक्ष रुपमा विभेद तथा छुवाछूत गरिरहेको भन्ने जानकारी पाइयो ।

- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतका घटानाहरुमा नेपाल प्रहरीले मिलापत्र गर्न दवाव दिने गरेको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतका विरुद्धका कानून भए पनि प्रभावकारी कार्यान्वयन नभएको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- गरीवी र वेरोजगारको समस्या दलित समुदायमा बढी भएको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- सोच परिवर्तन नभएसम्म दलित समुदाय माथि जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत रहिरहने भन्ने जानकारी पाइयो ।
- कानून बुझेका व्यक्तिहरुले अहिले पनि समाजमा फरक तरिकाबाट विभेद गर्ने गरेको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- राजनीतिक दल, नागरिक समाज, राज्यका निकायमा बस्ने सबैले बोलीमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत नगर्ने र गर्न हुन्न भन्ने व्यवहारमा भने जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत गर्ने गरेको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- दलित समुदायलाई शिक्षा र रोजगारी तथा आर्थिक, सामाजिक रुपमा सक्षम नबनाएसम्म विभेद रहिरहने भन्ने जानकारी पाइयो ।
- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत अन्त्य गर्न राज्य नै नलागेसम्म सम्भव नहुने भन्ने जानकारी पाइयो ।
- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत अन्त्य गर्न गैरदलित लागेमा मात्र संभव हुने जानकारी पाइयो ।
- दलित समुदायलाई सशक्तीकरण गर्नु पर्ने आवश्यकता महसूस गरियो ।
- दलित समुदायलाई विशेष अधिकार दिएर सक्षम बनाउन सकेमा मात्र जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत छिटो अन्त्य हुन सक्ने भन्ने जानकारी पाइयो ।
- दलित र गैरदलित सबैलाई सचेत गर्ने अभियान चलाएमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत अन्त्यमा सहयोग पुग्ने सुझाव प्राप्त भयो ।
- दलित समुदायको राज्यका सबै निकायमा अर्थपूर्ण सहभागिता कायम गर्नु पर्ने अवस्था देखियो ।
- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतको पीडितलाई कानूनअनुसार न्याय र पीडकलाई तत्काल कानून अनुसार कारवाही गर्ने संस्कारको विकास गर्नुपर्ने देखियो ।
- कानून कार्यान्वयन गर्ने तहमा दलित समुदायको पहुच र प्रतिनिधित्व हुन पर्ने देखियो ।
- सार्वजनिक स्थलहरु विद्यालय, होटल, मन्दिर, धारा, पधेरा समेतका स्थानमा विभेद हुने गरिरहेको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरुद्धको कानूनी व्यवस्थालाई गाउँ-गाउँसम्म पुग्न नसकेको भन्ने जानकारी पाइयो ।

- गृह मन्त्रालयको परिपत्र र राष्ट्रिय दलित आयोगको सिफारिश हुँदा पनि नागरिकताको थर परिवर्तन जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट भएन भन्ने जानकारी पाइयो ।
- दलित दलित बीचमा पनि ठूलो र सानो जात भनी विभेद रहेको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत जन्य कार्यलाई समाजबाट अन्त्य गर्न स्थानीय तह, प्रदेश सरकार र संघीय सरकारले आफ्नो नीति, कार्यक्रम र वजेटमा व्यवस्था गरी प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न सक्नुपर्ने भन्ने सुझाव प्राप्त भयो ।
- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत जन्य कार्यलाई समाजबाट अन्त्य गर्न पत्रकार, नागरिक समाज, दलित अधिकारको क्षेत्रमा क्रियाशील संघ संस्था, मानव अधिकारकर्मी सबैले आ-आफ्नो ठाउँबाट पहल गर्नुपर्ने भन्ने जानकारी पाइयो ।
- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत जन्य कार्यलाई समाजबाट अन्त्य गर्न दलित र दलितसम्बन्धी संघ संस्थाले होइन राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग लगायत राज्यका निकायहरु लागेमा मात्र सम्भव हुने भन्ने जानकारी पाइयो ।
- समाजलाई सचेत बनाउनु आवश्यक रहेको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत जस्तो सामाजिक अपराधका पीडितलाई न्याय दिनुको साटो उल्टै राजनीतिक हस्तक्षेप भई मेलमिलाप गराएको पाइयो ।
- गैरदलितले दलितसँग विहे गरेको तर नागरिकता बनाउनका लागि सहजता नभएको पाइयो ।
- कम उमेरमा अन्तरजातीय विवाह हुनु र विवाह दर्ता नहुनुका कारणबाट दलित युवाहरु कारागार जाने क्रम बढ्दो रहेको पाइयो ।

९.६ कर्णाली प्रदेश

यस प्रदेशका रुकुम पश्चिम, कालिकोट, जुम्ला र मुगु जिल्लामा आयोगको अनुगमन टोलीलाई निम्न तथ्यहरु प्राप्त भएको छः-

- दलित समुदायलाई मन्दिर प्रवेश गर्न नदिइने गरेको पाइयो ।
- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतका घटानाहरुमा नेपाल प्रहरीले मिलापत्र गर्न दवाव दिने गरेको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- यस प्रदेशका दलित समुदाय शैक्षिक रुपमा अत्यन्त पछाडि रहेको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतका विरुद्धका कानूनहरु प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन नसकेको भन्ने जानकारी पाइयो ।

- यस प्रदेशका दलित समुदायमा गरीवी र बेरोजगारका समस्या अत्यन्त बढी भएको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- दलितहरुको प्रतिनिधित्व स्थानीय तहको वडा तहसम्म भए पनि भूमिका दिने सवालमा कन्जुस्याइ गर्ने गरिएको जनप्रतिनिधिहरुको गुनासो पाइयो ।
- जबसम्म सोच परिवर्तन हुँदैन तवसम्म दलित समुदाय माथि जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत रहिरहने भन्ने जानकारी पाइयो ।
- कानून बुझेका व्यक्तिहरुले अहिले पनि समाजमा फरक तरिकाबाट विभेदमा पर्ने गरेका भन्ने जानकारी पाइयो ।
- राजनीतिक दल, नागरिक समाज, राज्यका निकायमा बस्ने सबैले बोलीमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत नगर्ने र गर्न हुन्न भन्ने व्यवहारमा भने जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत गर्ने गरेको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- दलित समुदायलाई शिक्षा र रोजगारी तथा आर्थिक, सामाजिक रुपमा सक्षम नबनाएसम्म विभेद रहिरहने भन्ने जानकारी पाइयो ।
- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत अन्त्यको लागि राज्यले नै अभियान चलाउन आवश्यक छ भन्ने जानकारी पाइयो ।
- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतको समस्यालाई राष्ट्रिय समस्याको रुपमा लिनु पर्ने देखियो ।
- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत अन्त्य गर्न गैरदलित लागेमा मात्र संभव हुने जानकारी पाइयो ।
- दलित समुदायलाई लक्षित गरी सशक्तीकरणका कार्यक्रम चलाउनु पर्ने देखियो ।
- दलित समुदायलाई विशेष अधिकार दिएर सक्षम बनाउन सकेमा मात्र जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत छिटो अन्त्य हुन सक्ने भन्ने जानकारी पाइयो ।
- दलित र गैरदलित सबैलाई सचेत गर्ने अभियान चलाएमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत अन्त्यमा सहयोग पुग्ने सुझाव प्राप्त भयो ।
- दलित समुदायलाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तका आधारमा राज्यका सबै निकायमा अर्थ पूर्ण सहभागिता कायम गर्नु पर्ने अवस्था देखियो ।
- दलित समुदाय ठूलो संख्यामा सुकुम्बासी, भूमिहीन अवस्थामा रहेकाले उनीहरुलाई कानूनअनुसार जग्गा, आवास उपलव्ध गराउनु पर्ने देखियो ।
- दलित समुदायलाई सीपमूलक कार्यक्रममा सहभागी गराई चेतना अभिवृद्ध गर्नु पर्ने भन्ने जानकारी पाइयो ।
- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतको पीडितलाई कानून अनुसार न्याय र पीडकलाई तत्काल कानून अनुसार कारवाही गर्ने संस्कारको विकास गर्नु पर्ने देखियो ।

- कानून कार्यान्वयन गर्ने तहमा दलित समुदायको पहुच र प्रतिनिधित्व हुन पर्ने देखियो ।
- दलितले चुलो छोएको, अन्तरजातीय विवाह गरेको निहुमा ज्यान गुमाउनु परिरहेको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- सार्वजनिक स्थलहरु विद्यालय, होटल, मन्दिर, धारा, पधेरा समेतका स्थानमा विभेद हुने गरिरहेको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- गाउँ-गाउँसम्म जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरुद्धको कानूनी व्यवस्थालाई पुऱ्याउनु पर्ने भन्ने जानकारी पाईयो ।
- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत अन्त्य गर्न दलित समुदायभित्रको विभेद पनि हटाउन जरुरी रहेको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतजन्य कार्यलाई समाजबाट अन्त्य गर्न स्थानीय तह, प्रदेश सरकार र संघीय सरकारले विशेष जोड दिनुपर्ने अवस्था देखियो ।
- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत जन्य कार्यलाई समाजबाट अन्त्य गर्न पत्रकार, नागरिक समाज, दलित अधिकारको क्षेत्रमा क्रियाशील संघ संस्था, मानव अधिकारकर्मी सबैले आ-आफ्नो ठाउँबाट पहल गर्नु पर्ने भन्ने जानकारी पाइयो ।
- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतजन्य कार्यलाई समाजबाट अन्त्य गर्न दलित र दलितसम्बन्धी संघ संस्थाले होइन राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग लगायत राज्यका निकायहरु लागेमा मात्र सम्भव हुने भन्ने जानकारी पाइयो ।
- दलित बस्तीमा पुगी जानकारी लिँदा दलित समुदायका व्यक्तिहरु अरुको घरयसी काममा सहयोग गर्ने, ज्याला मजदूरी गर्ने गरेको नै बढी पाइयो । साथै सरकारी जागीर भनेको के हो ? काठमाडौं कहाँ पर्छ भन्ने थाह नहुनुका साथै आफ्नो जिल्लाको सदरमुकाम पनि नदेखेको भन्ने दलितहरु ठूलो संख्यामा भेटियो ।
- मन्दिरमा भित्र पस्यो भने देउता रिसाउछन्, ठूलो जातको व्यक्तिहरुले लाए अराएको काम गर्नु पर्छ र उहाँहरुले भनेको मान्नु पर्छ भन्ने पुरातन विचार राख्ने दलित व्यक्तिहरु पनि ठूलो संख्यामा पाइयो ।
- दलितहरुले वच्चाहरुलाई विद्यालयको पोशाक किन्न नसकेर स्कूल पठाउन नसकेको भन्ने पनि पाइयो ।
- दलितहरु फोहर गर्ने, फोहोर कपडा लगाउने भएका कारण पनि उनीहरुले पकाएको, छोएको कुरा हामीले नखाएका हौ भन्ने जानकारी गैरदलितबाट पनि पाईयो ।
- गैरदलितहरुले हामीले छुवाछूत नगरे पनि पुरानो पुस्ताले छुवाछूत मान्दा हामीले दलितहरुलाई समान व्यवहार गर्न नसकिएको भन्ने जानकारी दिनुभयो ।
- पूरानो प्रथा परम्पराका कारणले पनि दलित समुदाय माथि विभेद तथा छुवाछूत रहिरहेको भन्ने जानकारी पाइयो ।

९.७ सुदूरपश्चिम प्रदेश

यस प्रदेशका कैलाली, कञ्चनपुर, डडेलधुरा र बैतडी जिल्लामा आयोगको अनुगमन टोलीलाई निम्न तथ्यहरु प्राप्त भएको छः-

- सुदूरपश्चिप प्रदेशका दलित समुदायमा गरीवी र बेरोजगारीका कारण बाल्यकालदेखि नै भारतमा काम गर्न जानु पर्ने बाध्यता रहेको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- रोजगारीको लागि भारत गएका केही पुरुष तथा महिलामा एच.आई.भी. एड्स जस्तो प्राणघातक रोग लाग्ने गरेको भन्ने जानकारी पाइयो । उनीहरु नेपाल आए पछि परिवार र उनीबाट जन्मेका वालवालिकामा पनि त्यो रोग सर्ने तथा लाग्ने गरेको पाइयो ।
- कैलालीको गोदावरी नगरपालिका वडा नं. ११ मा मात्र १८० जना एच.आई.भी. एड्सबाट पीडित रहेको र यस नगरपालिकाका ११, १२ र १३ वडामा मात्र करीव ५०० जनालाई यो रोग लागेको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- यस प्रदेशमा पर्ने कञ्चनपुर जिल्लाको बेदकोट नगरपालिका वडा नं. ४ र ५ मा बसोबास गर्ने करीव ९५ प्रतिशत दलित समुदाय ऐलानी जग्गामा बसोबास गरेको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- बेदकोट नगरपालिका वडा नं. ४ र ५ मा बसोबास गर्ने दलित समुदायहरुलाई गैरदलितहरुले दूध विक्री पनि नगर्ने र दलितले उत्पादन गरेको दूध समेत विक्री वितरण हुन नसकेको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- यस प्रदेशका अधिकांश मन्दिरहरुमा दलित समुदायलाई प्रवेश गर्न नदिइने गरेको पाइयो ।
- सचेत र शिक्षित व्यक्तिहरुले पनि अप्रत्यक्ष रुपमा विभेद तथा छुवाछूत गरिरहेको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतका घटनाहरुमा नेपाल प्रहरी लगायत सरकारका निकायहरुले उजूरी नै लिन नमान्ने र यस्तो उजूरी पनि लिएर आउने भनी फिर्ता गर्ने गरेको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- दलित समुदाय बालवालिकाहरु विद्यालयले सहयोग स्वरुप मागेको रकम, विद्यालयको पोशाक, कापी कलम लगायतका सामग्रीको व्यवस्था गर्न नसक्दा शिक्षालाई निरन्तरता दिन नसकेको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत अन्त्य गर्न राज्य र नागरिक समाज सबै मिल्नुको विकल्प नभएको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतका विरुद्धका कानून प्रभावकारी कार्यान्वयन हुनु पर्ने भन्ने जानकारी पाइयो ।

- दलितहरुको प्रतिनिधित्व स्थानीय तहको वडा तहसम्म भए पनि भूमिका दिने सवालमा कन्जूस्याई गर्ने गरिएको जनप्रतिनिधिहरुको गुनासो पाइयो ।
- सोच परिवर्तन नभएसम्म दलित समुदाय माथि जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत रहिरहने भन्ने जानकारी पाइयो ।
- दलित समुदायलाई आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक रुपमा सक्षम बनाए मात्र विभेद अन्त्य हुने भन्ने जानकारी पाइयो ।
- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतलाई राष्ट्रिय समस्याको रुपमा राज्यले स्वीकार गर्नु पर्ने भनाई पाइयो ।
- दलित समुदायलाई सशक्तीकरण गर्नु पर्ने महसूस गरियो ।
- दलित समुदायलाई विशेष अधिकार दिएर सक्षम बनाउन सकेमा मात्र जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत छिटो अन्त्य हुन सक्ने भन्ने जानकारी पाइयो ।
- दलित र गैरदलित सबैलाई सचेत गर्ने अभियान चलाएमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत अन्त्यमा सहयोग पुग्ने सुझाव प्राप्त भयो ।
- दलित समुदायको राज्यका सबै निकायमा अर्थपूर्ण सहभागिता कायम गर्नुपर्ने देखियो ।
- अहिले पनि दलित समुदाय ठूलो संख्यामा सुकुम्बासी र भूमिहीन अवस्थामा रहेकाले उनीहरुलाई कानूनअनुसार जग्गा, आवास उपलव्ध गराई सीपमूलक कार्यक्रम ल्याउन सकेमा दलित समुदायमा चेतना अभिवृद्ध भई जीवनस्तर सुधार गर्न सकिने भन्ने जानकारी पाइयो ।
- कानून कार्यान्वयन गर्ने तहमा दलित समुदायको पहुँच र प्रतिनिधित्व हुन पर्ने महसूस गरियो ।
- सार्वजनिक स्थलहरु विद्यालय, होटल, मन्दिर, धारा, पधेरा समेतका स्थानमा विभेद हुने गरिरहेको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- दलित समुदायभित्र विभेद पनि रहेकाले त्यसलाई पनि हटाउन जरुरी रहेको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- स्थानीय तह, प्रदेश सरकार र संघीय सरकारले जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतजन्य कार्यलाई समाजबाट अन्त्य गर्न विशेष नीति, कार्यक्रम र वजेटको व्यवस्था गर्नु पर्ने महसूस गरियो ।
- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतजन्य कार्यलाई समाजबाट अन्त्य गर्न पत्रकार, नागरिक समाज, दलित अधिकारको क्षेत्रमा क्रियाशील संघ संस्था, मानव अधिकारकर्मी लगायत सरोकारवला सबैले आ-आफ्नो ठाउँबाट पहल गर्नुपर्ने भन्ने जानकारी पाइयो ।
- दलित बस्तीमा पुगी जानकारी लिँदा दलित समुदायका व्यक्तिहरु अरुको घरयासी काममा सहयोग गर्ने, ज्याला मजदूरी गर्ने गरेको नै बढी पाइयो ।

- गैरदलितहरुले हामीले छुवाछूत नगरे पनि पुरानो पुस्ताले छुवाछूत मान्दा हामीले दलितहरुलाई समान व्यवहार गर्न नसकिएको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- पुरानो प्रथा परम्पराका कारणले पनि दलित समुदाय माथि विभेद तथा छुवाछूत रहिरहेको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- दलित समुदायमा चेतनाको अभाव हुँदा आफैले पनि छुवाछूतलाई स्वीकार गरिरहेको भन्ने जानकारी पाइयो ।
- दलित समुदायमा सरसफाई, चेतना, शिक्षाको कमीका कारण विभिन्न किसिमका रोगहरु लाग्ने गरेको देखियो ।
- गाउँ घर छाडेर सपरिवार लामो समय भारत पलायन हुने दलित परिवारको संख्या दिनानुदिन बढ्दै गएको पाइयो ।

परिच्छेद् - १०

दलित कलाकार तथा खेलाडीसँग छलफल

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले विभिन्न जिल्लाका गाउँ तथा शहरमा रहेका सरोकारवालाहरुको बीचमा पुगेर दलितका अधिकार र छुवाछूतका बारेमा विचार, गुनासो र प्रतिक्रिया संकलन गऱ्यो ।

समस्याको गहिराईमा पुग्ने उद्देश्यले राष्ट्रिय रुपमा स्थापित दलित व्यक्तित्वहरु समक्ष पनि पुग्न आवश्यक सम्झियो । दलित कलाकार, खेलाडी, डाक्टर, इन्जिनियर, वकील, उद्योगपति, व्यापारी र व्यवसायी समेतका पेशागत व्यक्तिहरुबाट प्राप्त हुने राय, सुझाव र उहाँहरुका अनुभवले यथार्थ वस्तुस्थितिको जानकारी प्राप्त हुने आयोगले आकलन गऱ्यो ।

समय, स्रोत र जनशक्तिका कारणले दलित समुदायका राष्ट्रिय कलाकार र खेलाडीहरु प्राथमिकतामा पर्नु भयो । उहाँहरु सँग काठमाडौंमा एउटा छलफल कार्यक्रम आयोगले आयोजना गऱ्यो ।

कार्यक्रममा आयोगले सहभागीहरुबाट निम्न पाँच कुरा जान्न चाही पत्राचार समेत गरेको थियोः-

१. तपाईंले आफ्नो व्यवसायमा जातीय विभेदको अनुभव गर्नु भएको छ वा छैन ?
२. जातीय विभेदको अनुभव गर्नु भएको छ भने केही दृष्ट्रान्त दिन सक्नु हुन्छ कि ?
३. तपाईंलाई देशले राष्ट्रिय गहना मान्दछ, के त्यसअनुसार सम्मान राष्ट्रले दिएको छ ?
४. जातीय विभेद पूर्ण रुपले हटाउन सरकारले के गर्नु पर्ला ?
५. तपाईको राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगसँग के अपेक्षा छ ?

आयोगले राष्ट्रिय कलाकार र खेलाडीको सूची बनाएर सम्पर्क गऱ्यो । केहीले दलित शब्दप्रति आफ्नो असहमति व्यक्त गर्नु भयो । केहीले आफूलाई कुनै समस्या नरहेको कुरा व्यक्त गर्नु भयो । केही देश बाहिर वा काठमाडौँ बाहिर रहनु भएका कारणले हाम्रो कार्यक्रममा उपस्थित हुन असमर्थ हुनु भयो ।

समग्रमा सबैका स्थापित हुनु पूर्वका अध्ययनदेखि काठमाडौँ आई संघर्ष गर्दाका कथा व्यथा समान छन्, अपमानका गाथा पनि समान छन् । यति हुँदा हुँदै पनि आफ्नो प्रतिभा र क्षमताकै कारणले गायन, बाद्यवादन, अभिनय, नृत्य र खेलकूद क्षेत्रमा चीरपरिचित राष्ट्रका गहना मानिने यी 'चट्टानमा उम्रेका पिपलका' जातीय विभेदका अनुभवबाट राष्ट्रले प्रतिभा संरक्षण गर्न, तिनलाई मुखरित गर्न र सम्मानजनक स्थान दिन केही सोच्न आवश्यक छ, केही गर्न अत्यावश्यक छ । उहाँहरुले भोग्नु परेका तीता अनुभवलाई हामीले परिच्छेद् ११ मा समेटेका छौँ । उहाँहरुको विचार र विश्लेषणलाई यस परिच्छेद्मा समावेश गरेका छौँ । जो निम्न छन् :

- कानूनी रुपमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत गर्न नपाइने भनिए पनि व्यवहारमा त्यसको कार्यान्वयन भएको छैन ।
- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत मानिसको मस्तिष्कमा हटाउनै नसकिने गरी बसेकोले शिक्षित व्यक्तिबाट समेत यस्तो दुरव्यवहार भइरहेको पाइन्छ ।
- जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतको स्वरुप परिवर्तन भई घुमाउरो तरिकाबाट विभेद गर्ने प्रचलन बढेको छ ।
- मानिसको सोचाई र व्यवहार परिवर्तन भएमा मात्र विभेद कम हुनेछ ।
- गैरदलितहरुको बीचमा नै यस विषयमा कार्यक्रम गर्न सकेमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत कम हुनेछ ।
- कलाकार, खेलाडी, पत्रकार, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग लगायतका क्षेत्र तथा निकायले जनचेतना अभिवृद्धि गर्न आवश्यक कार्यक्रम गर्नु पर्दछ ।
- कोठा भाडा, मन्दिर प्रवेश, अन्तरजातीय विवाह, गाउँका होटल, सार्वजनिक कार्यक्रम लगायतमा विभेद बढी हुने गरेको छ ।
- दलित समुदायलाई गाउँमा शिक्षा प्राप्त गर्ने समयदेखिनै विभेद शुरु हुने गरेको छ ।
- दलित वर्गलाई लक्षित गरी आर्थिक समृद्धिका लागि विशेष कार्यक्रम ल्याउन आवश्यक छ ।
- आर्थिक स्थितिमा सुधार ल्याइए विभेद हट्दै जान्छ ।
- शिक्षाले दलितलाई सशक्तीकरण गर्दछ ।
- मूलतः समाजमा चेतनाको स्तर बढन बढाउन आवश्यक छ ।
- खासगरी दलित बालवालिकाको प्रतिभालाई प्रोत्साहन गर्दै क्षमता वृद्धिका कार्यक्रम ल्याइनु पर्दछ ।

- नेपाली संगीत क्षेत्रलाई करीव अस्सी प्रतिशत दलित बाद्यवाद्यक, गायक, गायिका, संकलक र वाद्यवादन संयोजक (एरेन्जर) समेतले धानेकोले नेपालको मौलिक संगीत विधालाई संरक्षण गर्ने हो भने दलित कलाकारलाई विशेष प्रोत्साहित गरिनु पर्दछ।
- दलित कलाकारबीच आपसी सहकार्य र एकताले नयाँ पुस्तालाई प्रोत्साहन मिल्नेछ।
- १५ हजार सिर्जना गर्ने कलाकारलाई पनि शायद दलित भएकै कारणले राष्ट्र तथा संघ संस्थाबाट सम्मानको कुरा त परै जाओस सोधपुछसम्म भएको छैन । नीति निर्धारण तहमा यथोचित स्थान दिने कुरा राज्यले सोचेकोसम्म छैन् ।
- हामीलाई राष्ट्रले प्रयोग मात्र गरिरहेको जान्दा जान्दै पनि स्रोता तथा दर्शकबाट पाएको सम्मानबाट नै हामी हौसिएका छौँ । पदक ल्याउन मरिमेटेका छौँ । सिर्जना गर्न लागिपरेका छौँ ।
- राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले हामीलाई बोलाएर सम्मान गरी हाम्रा कुरा जसरी सुनिदिएको छौ । यसबाट यो संवैधानिक संस्थाप्रति हाम्रो आशा जागेको छ। यस्ता निकायबाट पहिलो पटक हामी सम्मानीत भएको महसूस गरेका छौँ । जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतको अन्त्य लगायत सबै मानव अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धनका लागि हामी कलाकार तथा खेलाडीहरुको आयोगलाई सहयोग सदैव रहनेछ।

परिच्छेद-११

जातीय विभेदः केही सत्य तथ्य

विभिन्न कार्यक्रमका सहभागीले व्यक्ति गर्नु भएका यी घटना सन्देशमूलक छन् । प्रत्येक कथा व्यथाभित्र जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतको नाङ्गो चित्र प्रतिविम्वित छ । यी तथ्यले जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतको अन्त्य गर्न केही सुझाव औँल्याई रहेका छन् ।

१. हिनतावोध किन? मानसिकता परिवर्तन कसरी ?

म निर्वाचित जनप्रतिनिधि हुँ । दलितको धेरै मत मैले पाएँ । दलित समुदायमा मैले मितेरी साइनो गाँसेको छु । एक दिन मलाई भेट्न मेरा मीतज्यू आउनु भयो । कुरा पछि खाना खान मैले भान्सामा लगेँ । उहाँ भित्र पस्न मान्नु भएन । खाना बाहिरै दिने र बाहिरै बसेर खाने ईच्छा प्रकट गर्नु भयो । मैले जवरजस्ती भित्र लगेर आफूसँगै ख्वाएँ । उहाँलाई त ख्वाएँ तर उहाँलाई बिदा गरे पछि मेरी श्रीमतीले मसँग आक्रोश पोखिन । उनी सामान्य गृहिणी हुन । जातीय भेदभाव गर्न हुँदैन मैले सम्झाएँ, बुझाएँ । त्यस्तो हो भने उनी मलाई राजनीति छाड्न भन्दैछिन ।

२. थर परिवर्तनको समस्या

भारतीय सेनामा जागीर खाने प्रवल ईच्छा थियो । जीउ ज्यान पनि खाइलाग्दो थियो । तीन पटक भर्तिका लागि छानिएँ । तर, शायद मेरो दलित जातकै कारणले मौखिकवाट फालिन्थेँ । त्यस पछि मैले “थापा” थरवाट कागजात बनाएँ । फेरि कोशिस गरेँ । छानिएँ । राम्रै पदमा पुगेँ । अहिले सेवा निवृत्त छु उमेरका कारणले । आफ्ना सन्तानको ‘थर’ पनि थापा नै छ । अहिले उनीहरुको थर परिवर्तनको प्रक्रियामा छु ।

३. लवाई, खवाई

हामी तीन जना अति मिल्ने शिक्षक हौँ । हामी मध्ये एक जना दलित साथी हुनुहुन्छ । तर, उहाँको जीउडाल लवाई खवाई आकर्षक छ । सगै काठमाडौ आउने काम पर्‍यो । बाटोको होटेलमा जिस्किन मन लाग्यो । एक जना साथीले होटेल मालिकलाई सोध्यो, "यहाँ दलितलाई पस्न दिनु हुन्छ कि नाई ?" होटेल मालिकले आक्रोशका साथ नदिने अभिव्यक्ति दिए । त्यस पछि आफू मध्येको एक जना लवाई खवाई सामान्य र जीउडाल अनाकर्षक व्यक्तिलाई देखाउँदै लवाई र जीउडाल आकर्षक भएको साथीले भन्यो ! "उहाँ त दलित हो नि !" होटेलवालाले आक्रोशित हुदैँ उहाँलाई निकाल्यो । तर, निस्कने साथी उपाध्याय ब्राह्मण थियो । हामी सबै केही नखाई त्यो होटेलबाट निस्कियौँ ।

४. दलितको घर ब्राह्मण भान्से

हाम्रो जिल्लामा एउटा अति आकर्षक घर छ । त्यहाँ ब्राह्मण भान्से हुनु हुन्छ । घर दलितको हो । यो कुरा भान्से बाजेलाई पनि थाहा छ । घर मालिक ब्रिटिश सेनाका अवकास प्राप्त लाहुरे हुनुहुन्छ ।

५. इनार अछुत, बोरिङ्ग छुत

यहाँ खाने पानीको स्रोत एउटा इनार थियो । दलितलाई इनार छुने अधिकार छैन । गैरदलितले इनारवाट झिकेर दिने पानी दलितले थाप्नुपर्दथ्यो । यस बापत छठ पर्वमा बाँसका चोयाले बनाइने ढक्की, नाङ्लो आदि दलितले गैरदलितलाई निःशुल्क दिनुपर्दथ्यो । एक पटक गैरदलित महिलाले इनारबाट पानी निकालेको निहुँमा दलितलाई कुटपीट समेत गरियो । तर, आज स्थिति फेरिएको छ । एउटा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाले बोरिंग गरी घर-घरमा पाइपवाट खानेपानी पुर्‍याई दिएको छ । दलित तथा गैरदलित त्यही पानी खान्छन् । इनार अछुत, बोरिङ्ग छुत सकारात्मक परिवर्तनको द्योतक ।

६. खाजा भान्से

यस विकट जिल्लाका अधिकांश विद्यालयमा छात्रछात्राहरुलाई दिवा खाजा दिइन्छ । तर त्यो खाजा पकाउने, बनाउने दलित छन् । सबै बालबालिकाले सँगै बसेर खान्छन् । विभेद छैन । विद्यालयका शिक्षक शिक्षिकाले पनि त्यही खाजा खान्छन् ।

७. दलित दलित विभेद

म पेन्टर हुँ । भुषाल थर लेख्दछु । सदर मुकाममा मेरो पसल पनि छ । गाउँका एउटा विद्यालयमा विभिन्न नारा, बाक्य आदि लेख्न मलाई लगियो । राति बास बस्नुपर्ने भयो । प्रधानाध्यापक सरले तपाईलाई बास बस्न यो भाईको घरमा बन्दोबस्त गरिदिएको छु भन्नु भयो । त्यो भाईले अघि त हुन्छ भनेको थियो, तर अहिले मेरो घरमा पाहुना आए सक्दिन भनेर तर्कियो । त्यो भाई त्यही विद्यालयको कार्यालय सहयोगी थियो । जात विश्वकर्मा

(कामी) थियो । म भुषाल (सार्की) हुँ । ऊ उपल्लो जातको म तल्लो जातको ! यसपछि सरले मलाई आफ्नै घरमा लानु भयो । भित्र ठाँउ भएन दुबै जना बाहिर सुतौँ भनेर दुवै जनालाई ओछ्यान लगाउनु भयो । दुबै बाहिर सुत्यौँ । केही समयपछि बिउँझेर हेर्दा सरको ओछ्यान खाली थियो ।

८. तपाई त बुझने मान्छे

म पत्रकार हुँ । अध्ययन पनि राम्रै छ । गाउँमा केही दलित र धेरै गैरदलितका घर छन् । मेरा आत्मीय साथी गैरदलित छन् । गैरदलित साथीको हजुरबाको मृत्यु भयो । मलामी जान मैले कर्तव्य सम्झेँ । मलामीको हुलमा मिसिएँ । मसँग अरु मलामी तर्सिए । कानेखुशी चल्यो । अन्त्यमा एक जना पाका मानिस आएर भन्नु भयो, "तपाइँ त बुझ्ने मान्छे, बाहुनको मलामी भई दिन भएनं ।" म फर्किए ! कारण म दलित थिएँ ।

९. सम्मान कि विभेद

म सांसद हुँ । विवाह भोजमा बोलाइन्छ । म भोजस्थलमा पस्ने बित्तिकै ओहो सांसदज्यू पाल्नु भयो भनिन्छ र एउटा कुनामा लगेर राखिन्छ, त्यहीँ प्लेटमा खाना ल्याएर दिइन्छ । म पंक्तिमा नबसोस र खाना नछोओस् भन्ने अभिप्रायले त्यसो गरिएको मलाई बुझ्न गाह्रो पर्दैन । तर, म नबुझेको जस्तो गरी खान विवश छु । कारण अर्को निर्वाचनमा पनि मलाई भोट चाहिन्छ । म जस्तै अन्य दलितलाई सवैले खाई सकेपछि मात्र लाममा बस्न दिने, दलितकै घरको विवाह भोजमा पनि गैरदलित भान्से राखेको भए मात्र गैरदलितले खाना खाने, नभए पेट दुख्ने, बिरामी परेको हुने, ब्रत बसेको दिन हुने, एण्टिवाइटिक औषधि खाई रहेको हुने र जरुरी मिटिङमा जानै पर्ने जस्ता बहानावाजीसँग म अपरिचित छैन् ।

१०. भगवान बन्न हुने, भगवानको घरभित्र पस्न नहुने

म धामी हुँ । दलित पनि हुँ । मैले मन्दिरको प्राङ्गणमा बसेर सबैका समस्या सुनेर आशीर्वाद दिन पनि हुन्छ । फुकफाक गर्न पनि हुन्छ, गैरदलितलाई छुन पनि हुन्छ । पिटपाट गर्न पनि हुन्छ तर, मन्दिरभित्र पस्न हुँदैंन । भगवान चढेको भनेर धामी बन्न हुन्छ , तर भगवान बस्ने गरेको भनिने मन्दिर भित्र पस्न हुँदैन ।

११. म नमस्ते भन्छु, उहाँ जदौ भन्नुहुन्छ

गाउँ घर सवैले सबैलाई नाता लगाएर संबोधन गर्ने चलन हुन्छ । मेरो छिमेकी ९० बर्ष पुग्न लाग्नु भयो । उहाँ दलित हुनुहुन्छ । म हजुर बा नमस्ते भन्छु, उहाँ 'जदौ विष्ट' भन्नु हुन्छ । तपाईले के गरेको यो भन्दा एक त उहाँलाई 'तपाई' शब्द नै अफ्ठारो लाग्दछ । दोस्रो कुरा बाउबाजेको चलन तोड्दा पाप लाग्दछ, नरकमा परिन्छ भन्नु हुन्छ ।

१२. प्रेम र परिणति

दलित केटा गैरदलित केटी दुवै बीच प्रेम भयो, घरबाट भागेर विवाह गरे । केटीलाई अभिभावकले छुटाएर ल्याए । केटा विरुद्ध मानव वेचविखन र जवर्जस्ती करणीमा मुद्दा चलाइयो । विवाह गरेको कुरामा केटाले इन्कार गरेन । आज ऊ कारागारमा छ ।

१३. उद्योग तथा साझेदारी

म दलित हुँ । म र अन्य तीन जना गैरदलित साथीहरुको लगानीमा एउटा उद्योग सञ्चालनमा छ । हामी चारैजना बीच मात्र होइन हाम्रा परिवार बीच पनि सौहादतापूर्ण सम्बन्ध छ । हामी एक-अर्काको घरमा जान्छौं, बस्छौं, खान्छौं । हामी बीच दलित गैरदलित कुनै भेदभाव छैन् ।

१४. युवतीको जीवन

मेरो भाइको गैरदलित युवतीसँग प्रेम सम्बन्ध कायम भएछ । उनीहरुलाई विवाह गरिदिने आश्वासनका साथ सम्झाई बुझाई भागेको ठाउँबाट ल्याइयो । हामी दलित र गैरदलित केटी पक्षबीच छलफल चल्दै थियो । केटीलाई अपहरण गरेर लगियो । अर्को जिल्लामा लगी केटीको विवाह गरिदिइयो । विवाहित लोग्नेलाई केटीको पुरानो सम्बन्ध र भागेर हप्तौं गायव भएको थाह भयो । उसले केटीलाई छाडिदियो । अहिले उनी घरमै भौंतारिई रहेकी छिन् । भाईलाई यो घटना बिर्सन सकोस् भनेर विदेश पठाई दिएका छौं । मलाई केटीको जीवनप्रति चिन्ता लागेको छ ।

१५. बाबु बाजेदेखिको चलन

म ९५ वषको भएँ । हिजोको जस्तो छुवाछूत अहिले छैन् । मैले भोगेको र देखेको जातीय विभेदमा कमी आएको छ । म आज मानिस-मानिसमा फरक हुन्छ भन्ने मान्दिन । जातीय भेदभावलाई उचित ठान्दिन । तर, मेरो घरमा दलितलाई पस्न दिई हाल्ने, अन्तरजातीय विवाह गराउने र सँगै बसी खाने कुरा हिम्मत गर्न सक्दिन । म कति पो बाँचुला र ? मर्ने बेलामा पापको भारी बोक्न चाहन्न । तर मेरो शेषपछि छोरा नाति सन्तानले मेरो मनले गर्न नसकेका सबै कुरा गरुन भन्ने चाहन्छु । जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत उचित होइन । तर, मर्ने बेलामा बावु बाजेका पालादेखि चलिआएको चलन तोडन सक्दिन ।

१६. समाचार संप्रेषण र दलित समस्या

हाम्रो गाउँको कुरा हो । मदिराले लट्ठा भएर एउटा दलितले गैरदलितको घरमा गई विभिन्न अपशव्दका साथ माझेर पिंढीमा राखेको थालमा पिशाव फेरी दिए । गैरदलितले पिटे । पिटनु ठीक थियो भन्न खोजेको होइन् । तर, समाचार दलितलाई दुर्व्यवहार भन्ने मात्र आयो । जिल्ला हल्लियो । देश हल्लियो । घटनाको पहिलो पक्ष कतै आएन । कतिपय समाचार घटनामा मिलापत्र भई समस्या समाधान भए पछि आउँछन् । यसले समस्या सुल्झाउने होइन, झन बल्झाउँछन् ।

१७. प्रतिभा र संघर्ष

आज म नामले चिनिन्छु । तर हिजो मीठो खान धौ-धौ थियो । बाबु बाजेले मानी आएको बाली घरे प्रथा अनुसार खाद्यान्न उठाउँदै पनि हिँडे । आज म सम्झन्छु माग्ने भिखारीको इज्जत थियो, हाम्रो थिएन । बाल्यावस्थामा म केवल ती भोजमा मात्र जान्थैं, जहाँ आफूले खाएको भाडा माझ्न पर्दैनथ्यो । तर, मसँग गलामा स्वर थियो, रगतमा संगीत थियो । संघर्ष गरैं, मिहिनेत गरैं, कहिल्यै हिम्मत हारिन । बाल्यकालका अधुरा सपना आज पूरा गर्न सफल भएँ ।

१८. आरन र स्टुडियो उस्तै उस्तै

गाउँमा स्कूल थियो । पढ्ने रहर थियो । तर, मलाई गैरदलितले साथी बनाउँदैनथे, हेलाँ गर्थे । गृह कार्य नगर्दा गैरदलितलाई शिक्षकले छडीले हातमा हान्थे, तर मैले मुर्गा बन्नु पर्दथ्यो । पाक शिक्षाको अभ्यास गर्न दिंइदैनथ्यो । हचुवाको भरमा शिक्षकले अंक दिन्थे । विभेद महसूस गर्दा स्कूल नजाऊँ जस्तो लाग्दथ्यो तर, पढ्न छाडिन । काठमाडौंमा जात ढांटेर कोठा लिएँ, पढैं । बाबु बाजेले आरनमा पसीना बगाए र आज म स्टुडियोमा पसीना बगाउँछु ।

१९. सांगीतिक समूह र मेरो अपरिहार्यता

म बासुरी बजाउँछु । साह्रै राम्रो बझाउँछ सबैले भन्छन् । गाउँमा सांगीतिक समूह थियो । कार्यक्रममा गाउँ जानु पनि पर्दथ्यो । त्यस वेला मेरो राष्ट्रिय छवि बनिसकेको थिएन । टाढा-टाढा जाँदा साथीहरु थर ढाँटन भन्थे, त्यसै गर्दथैं । तर, नजिक चिन्दथे । गाउँमा बास बस्नु पर्दा हामी सबै बाहिर सुत्दथ्यौं । कारण मलाई मात्र बाहिर सुताइए, म समूह छाडेर हिँडिदिउँला भन्ने समूहका साथीहरुलाई डर थियो ।

२०. कति नमीठो भोजन ?

विदेशमा कार्यक्रम लिएर गएका थियौं । एक दम्पत्तिले घरमा रात्रि भोजनका लागि लानु भयो । साह्रै मीठो खान थपी थपी खुवाउनु भयो । दाईको काममा जाने बेल भयो भएछ । मेरो काममा जाने बेला भयो भनी पोशाक लगाएर आउनु भयो । पोशाक हल्का फुल्का रफ खालको थियो । दाई आए पछि भाउजुले भन्नु भयो कस्तो दलित (जात उल्लेख सहित) ले जस्तो कपडा लगाउनु भएको भन्नु भयो । म उहाँले घृणा गर्ने थरकै दलित थिएँ । म दलित हुँ भन्ने जानेरै खान बोलाइएको थियो । त्यस पछि मैले खाई सकेको ओकल्न त सकिन, तर कति नमीठो ?

२१. छोरा पनि साथी छोरी पनि साथी

पढ्न, काम सिक्न, काम खोज्न, प्रतिभा देखाउन र जीवन चलाउन काठमाडौं नआई सुख छैन् । अग्रजहरुले भन्नु हुन्थ्यो दलित थर नभन्नू ! सही कुरा गरे डेरा पाइँदैन । शुरुमा गाउँकै गैरदलित साथीकै डेरामा बसैं । पछि साघुरो भयो । उहाँले नै अलग डेरा खोजी

दिनु भयो । घरवेटी बा र उहाँका परिवार सबै असल थिए । मेरो गाउने बजाउने कलाप्रति साह्रै आकर्षित थिए । एक दिन कसैले घरवेटी बालाई कुरा लगाई दिएछ- म दलित हुँ भनेर । उहाँले अचानक मलाई सोध्नु भयो । मैले दलित हुँ भनेँ असली थर पनि भनेँ । एक छिन अकमकाउनु भयो, त्यस पछि भन्नु भयो, “ठीकै छ । मेरो छोरो पनि तिम्रो साठी, छोरी पनि साठी” !

२२. हार्ड वेयर अभिलेख

मेरा संघर्षका दिनका कुरा हुन । म र एक जना गैरदलित साथी नङ र मासु जस्तै थियौँ । सँगै खान्थ्यौँ-एक अर्काको जुठो पनि खान्थ्यौ । सँगै हिडथ्यौ र सँगैकाम गर्दथ्यौ । उसलाई पैसाको खाँचो पऱ्यो मैले केही लाख ऋण दिएँ । मित्रता उस्तै थियो । दुई-तीन वर्ष वित्यो साथी पैसा फर्काउने कुरै गर्दैन । परोक्ष तवरले मागेँ पनि । अति नै भए पछि मुख फोरेरै मागेँ । उसले भन्यो, “तेरो पैसा खाएर भाग्छु र दिइहाल्छु नि, आखिर दलित भनेको दलित नै हुँदो रहेछ” ।

२३. चिनेको सार्की नचल्ने नचिनेको चमार चल्ने

काठमाडौँमा मेरा संघर्षका दिन थिए । हात मुख जोर्न पानीको जार ठाउँ-ठाउँमा पुऱ्याउने काम गर्दथेँ । मेरो साहूलाई एक ग्राहकले भन्नु भएछः त्यो सार्कीले छोएको पानी चल्दैन् म अर्कै आपूर्तिकर्ता खोज्दछु । साहूको व्यापार व्यवसायको कुरा थियो, उहाँले मलाई अर्कै काम दिनु भयो र मेरो काम एउटा अर्को साथीलाई दिनु भयो । साथी मधेशको चमार थियो ।

२४. सौन्दर्य र जात

अहिले अलिकता उमेर ढल्कियो । पहिले म पढन क्याम्पस जाँदा आउँदा सुन्थेँ, ‘मान्छे कति राम्री ! तर कति अभागी रहिछ, दमाईको छोरी परी ।’ यो सुन्दा मलाई कस्तो हुन्थ्यो होला, आफैँ कल्पना गर्नोस्! सौन्दर्य र जातको नाता हुन्छ र ?

२५. के के देखियो, के के सुनियो

मेरो वयोवृद्ध हजुर वालाई मेरै उमेरका व्यक्तिले ‘तं’ भनेर सम्बोधन गरेको पनि सुनियो । सल्काएर आधा तानेको चुरोटको ठुटो फालिदिएर टिप्न लगाएको पनि देखियो । तेरो त दलित कोटा आरक्षित छ मोज गर ! भनेको पनि सुनियो । विद्यालयबाट फर्केकी छोरीले बुबा दलित भनेको के हो ? हामी दलित रे ? के फरक छ अरु र हामीमा भनेर सोधेको पनि अझै सुन्नु पर्छ । दलितलाई दूध दही दिए भैँसी रुख चढ्छ भनेको पनि सुनियो । गाई भैँसी मर्छन्, देउता रिसाउँछन्, पितृ नरक पर्छन भनेको त कति सुनियो, कति सुनियो ।

२६. म कसरी बिर्सुं

सानैदेखि मलाई नाच्न अति रहर लाग्दथ्यो । ठूला वडाले ‘नाच नानी’ भन्दा फुर्केर नाचिदिन्थेँ । मेरो कलाकारिताको जग यही प्रोत्साहन हो । बच्चै थिएँ, नाच्दा एक जना

छिमेकी बालाई छुन पुगिछु । मलाई पिट्नु भयो, घरमा सुनपानी छर्केर छिर्नु भयो, नुहाउनु भयो, जनै फेर्नु भयो । त्यो घटनाले आज पनि मेरो कलाकारितालाई प्रोत्साहन दिन्छ । म त्यो पिटाई र दुर्व्यवहारको बदला आफ्नो कलाकारिताले दिइरहेकी छु जस्तो लाग्दछ ।

२७. दूध घोप्टाइएको घटना

हामी कलाकारको समूह कर्णाली प्रदेशको एउटा जिल्लामा पुगेका थियौं । चिया खान मन लाग्यो । नजिकैको होटेलमा गयौं । एक जना साथीलाई साहूले जात सोध्नु भयो । उहाँले आफ्नो जात 'गिरी' भन्नु भयो । उहाँलाई परै बस्न भनियो । मैले भनें, 'म त सार्कीकी छोरी कहाँ बसौं ?' उहाँले भन्नु भयो, 'होइन तपाई त ठकुरीकी छोरी मैयाँ जस्तो हुनुहुन्छ, मलाई जिस्काएको होला ।' मैले भनें,'त्यसो हो भने म चिया पकाऊँ त ?' उहाँले सहर्ष स्वीकार्नु भयो । चिया खाई वरी पैसा तिरे पछि मैले भनें,'बाजे म साँच्चै सार्कीकी छोरी हुँ, परिचय पत्र हेर्नोस् ।' उहाँ कालो नीलो हुनु भयो भुतभुतिदैं कराहीको सबै दूध पोख्नु भयो ।

२८. जात र व्यवहार

गायिका बन्ने तीव्र इच्छाले काठमाडौं डोऱ्यायो । शुरुमा गाउँकै खड्का दिदीसँग उहाँकै कोठामा बसें । काम पाएँ । मेरो पनि व्यस्तता बढ्दै गयो । दिदीले नै मेरी बहिनी भनेर कोठा खोजेर राखिदिनु भयो । थर नभन्नू गोत्र भन्नू भनेर सिकाउनु भएको थियो । त्यसै गरें । ल्याण्डलाइनकै जमाना थियो । घरवेटी कहाँ फोन थियो । फोन आए बोलाई दिनुहुन्थ्यो । घरबाट मेरो नाम भनी..... परियारलाई बोलाई दिनोस् न भनिएछ । त्यो व्यक्ति म नै थिएँ । मेरो जात थाह पाए पछि छोरीलाई जस्तो व्यवहार गर्ने मेरो घरवेटीको व्यवहार नै फेरियो । अन्त डेरा सर्न भन्नु भयो । मैले संघर्ष गरें ।

२९. चट्टान फोरेर उम्रेको पिपल

म खेलकूद प्रशिक्षक हुँ । किशोरी तथा युवतीहरुलाई आत्मरक्षाको तालिम दिन म कर्णाली प्रदेशको विकट जिल्लामा खटाइएको थिएँ । सबैले सर भन्दथे । घुम्न निस्कें । मलाई मेरो जात सोधियो । मैले 'म कामी हुँ भनें ।' मेरो लवाई जीउ डाल हेरेर हो वा किन हो जात सोध्नेहरुले पत्याएनन् । भने 'सर पनि कतै कामी हुन्छ ?' म वास्तवमै कामी हुँ चट्टान फोरेर निस्केको पिपल हूँ । यो ठाउँसम्म आई पुग्न मेरो संघर्ष र व्यहोर्न परेका वुहर्तनका कथा लामा छन् । दलित शव्दलाई मागी खाने भाँडो नवनाऊँ । छुवाछूतको कलंक अन्त्य गरौं ।

३०. आफ्नो क्षमता चिनौं, प्रतिभा अगाडि ल्याऔं

म खुल्ला प्रतिष्पर्धाबाट अव्वल छानिएको हूँ । शायद मसँगै सबैलाई पछि पार्न सक्ने प्रतिभा थियो । मैले प्रतिभा र क्षमता निखार्ने अवसर पाएँ । कसैसँग गुनासो नगरी, आफू दलित हुँ भन्ने नसोची कर्म क्षेत्रमा डटदै गएँ, खट्दैं गएँ । आज मलाई सम्मान, सम्पत्ति र परिचयको खाँचो छैन् । दलित कलाकार भनेर सम्मान थाप्नु छैन् । हो मैले हिजो भोगेको जस्तो छुवाछूत आज छैन् रुप बदलेको छ । तर, मैले साँचो कुरा भन्नु पर्छ मैले देखिने

गरी छुवाछूतको समस्या व्यहोरेको छैन् । प्रतिभालाई अगाडि ल्याऔं । आफ्नो क्षमता वृद्धिमा ध्यान केन्द्रित गरौं । सबैलाई न्याय गरौं । सीप नष्ट नगरौं । राष्ट्र विखण्डन नगरौं ।

३१. हार्न सिक्दै छु

म दलित भएर पनि सम्पन्न परिवारमा जन्मेँ । बुवा भारतमा नोकरी गर्नु हुन्थ्यो । होष्टेलमा बसेर पढेँ । राम्रो पढेँ । भेदभाव व्यहोरिन जिन्दगीमा हार्न जानिन । तर, कर्म क्षेत्रमा आए पछि कहिले आफ्नैबाट, कहिले पराईबाट बेला बेलामा हार्नु पर्छ । जसले जातीय भेदभाव गर्दछ त्यसको चेतनाको कमी हो र शिक्षा नै चेतना फैलाउने माध्यम हो । सहयोगी र मित्रवत हातहरुको कमी छैन् । राज्य र सरकारी निकायहरुको नीति र मानसिकता दरिद्र छ । हामी दलित भनिएका समुदाय उठनु पर्छ, जाग्नु पर्छ । राज्यलाई झकझक्याउन सक्नु पर्छ । दलित शव्द नै हटनु पर्छ, समानतामूलक समाज बन्नु पर्छ । अभियान शहर भन्दा गाउँमा केन्द्रित हुनु पर्छ ।

३२. मानसिक दरिद्रतालाई शिक्षाले मात्र के पो गर्दो रहेछ र ?

म गाउँपालिकाकी निर्वाचित उपाध्यक्ष हुँ । गाउँकै स्कूलको वार्षिकोत्सव थियो । अध्यक्ष बाहिर जानु भएकाले म कार्यवाहक अध्यक्ष थिएँ । कार्यक्रममा बोलाइयो, अतिथि बनाइयो, मञ्चमा आसन ग्रहण पनि गराइयो । म बोल्न पालो कुरेरै बसेकी थिएँ, कार्यक्रम सकियो । मैले आफूले संवोधन गर्न नपाएकोमा आपत्ति जनाए । आयोजक कसैले भने महिलाले पनि बोल्ने? अर्काले भने दलितको अर्ति हामीले सुन्नु पर्ने? अर्काले भने अतिथि सबैलाई बोल्न दिनै पर्छ र? हो म महिला हुँ ! दलित पनि हुँ ! पढाईका उपाधिल सभ्यता र मानवीयता सिकाउँदो रहेनछ ।

३३. हाम्रा सन्तानको विवाह मन्दिरमा होला कि चर्चमा ?

मलाई नेपाली पढाउने गुरु हुनुहुन्थ्यो । मलाई अति माया गर्नुहुन्थ्यो । उहाँको संस्कृत अध्ययनको पृष्ठभूमि रहेको छ । उहाँ कर्मकाण्ड गराउनु पनि हुन्छ । जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतलाई उहाँ अमानवीय र हिन्दू धर्मशास्त्र प्रतिकूल मान्नुहुन्छ । मैले हिन्दू संस्कार अनुरुप विवाह गर्न चाहेँ । उहाँलाई पुरोहित बनिदिन अनुरोध गरेँ । उहाँले भन्नु भयो ‘बाबु ! तिमीलाई म अति माया गर्छु: मेरो आशीर्वाद सदैव तिमीलाई छ, तर मैले तिम्रो विवाह गराएँ भने मेरो सबै जजमानहरुले मलाई छाडछन, मेरो समस्या बुझिदेऊ !’ हो म दलित हुँ । मेरो हिन्दू कर्मकाण्डअनुसार विवाह गर्न इच्छा अव कहिल्यैं पूरा हुने छैन् । मेरो छोरा छोरी आज सानै छन्, पढदै छन् । म र मेरी पत्नी चाहन्छौ हाम्रा छोरा छोरीको विवाह मन्दिरमा वा घरकैं जग्गेमा हिन्दू कर्मकाण्डअनुसार होस् । तर, तिनको विवाह मन्दिरमा होला कि चर्चमा होला ?

परिच्छेद-१२

विश्लेषण

नेपाल सरकारले मानव अधिकारका विषयमा अन्तर्राष्ट्रिय रुपमा गरेका प्रतिवद्धता हेर्दा मानिसका नागरिक, राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकार कायम गर्न प्रतिवद्ध भएको देखिन्छ। नौ ठूला महासन्धिमध्ये सातवटा महासन्धिको नेपाल पक्ष राष्ट्र भएको छ । समाजमा रहेको जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरुद्धको अधिकार स्थापित गर्न,सबै किसिमका जातीय भेदभाव उन्मूलन सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, १९६५, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रियअनुबन्ध, १९६६, आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धीअन्तर्राष्ट्रियअनुबन्ध, १९६६, लगायत अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि महासन्धिलाईमहत्वपूर्ण दस्तावेजका रुपमा लिन सकिन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरुले मुख्यतः अविभेद, समानता, स्वतन्त्रता, मर्यादा, न्याय, पहुँच, सहभागिता लगायतका विषय उठान गरेका पाइन्छन् ।

राष्ट्रिय व्यवस्थाहरु हेर्दा नेपालको संविधानको प्रस्तावनामा नै वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, भाषिक, धार्मिक, लैंगिक विभेद र सबै प्रकारका जातीय छुवाछूतको अन्त्य गरी भन्ने व्यवस्था गरिएको छ । त्यस्तै संविधानको धारा १६ मा सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक, धारा १८ मा समानताको हक, धारा २० मा न्याय सम्बन्धी हक, धारा २४ मा छुवाछूत तथा भेदभाव विरुद्धको हक, धारा ४० मा दलितको हक र धारा ४२ मा सामाजिक न्यायको हक लगायतका महत्वपूर्ण मौलिक हकको व्यवस्था गरी सार्वजनिक तथा निजी स्थानमा पनि जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत गर्न नपाइने, दलित समुदायलाई नागरिक, राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक लगायतका क्षेत्रमा सक्षम बनाउन खोजिएको छ । त्यस्तै दलित समुदायको मानव अधिकार संरक्षण र सम्वर्द्धन गर्न संवैधानिक अंगको समेत व्यवस्था गरिएको छ ।

जातीय तथा अन्य सामाजिक छुवाछूत तथा भेदभाव (कसूर र सजाय) ऐन, २०६८ पनि कार्यान्वयनमा आएको अवस्था छ । २०७५ भाद्र १ गतेबाट लागू भएको मुलुकी अपराध (संहिता) ऐन, २०७४ को दफा १६०, १६६ लगायतको व्यवस्था हेर्दा कसैले कुनै पनि व्यक्तिलाई प्रथा, परम्परा, धर्म, संस्कृति, रीतिरिवाज, जात, जाति, वंश, समुदाय, भाषा, लिङ्ग, उत्पत्ति, पेशा वा व्यवसाय वा शारीरिक अवस्था, विचार लगायतका आधारमा सार्वजनिक, निजी तथा विदेशमा समेत जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतजन्य कार्यकसैले कसैलाई गर्न नहुने र यस्तो कार्य दण्डनीय हुने भनि किटान गरिएको छ । यस्तो कार्य गरेमा तीन महिनादेखि तीन वर्षसम्म कैद वा पचास हजारदेखि दुई लाखसम्म जरीवाना वा दुवै सजाय हुन सक्ने व्यवस्था कानूनी रुपमा व्यवस्था गरिएको छ ।

अनुगमनको क्रममा आयोगको अनुगमन टोलीले जिल्ला स्तरीय तथा दलित वस्तीमा पुगी गरेका अन्तरक्रिया, छलफल, सोधपुछ, प्रश्नोतरबाट समाज र व्यवहारमा अहिले पनि दलित समुदायका व्यक्तिहरु जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतको समस्याबाट पीडितहुनु परिरहेको अवस्था रहेको देखिन्छ । संविधान र कानूनी रुपमा जातीय भेदभाव तथा छूवाछूतजन्य कार्यलाई अपराधका रुपमा लिई दण्डनीय बनाउदा पनि कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन नसक्नु तथा गाउँ-गाउँसम्म चेतनाको अभाव हुनका साथै सचेत र शिक्षित व्यक्तिले पनि यस किसिमको कुसंस्कारजन्य सोचलाई परिवर्तन गर्न नसक्दा आज पनि समाजमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतको समस्याबाट कायम नै रहेकोदेखिन्छ ।

अन्तरजातीय विवाह गरेका आधारमा, मन्दिरमा पूजा पाठ गर्ने विषयमा, सार्वजनिक भोजमा सहभागी हुने विषयमा, धारा, इनार, कुवामा पानी लिने/भर्ने विषयमा, जन्म, नामाकरण, विवाह, मृत्यु लगायतका सामाजिक तथा सांस्कृतिक कार्यमा सहभागी हुने विषयमा, दलित समुदायले उत्पादन गरेको वस्तुहरुको विक्री वितरणका विषयमा र होटल लगायत अन्य पेशा व्यवसाय सञ्चालन गर्ने विषय लगायतका क्षेत्रमा विभेद र छुवाछूतका समस्याहरु बढीदेखिन्छन् ।

देश संघीय लोकतान्त्रिक समावेशी गणतन्त्रात्मक शासन प्रणालीमा अगाडि बढिरहेको छ । यस किसिमको व्यवस्थामा सरकार सामाजिक कुसंकार तथा विकृतिको अन्त्य गर्न चुक्नु हुदैन । परापूर्वकालदेखि चलिआएको जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतजन्य कुसंस्कार तथा आपराधिक कार्यको अन्त्य गर्न संघीय, प्रादेशिकर स्थानीय तह गरी तीनै तहको सरकारले आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, शैक्षिक, राजनीतिक रुपमा पछाडि रहेको दलित समुदायलाई आर्थिक रुपमा रोजगारी मार्फत सक्षम बनाउने, सामाजिक रुपमा सम्मानपूर्वक बाच्ने तथा जीवन यापन गर्ने वातावरण निर्माण गर्ने, शिक्षा, स्वास्थ्य क्षेत्रमा सहज पहुँच कायमगर्ने, दलित समुदायका सीप र पेशाको संरक्षण गरी आधुनिकीकरण गर्ने,सशक्तीकरणको अभियान चलाउने, आवास र भूमिहीनलाई आवास र जग्गा कानूनअनुसार उपलव्ध गराउनेर समावेशी समानुपातिक सिद्धान्त तथा प्रणाली मार्फत राज्यका सबै तह र निकायमा अर्थ पूर्ण सहभागिताको सुनिश्चितता गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

उल्लिखित विषयलाई दृष्टिगत गरी तीनै तहका सरकार, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, राष्ट्रिय दलित आयोग, राष्ट्रिय महिला आयोग,राष्ट्रिय समावेशी आयोग,राष्ट्रिय मधेशी आयोग, राजनीतिक दल, नागरिक समाज, मानव अधिकारकर्मी, दलित अधिकारकर्मी रसञ्चारमाध्यम लगायत सरोकारवला सबै मिलेर जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतको समस्यालाई राष्ट्रिय समस्याको रुपमा लिई समाज, व्यवहार र सोचमा परिवर्तन गराउने तर्फ लाग्न सके मात्र जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतजन्य कुसंकारलाई समाजबाट अन्त्य गर्न सम्भव देखिन्छ ।

जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरुद्ध केही हुँदै नभए को भने होइन । जे जति प्रयास भएका छन, तिनको उपलब्धि कायम राख्दै थप प्रयासको खाँचो छ ।

जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरुद्धको अधिकार सम्बन्धी केही सकारात्मक पक्ष, केही नकारात्मक पक्ष र केही चुनौती बुदाँगत रुपमा निम्नानुसार रहेको छन्:-

१२.१ केही सकारात्मक पक्ष

१. जातीय विभेद विरुद्ध आवाज उठाउन दलित वर्गको सक्षमतामा वृद्धि,

२. जातीय विभेद राम्रो कुरा हो भन्न/स्वीकार्न कसैले पनि नसक्ने वातावरण,

३. छोइ छिटो, सुन पानी, आगो छुवाउने प्रचलन लगभग समाप्त,

४. नयाँ पुस्तामा जातीय विभेद उचित होइन भन्ने भावनामा बढोत्तरी,

५. जातीय विभेद विरुद्धको आवाज राष्ट्रिय एजेण्डा बन्नु पर्छ भन्ने भावनामा बढ्दो सहमति,

६. शहरका होटलमा छुवाछूत र विभेदको लगभग अन्त्य,

७. विभेदका घटनालाई उजागर गर्न सञ्चार माध्यमको प्राथमिकता र राष्ट्रको ध्यानाकर्षणमा अभिवृद्धि,

८. सभा, सम्मेलन, गोष्ठी र अन्तरक्रिया जस्ता कार्यक्रममा भेदभावको अन्त्य,

९. पढे लेखेका र शहरमा बस्ने दलितमा आत्मविश्वासमा वृद्धि तथा लघुताभाषमा कमी,

१०. भेदभाव छुवाछूत विरुद्ध बोल्न सक्ने उजूरी गर्न सक्ने प्रवृत्तिमा बढोत्तरी,

११. जनजाति बाहुल्य र जनयुद्ध प्रभावित जिल्लामा विभेद नगर्ने प्रवृत्तिमा उल्लेख्य सुधार,

१२. सिनु खाने प्रवृत्ति लगभग समाप्त,

१३. नेपाल सरकारले जातीय विभेदको विषयलाई अन्त्य गर्ने सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय रुपमा प्रतिवद्धता,

१४. जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतजन्य कार्य सार्वजनिक र निजी स्थानमा गर्न नहुने कानूनी प्रवन्ध,

१५. दलित समुदायलाई आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक रुपमा सक्षम र अधिकार सम्पन्न बनाउने विषयमा नीतिगत, कार्यक्रमगत तथा सोचका लागि दवाव,

१६. नेपाल सरकारले छुवाछूत मुक्त राष्ट्र घोषणा,

१७. बालीधरे प्रथा क्रमशः लोपोन्मूख,

१८. राजनीतिक पदहरुमा दलित वर्गलाई आरक्षण र

१९. सरकारी सेवामा दलित वर्गलाई आरक्षण

१२.२ केही नकारात्मक पक्ष

१. जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत नियन्त्रण गर्ने कानून पूर्ण रुपमा कार्यान्वयन हुन नसक्नु,

२. जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत आपराधिक मुद्दामा पनि मिलापत्र गराउने प्रवृत्ति,

३. गाउँमा सुधार अति कम,

४. दलितहरुमा लघुताभाष हटाई आत्मबल बढाउने कार्यक्रमको अभाव,

५. भोजमा परोक्ष भेदभाव कायम,

६. अपवाद बाहेकअन्तरजातीय विवाह (दलित र अन्य) अझै अमान्य,

७. प्रदेश नं. २, कर्णाली प्रदेश र सुदूरपश्चिम प्रदेशमा सुधार अत्यन्त कम,

८. कर्णाली प्रदेश र सुदूरपश्चिम प्रदेश तथा अन्य केही पहाडी जिल्लामा बालीघरे प्रथाअझै कायम,

९. शिक्षामा दलित बालबालिकाको पहुँच हुन नसक्नु,

१०. आर्थिक अवस्थाको दयनीयतामा सुधार हुन नसक्नु,

११. अधिकांश दलित भूमिहीन

१२. खासगरी ग्रामीण क्षेत्रका दलितहरुमा सुघ्घर सरसफाई लगायतका रहन सहनमा अपेक्षित सुधार हुन नसक्नु,

१३. स्थान विशेषको समस्यामा ध्यान केन्द्रित गरी समधान खोज्न गैससको ध्यान पुग्न नसक्नु,

१४. अधिकांश केन्द्र तथा सदरमुकाम केन्द्रित गैससको कार्यक्रमबाट लाभ लिन सक्ने वर्ग सीमित,

१५. दलित-दलित बीचको भेदभाव अन्त्य हुन नसक्नु,

१६. सुधारका लागि यथार्थपरक र दूरगामी नीतिको अभाव,

१७. आर्थिक सवलीकरणका कार्यक्रम प्रभावकारी नहुनु,

१८. शैक्षिक उन्नयनका कुनै ठोस कार्यक्रम नहुनु,

१९. गरीवी समेतका कारणले दलित बालबालिकाले शिक्षा क्षेत्रमा निरन्तरता दिन नसक्नु,

२०. राजनीतिक दलले दलितलाई भोट बैंकको रुपमा मात्र प्रयोग गर्नु,

२१. अन्तरजातीय विवाह प्राय बाल विवाह हुने र भए पनि दिगो नहुने,

२२. दलित-दलित बीचको विभेद अन्त्य गर्ने कार्यक्रमको अभाव,

२३. खासगरी जेष्ठ दलित वर्गमा भावनात्मक परिवर्तन र सशक्तीकरणको अवस्थामा सुधार हुन नसक्नु,

२४. अमानुषिक रुढिवादी परम्पराले जरो गाडेको अवस्थालाई सुधार गर्न आवश्यक मनोवैज्ञानिक उपायको अभाव,

२५. जातीय विभेदलाई धर्म, ईश्वर र पितृसँग जोडने संकीर्ण र अवैज्ञानिक सोचाइमा अपेक्षित सुधारको कमी,

२६. प्रदेश, जिल्ला, गाउँ र टोल विशेषका जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतका समस्याका रुप अलग-अलग हुने हुँदा समस्या पत्ता लगाई समाधानका उपाय अवलम्वन गर्ने कुरामा सरकार उदासीन र

२७. स्थान विशेषका दलित समस्यामा गहन अध्ययन र निराकरणका उपाय अवलम्वन गर्ने नीति र तदारुकताको अभाव

१२.३ केही चुनौती

१. हिन्दूधर्मबाट पलायन बढदो,इस्लाम र बौद्ध धर्मबाट पलायन आरम्भ,

२. युगौंदेखिको दलित वर्गप्रति थिचोमिचोका कारणले सशक्तीकरणको अभाव,

३. राज्यका स्रोत साधनमा दलितहरुको पहुँचमा कमी,

४. राज्यले प्रदान गर्ने आरक्षणको लाभ शहरीया, राजनीतिक व्यक्तित्व र पढेलेखेका दलित वर्गका सन्तानले मात्र लिने वातावरण,

५. दलितले गर्ने व्यवसायलाई व्याजमा केही सहुलियत दिएर प्रोत्साहित गर्नुपर्नेमा ऋण दिन वित्तीय संस्था हिचकिचाउने प्रवृत्ति,

६. केही गैससको व्यापारिक उद्देश्य तथा दिएको सहयोग लक्षित समूहसम्म नगण्य मात्रमा पुऱ्याउने प्रवृत्ति,

७. सबैमा मदिरा सेवनका विकृतितर्फ सचेतनाको अभाव,

८. स्थानीय रेडियो सन्देश प्रभावकारी हुने, तर सरकारको ध्यान नपुगेको,

९. कतिपय गैससको सकारात्मक भूमिकाको अभाव,

१०. तिललाई पहाड बनाउने प्रवृत्ति,

११. चिया र पानी दिने कार्यालय सहयोगी दलित हुनुपर्ने माग तर्फ उदासीनता,

१२. भाषण मात्रले समस्या समाधान नहुने, चुनावको केही दिन अघि मात्र नेता दलितको घर पस्ने त्यस पछि बहाना बनाउने प्रवृत्ति यथावत,

१३. राज्यको नीति निर्माण तहमा दलितहरुको प्रतिनिधित्व अति न्यून,

१४. राजनीति लगायतका क्षेत्रमा दलितको सहभागिता औपचारिकतामा सीमित गराउने गैरदलितको प्रवृत्ति ।

परिच्छेद-१३

निष्कर्ष

देशमा मानव अधिकारको संरक्षण, प्रवर्द्धन र सम्बर्द्धन समेतका लागि संविधानद्वारा नै स्थापित निकाय राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग अहिले आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकारमा बढी केन्द्रित छ । यसै क्रममा जातीय विभेद र छुवाछूतको स्थितिको अध्ययन गर्दै यो समस्या निराकरणका उपायको खोजी गर्ने काममा आयोग जुट्यो । देशका विभिन्न भागमा पुगी अवलोकन, अन्तरक्रिया, अनुगमन र सरोकारवालाहरुसँग छलफल गऱ्यो । आयोगले त्यहाँ जे देख्यो, त्यहाँबाट जे पायो, त्यहाँ जे अनुभूति गऱ्यो, त्यसैको परिणाम हो यो प्रतिवेदन ।

एउटा राम्रो गायक वा गायिकाको गीत संगीत यो दलितको सिर्जना हो म सुन्दिनँ कसैले भन्दैन किन ? एउटा दलित इन्जिनियरले डिजायन गरेको पुलबाट म हिँड्दिन कसैले भन्दैन किन ? विरामी पर्दा दलित डाक्टरलाई जचाउँदिन कसैले भन्दैन किन ? रगतको आवश्यकता पर्दा दलितको रगत शरीरमा हुल्दिनँ भन्न कसैले सक्दैन किन?

दलितद्वारा सिर्जित मूर्तिमा पूजा गर्न हुने, सिलाएको लुगा लगाउन हुने, औजार प्रयोग गर्न हुने, नदेखिएका सबै उत्पादित सामग्री खान पिउन उपभोग गर्न हुने, बनाइदिएको घरमा बस्न हुने तर दलितलाई अछुत सम्झेर त्यो वर्गलाई मानवोचित सम्मान नगर्ने किन ? मानिस-मानिसमा भेदभाव किन ? यो भेदभावले मानव अधिकारको मर्ममा प्रहार गरिरहेको छ । यिनै प्रश्नहरुको उत्तरको खोजीमा विगत एक वर्ष आयोग जुट्यो ।

एउटा धार भन्दछ यहाँ समस्या नै समस्या छन्, समाधानमा राज्यले पटक्कै ध्यान दिएन । अर्को धार मान्दछ युग-युगदेखि चलिआएको जातीय विभेद छुवाछूतको समस्यामा धेरै सुधार आइसक्यो कानून बनिसक्यो अब समस्या बाँकी छैन । यी दुवै धार अतिवादी हुन् । भेदभावका समस्या अझैं जिउँदै छन्, तर तिनमा सुधार भएको छ । सुधार गाउँमा कम र शहरमा बढी

भएको छ । सुधार पढे लेखेका वर्गमा धेरै र अपठित वर्गमा अति कम भएको छ । सुधार युवा पुस्तामा बढी र जेष्ठ पुस्तामा कम भएको छ । तर एउटा निश्चित कुरा हो भने सुधारका गति भने अतिसुस्त छ ।

समस्या कहिल्यै एक्लो हुँदैन्, त्यस भित्र समाधान पनि लुकेको हुन्छ । समस्याको सही विश्लेषण भने हुन जरुरी छ । पूर्वाग्रहले कहिँ पुऱ्याउँदैन । समस्या पाल्नका लागि हुँदैनन्, फाल्नका लागि हुन्छन् । समस्याका 'तिल' लाई 'पहाड' बनाइए 'स्वार्थको दुनो' त सोझिएला तर वर्गको हित पटक्कै हुँदैन । आफ्नो फोटो बेचेर डलर कमाउन आएकाहरु भन्ने आक्षेप हामीले पनि सहनु पऱ्यो । हाम्रा नाममा ल्याइएका राहत आफैं खाए भन्ने दोष हामीले पनि भोग्नु पऱ्यो । हामीलाई देखाएर नेता पल्टनेहरु भन्ने आक्षेप पनि हामीले सहन पुग्यौं । यी आक्रोश भित्रको अर्थ बुझ्न हामीलाई गाह्रो छैन ।

समग्र अध्ययनको सार के रह्यो भने जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतको अन्त्य गर्नै पर्छ र यो कलंकबाट राष्ट्रलाई मुक्त गर्नैपर्छ । यो कार्यका लागि दिगो नीति, सतत् क्रियाशीलता र इमान्दार प्रतिबद्धताको आवश्यकता छ । यसका लागि निम्न छ पक्षमा सरोकारवाला सबैको ध्यान केन्द्रित हुनुपर्छ भन्ने हाम्रो निचोड छ ।

१३.१ आर्थिक पक्ष

दलितहरुको दुर्वल आर्थिक पक्ष समस्याको मूल जरो हो । पहाडतिर प्रचलित बालीघरे प्रथाले दलितहरुलाई आर्थिक रुपमा क्रियाशील हुन रोक्यो । प्राय सबैलाई भूमिहीन तुल्यायो । समृद्ध बन्ने सपना देख्न नै असमर्थ बनायो । जे जसरी हुन्छ जीवन बिताउने काममै अलमल्यायो । यस गरी मधेशतिर मालिक रिझाउने संस्कारले दलितहरुलाई परनिर्भर तुल्यायो । यो संस्कार तोडेर जसले पढे, नोकरी गरे विदेशिए, व्यवसाय गरे तिनका सन्तानमा केही परिवर्तन देखियो । यो समस्या समाधानका लागि निम्न पक्षमा ध्यान केन्द्रित गर्नु आवश्यक छ :

१३.१.१ अब दलित वर्गलाई स्वदेश तथा विदेश रोजगारीमा आरक्षण दिइनु पर्दछ । सीपमूलक तालिमका लागि पनि दलितलाई आरक्षण दिइनु पर्छ । यस्तो तालिम गाउँ-गाउँमा पुऱ्याउनु पर्छ ।

१३.१.२ परम्परागत काममा भन्दा अव कृषि, व्यापार, व्यवसाय र पशुपालन जस्ता क्षेत्रमा दलित वर्गलाई ल्याउन आवश्यक छ । त्यसका लागि सबै किसिमका सहयोग उपलब्ध गराउनु पर्छ ।

१३.१.३ दलित वर्गमा आम्दानीको सदुपयोग गर्ने बानी बसाउन जरुरी छ । यसका लागि खानपान र रहन सहनमा परिवर्तन ल्याउने सन्देश मनोवैज्ञानिक रुपमा दिनुपर्छ ।

१३.१.४ दलित वर्गले अपनाई आएको परम्परागत उत्पादन व्यवसाय विस्तारै प्रतिस्थापन हुँदैछ । अब आरान उत्पादित सामग्रीलाई मेशिनद्वारा उत्पादित सामग्रीले विस्थापित गर्दैछ । मेशीन उत्पादित सामग्री सस्तो, राम्रो र सुलभ हुने भएबाट परंमरागत उत्पादन क्रमशः लोप हुने स्थितिमा छन् । यस गरिबी झन् बढाउँदैछ । अब परम्परागत पेशालाई आधुनिकीकरण गर्न सरकार तथा सम्बन्धित संस्थाले दरो आड भरोसा दिँदै सघाउन आवश्यक छ ।

१३.२ सामाजिक पक्ष

९५ वर्षका बा र ८६ वर्षकी आमालाई दलित विरुद्धको धारणा परिवर्तन गर्नोस्, छोएको खानोस्, घर भित्र पस्न दिनोस् भन्न मनाउन गाह्रो छ । तर, भेदभाव उचित होइन भन्ने मान्यता जेष्ठ पुस्तामा धेरै मात्रामा प्रवेश गरिसकेको छ । सामाजिक परिवर्तन छोटो समयमा हुने कुरा होइन । यो परिवर्तनमा शीघ्रताका लागि निम्न उपाय अवलम्बन गर्नुपर्छ :-

१३.२.१ मानव-मानव एक हौं कसैमा केही फरक छैन, जातले कोही ठूलो सानो हुँदैन भन्ने भावना खासगरी जेष्ठ पुस्तामा पुऱ्याउन आवश्यक छ । यसका लागि धर्म गुरुहरुको प्रवचन र अभ्यासको विशेष आवश्यकता छ ।

१३.२.२ समाजमा आपसी सौहार्द्धता कसरी अझ बढी फैलाउन सकिन्छ त्यसको लागि जनचेतनामूलक कार्यक्रमको खाँचो छ ।

१३.२.३ समाजका सबै वर्गमा भावनात्मक परिवर्तनको आवश्यकता छ । गैरदलितमा मुखले होइन भावनाले नै छुवाछूतको मानसिकता हटाउन मनोचिकित्सा कै जरुरी छ । यसैगरी दलित वर्ग खासगरी जेष्ठ पुस्तामा लघुताभाषको अन्त्यको लागि मनोसामाजिक वातावरण आवश्यक छ ।

१३.२.४ समाजलाई शोषण र विभेद विरुद्ध लड्ने जुट्ने काममा अग्रसर नबनाई जातीय विभेदको दीगो अन्त्य गाह्रो छ ।

१३.२.५ सामाजिक काममा सबै वर्गको सहकार्य र सहप्रतिवद्धता जुटाउन तथा क्रियाशील बनाइँदा विभेद निस्तेज हुँदै गएको देखिएको छ । एक अर्काप्रतिको प्रेम, सद्भाव र सहयोगले छुवाछूत पक्ष गौण हुँदै जानेछ । यस दिशामा राजनीतिक दल स्थानीय सरकारको विशेष भूमिका हुन सक्दछ ।

१३.३ शैक्षिक पक्ष

शिक्षा त्यो ज्योति हो, जसले अन्धकारलाई अन्त्य गर्दछ । दलित वर्गमा शिक्षाको समुचित पहुँच पुग्न सकेको छैन । आर्थिक विपन्नताले सन्तानको पढाई लेखाईको सामान्य खर्च त

व्यहोर्न नसक्ने दलित वर्गमा बोर्डिङको शिक्षा तथा उच्च शिक्षाको कल्पनासम्म गर्न सकिन्न । सरकार र दलित वर्गका लागि केही गर्छु भन्ने संघ संस्था तथा व्यक्तिको ध्यानाकर्षण हुनै पर्ने क्षेत्र शिक्षा नै हो । यसका लागि निम्न कार्य गर्ने गराउने तर्फ ध्यान केन्द्रित हुन आवश्यक छ :

१३.३.१ नाम चलेका बोर्डिङ स्कूलहरुले आफैँल छनौट गरी गाउँ गाउँबाट मधावी दलित विद्यार्थी ल्याएर पढाउन अनिवार्य गर्नुपर्छ । यस्ता विद्यार्थी छनौट निष्पक्ष र पारदर्शी ढंगले हुनु पर्छ । यस्तो छनौटमा राजनीति हावी हुनु हुँदैन । यसका लागि सरकारले नै कोटा छुट्याउने र आवश्यक परे पूर्ण लगानी गर्नुपर्छ ।

१३.३.२ उच्च शिक्षा खासगरी प्राविधिक शिक्षामा दलित विद्यार्थीको कोटा बढाउने र आवश्यक परे सम्पूर्ण आर्थिक भार सरकारले व्यहोर्नु पर्छ ।

१३.३.३ बीचमा स्कूल छोड्ने विद्यार्थी समस्याका पछाडिका कारणको निराकरण आवश्यक छ । दलित विद्यार्थीमा यो प्रवृत्ति बढी छ । आर्थिक समस्या, युवा पुस्ताको विदेश पलायन जस्ता समस्याले यो समस्यामा जटिलता थपेको छ ।

१३.३.४ पाठयपुस्तक दलित मैत्री हुन सकेको छैन । स-साना बच्चामा दलित र गैरदलितको छायाँ पर्नु घातक छ । शिक्षामा मानवीय तत्व मात्र रहनु पर्छ ।

१३.४ कानूनी पक्ष

कानून कार्यान्वयनका लागि हुन्छन् । तर, हाम्रो समस्या कानूनको होइन कार्यान्वयनको हो । कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायको तदारुकता, तिनलाई खबरदारी गर्न संयन्त्रहरुको सवालता र अनुगमन गर्ने निकायहरु सक्रियताले बांछित प्रतिफल दिन्छ । यसका लागि निम्न कार्य गर्न सकिन्छ :

१३.४.१ सम्बन्धित निकायको पूर्वाग्रहरहित प्रयास कानून कार्यान्वयनको पहिलो तत्व हो । कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायमा दलित वर्गको पहुँच नहुनु एउटा समस्याको रुपमा औंल्याउने गरिन्छ । पदमा जो सुकै रहे पनि इमान्दार प्रयास अपेक्षित हुन्छ नै ।

१३.४.२ दलितका समस्यामा उजूरी नलिई दिने, लिए पनि मिलापत्र गराउन जोड दिने, मिलापत्र गराउन वा मुद्दा फिर्ता गराउन सबै राजनीतिक दल एकहुने समस्याहरु औंल्याइन्छन् । जघन्य अपराधमा मिलापत्र हुनुबाट समाज प्रताडित बन्दछ । मिलापत्र गर्न पाउने पीडितको अधिकारलाई पनि सम्मान गर्नुपर्ने नै हुन्छ । तर, पनि बाध्यकारी मिलापत्रले जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतलाई स्थायित्व दिन मद्दत गर्दछ ।

१३.५ राजनीतिक पक्ष

सबै समस्याको समाधानका लागि राजनीतिक नेतृत्वको सक्रियता अपेक्षित छ । शुद्ध, प्रतिष्पर्धी र न्यायिक नेतृत्वले नै घर घरका समस्या समाधन गर्न सक्दछ । अपराधले राजनीतिक संरक्षण पाउनु हुँदैन । दलित वर्गको सशक्तीकरण आजको आवश्यकता हो । यसका लागि राजनीतिक दल तथा स्थानीय सरकारले ठूलो भूमिका निभाउन सक्दछन् । यसका लागि निम्न पक्षमा ध्यान दिइनु आवश्यक छ :-

१३.५.१ नीति निर्माणमा दलित वर्गलाई वास्तवमै सहभागी बनाउन जरुरी छ । औपचारिकतावस मात्र सहभागी बनाइने र दलितका कुरालाई नसुनिने प्रवृत्ति व्याप्त भएको गुनासो सुनिन्छ । दलित वर्गको नीति निर्माणमा सार्थक सहभागिताले समस्या समाधानका लागि बल पुग्दछ ।

१३.५.२ भएकै कारण अवसर नदिइएको गुनासो निराकरण पनि आवश्यक छ ।

१३.५.३ कानूनले दिएका अधिकार तथा अन्य लाभबाट दलितहरु बञ्चित गराइएको गुनासो पनि सुनिन्छ । पर्याप्त बजेट नदिने र दलित समस्यालाई सामान्यीकरण गरिदिने आक्षेप लाग्ने वातावरण बन्नु पनि उचित होइन ।

१३.५.४ सम्मान, समान व्यवहार र उचित अवसर सबैले पाउनु पर्दछ । समाजद्वारा नै पछि पार्दै ल्याइएका दलित वर्गलाई यसको आवश्यकता बढी छ भन्ने महसूस राजनीतिक क्षेत्रले गर्नु आवश्यक छ । प्रत्येक दलले दलित वर्गलाई भोट बैंक मात्र नसम्झी यिनको उथ्थानका लागि ठोस कार्यक्रम ल्याउनु पर्छ ।

१३.५.५ छुवाछूत मुक्त टोल, गाउँ, नगर, जिल्ला तथा प्रदेश बनाउने अभियान चाल्न चलाउने सक्ने क्षेत्र भनेकै राजनीतिक दल र सरकार हुन । यसो गर्न अत्यावश्यक छ । तर, यो घोषणा भने केबल घोषणाकै लागि मात्र हुनु हुँदैन ।

१३.६ सांस्कृतिक पक्ष

सांस्कृतिक परिष्कार पनि दलित समस्या समाधानका लागि त्यत्तिकै आवश्यक छ । निश्चित काम दलितले नै गर्नुपर्ने संस्कृतिले जातीय विभेद जन्माएको हो । श्रमको सम्मान हुनु पर्छ समाजमा श्रम गर्ने कमजोर र बसी-बसी खाने बलियो मान्ने संस्कृति छुवाछूतको जग हो । कपडा सिउने, जुत्ता सिउने, भाडा बनाउने जस्ता काम जातीय घेराबाट मुक्त भइसक्दा पनि जातीय विभेद हट्न नसक्नु विडम्बना नै हो । सांस्कृतिक पक्ष सुधार गर्दै दलितका अधिकार सुरक्षित गर्न निम्न कार्य गर्न जरुरी छ :

१३.६.१ पापको त्रास हटाउन अत्यावश्यक छ । यदि पाप हुन्छ भने मानिस मानिस बीच विभेद गर्नु पाप हो भन्ने मान्यता प्रसार तथा प्रचारित हुन जरुरी छ ।

१३.६.२ सफा लवाई शुद्ध खवाई र सुघ्घर रहन सहन प्रत्येक व्यक्तिका नैंसर्गिक आवश्यकता हुन भन्ने कुरा बुझ्ने बुझाउने कार्यक्रमको आवश्यकता छ । यसका लागि आर्थिक सवलता पहिलो शर्त हो । सुघ्घर सफा रहने संस्कृतिको विकास पनि त्यत्तिकै आवश्यक छ ।

१३.६.३ हिनताबोध कुनै संस्कृतिले सिकाउँदैन, कुनै पनि काम ठूलो सानो हुँदैन । यो सांस्कृतिक सवलीकरणको पनि त्यत्तिकै आवश्यकता छ ।

१३.६.४ जातीय विभेद र छुवाछूतलाई कुनै पनि धर्मले मान्यता दिँदैन, बरु यसो गर्नु पाप हो भन्ने संस्कृतिलाई बढावा दिन जरुरी छ । समाजमा प्रचलित विभिन्न किंवदन्ति र पुरातन सोचाइ परिवर्तन गर्न गैरदलित वर्गलाई पनि अभिशिक्षण आवश्यकता छ ।

परिच्छेद - १४

सुझाव

जीवन, स्वतन्त्रता, समानता र मर्यादामा आँच पुऱ्याई मानव अधिकारबाट समेत बञ्चित गराउने एउटा महत्वपूर्ण विषयको रुपमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतजन्य कार्य पर्दछ । जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत जन्य कार्यलाई कानूनले सामाजिक अपराधको रुपमा स्वीकार गरी सार्वजनिक र निजी कुनै पनि स्थानमा गर्न नहुने भनी बन्देज गरेको छ । र, पनि समाज, सोच तथा व्यवहारबाट अहिले पनि जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतलाई अन्त्य गर्न सकिएको अवस्था छैन् । यो समस्या दलित समुदायको मात्र नभएर समग्र मानव समुदायको हो । यसलाई अन्त्य गर्न सकेमा मात्र लोकतन्त्र, मानव अधिकार, कानूनको शासनले सार्थकता पाउन सक्नुका साथै दिगो शान्ति, विकास र समृद्धिको सपना पूरा हुन सक्ने देखिन्छ ।

जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतजन्य कार्यलाई राष्ट्रिय समस्याको रुपमा स्वीकार गरी सरोकारवाला निकायहरुले निम्नानुसारको भूमिका र जिम्मेवारी पूरा गर्न सकेमा समाज, सोच र व्यवहारबाट जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत अन्त्य गर्न सकिने देखिन्छः-

१४.१ सरकारलाई

स्थानीय सरकार, प्रदेश सरकार र संघीय सरकार गरी तीनै तहको सरकारले जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत अन्त्यको लागि देहायका कामहरु गर्नपर्ने देखिन्छः-

१. नेपालको संविधानमा मौलिक हकको रुपमा व्यवस्था गरिएका नागरिक, राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकारहरुको प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन गरी दलित समुदायको मानव अधिकारको संरक्षण र संवर्द्धन गर्नुपर्ने ।

२. तीनै तहको सरकारलेआफ्नो नीति, योजना, कार्यक्रम र वजेटमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत अन्त्य गर्ने विषयलाई समावेश गरी देशैभरि अभियान सञ्चालन गर्नुपर्ने ।

३. जातीय भेदभाव विरुद्धको अधिकार सम्बन्धमा सरकारले अन्तर्राष्ट्रिय रुपमा गरेका प्रतिवद्धता र विश्वव्यापी आवधिक समीक्षा मार्फत सरकारलाई प्राप्त सिफारिशहरुको पूर्ण कार्यान्वयन गर्नुपर्ने ।

४. जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत सम्बन्धी कानूनहरु कार्यान्वयन गर्ने निकायहरुलाई तालिम प्रदान गर्नका साथै आमनागरिकहरुलाई यस विषयमा जनचेतना अभिवृद्धि गर्नुपर्ने ।

५. तीनै तहको सरकारले जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत अन्त्य तथा दलित अधिकार प्रवर्द्धन संयन्त्रको गठन गरी प्रभावकारी रुपमा काम गर्नुपर्ने ।

६. जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतजन्य कार्यहरुलाई उच्च प्राथमिकताका साथ कानूनी कारवाहीको दायरामा ल्याउनु पर्ने ।

७. जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत अन्त्यको लागि काम गर्ने राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, राष्ट्रिय दलित आयोग, राष्ट्रिय महिला आयोग र राष्ट्रिय समावेशी आयोग लगायतका निकायहरुलाई स्रोत साधन सम्पन्न बनाउनु पर्ने ।

१४.२ राजनीतिक दललाई

राजनीतिक दलले जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत अन्त्यको लागि देहायका कामहरु गर्नुपर्ने देखिन्छः-

१. नेपालको संविधान तथा कानूनहरुका जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरुद्धका प्रावधानहरुको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा सहयोग गरी दलितका नागरिक, राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकारहरु उपभोग गर्ने वातावरण निर्माण गर्ने ।

२. राजनीतिक दस्तावेजहरुमा यस विषयलाई समावेश गरी आफ्ना संगठनहरुलाई जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत सम्बन्धी सामाजिक अपराधलाई समाज, सोच र व्यवहारमा अन्त्य गर्न गाउँ-गाउँ सम्म जनचेतना अभिवृद्धि गर्न कार्यकर्ता परिचालन गर्नुपर्ने ।

३. दलित समुदायमा राजनीतिक चेतना अभिवृद्धि गर्नुपर्ने ।

४. समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तका आधारमा दलित समुदायको पहुँच, प्रतिनिधित्व र पहिचान कायम गर्न प्रोत्साहन र सहयोग गर्नुपर्ने ।

५. जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतजन्य कार्यलाई कानूनको दायरामा ल्याउन सहयोग गर्नुपर्ने ।

१४.३ नागरिक समाज/गैरसरकारी संघ संस्थालाई

नागरिक समाज/गैरसरकारी संघ संस्थाले जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत अन्त्यको लागि देहायका कामहरु गर्नुपर्ने देखिन्छः-

१. संविधान तथा कानूनमा व्यवस्था गरिएका दलित समुदायका नागरिक, राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकारहरु बारे जनतामा चेतना अभिवृद्धि गर्ने ।

२. तीनै तहको सरकारलाई मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्न दवाव सिर्जना गर्ने ।

३. जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत विरुद्धको अधिकार सम्बन्धमा भएका कानूनहरुको बारेमा सरोकारवालाहरुलाई सुसूचित गर्ने ।

४. जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत अन्त्यको अभियानमा सरकारलाई सहयोग गर्ने ।

५. दलित समुदायलाई सीप तथा क्षमता विकासमा सहयोग गर्ने ।

६. गाउँमुखीकार्यक्रमा जोड दिने ।

७. गैरदलितलाई पनि जातीय विभेद गर्न हुँदैन भन्ने सचेतना जगाउने कार्यक्रम गाउँ-गाउँमा लाने ।

८. गैरसरकारी संस्थाहरुले जातीय विभेद विरुद्ध साझा कार्यक्रम तय गरी दोहोरोपन नहुने गरी भौगोलिक आधारमा कार्य विभाजन गर्ने ।

९. कार्यक्रम एकीकृत गरी साधन र स्रोतको अधिकतम् परिचालन गर्ने ।

१०. साधनर स्रोतको लाभ आवश्यक दलित समूहसम्म पुऱ्याउने खालका कार्यक्रम तय गर्ने ।

१४.४ सञ्चार माध्यमलाई

सञ्चारमाध्यमले जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत अन्त्यको लागि देहायका कामहरु गर्न पर्ने देखिन्छः-

१. संविधान तथा कानूनमा व्यवस्था गरिएका नागरिकहरुका हक अधिकार र कर्तव्यको बारे जनतामा चेतना अभिवृद्धि गर्ने ।

२. जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत सम्बन्धी घटना र तथ्यलाई प्राथमिकताका साथ प्रकाशन गर्ने ।

३. जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत अन्त्य वा सुधारका लागि भएका राम्रा तथा उदाहरणीय घटना वा तथ्यलाई जनसमक्ष ल्याउने ।

४. घटनाका सबै पक्ष समेटिएका समाचार जनसमक्ष ल्याउनु पर्ने ।

५. घटनालाई अतिरञ्जित पार्न नहुन ।

६. समाचार संप्रेषण गर्दा पूर्वाग्रह राख्न नहुने ।

१४.५ संवैधानिक आयोगहरुलाई

जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत अन्त्यको जिम्मेवारी बहन गर्ने राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, राष्ट्रिय दलित आयोग, राष्ट्रिय महिला आयोग र राष्ट्रिय समावेशी आयोग जस्ता संवैधानिक निकायले निम्न पक्षमा ध्यान केन्द्रित गर्न आवश्यक छः-

१. जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत अन्त्यका लागि एकीकृत नीति तथा कार्यक्रम निर्धारण गरी संविधान अनुकूल आ-आफ्नो जिम्मेवारी तय गर्नु पर्ने ।

२. साधन र स्रोतको अधिकतम सदुपयोग गर्ने अर्थात दोहोरोपन हटाउने किसिमका योजना बनाई सहकार्य गर्नुपर्ने ।

३. आरम्भ गरेका कार्यमा निरन्तर अनुगमनका साथ सक्रियतापूर्वक कार्यक्षेत्रमा जुट्नु पर्ने ।

४. जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत अन्त्यका लागि पूर्व निर्धारित योजना र कार्यक्रमको समीक्षा गर्दै यो कुरीतिको अन्त्यका लागि निश्चित अवधि तोकी यसका लागि ठोस कार्य नीति तथा रणनीतिक योजना निर्धारण गर्नुपर्ने र

५. तीनै तहका सरकारको भूमिका निर्धारण गरी सहकार्य गर्नु पर्ने ।

अनुसूची - १
कार्यक्रममा संलग्न पदाधिकारी/कर्मचारीहरुको विवरण

क्र.सं.	प्रदेश	जिल्ला	स्थान	अनुगमन तथा कार्यक्रममा संलग्न आयोगका पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरु
१	प्रदेश नं. १	खेटाङ	दिक्तेल	वेदप्रसाद भट्टराई, सुवोध पोखरेल, कैलास शिवाकोटी, सीता रेग्मी र प्रेमबहादुर थापा
		ओखलढुंगा	ओखलढुंगा	वेदप्रसाद भट्टराई, सुवोध पोखरेल, कैलास शिवाकोटी, सीता रेग्मी र प्रेमबहादुर थापा
		सोलुखुम्वु	सल्लेरी	वेदप्रसाद भट्टराई, सुवोध पोखरेल, कैलास शिवाकोटी, सीता रेग्मी र प्रेमबहादुर थापा
		मोरङ	धनपालथान गा.पा.	नवराज सापकोटा र सन्तोष आचार्य
		धनकुटा	चौबीसे गा.पा.	नवराज सापकोटा र सन्तोष आचार्य
२	प्रदेश नं. २	धनुषा	जनकपुरधाम	प्रकाश वस्ती, बुद्धनारायण साहनी, वीरबहादुर वुढा, दिप कुमार यादव, इनद्रजीत साहनी र दीपक नेपाली
		सिरहा	मिर्चैया न.पा. ११	प्रकाश वस्ती, वीरबहादुर वुढा, दीपकुमार यादव, इन्द्रजीत साहनी र दीपक नेपाली
			धनगढीमाई न.पा. ११	प्रकाश वस्ती, वीरबहादुर वुढा, दीपकुमार यादव, इन्द्रजीत साहनी र दीपक नेपाली
		महोत्तरी	बर्दिबास न.पा. ११	प्रकाश वस्ती, वीरबहादुर वुढा, दीपकुमार यादव, इन्द्रजीत साहनी र दीपक नेपाली
		सर्लाही	मलंगवा	वीरबहादुर वुढा र रेखा दत्त
३	प्रदेश नं. ३	दोलखा	भीमेश्वर न.पा. १	मधु सुनाम र कल्पना आचार्य नेपाल
			भीमेश्वर न.पा. ७	मधु सुनाम र कल्पना आचार्य नेपाल
		रामेछाप	रामेछाप न.पा. १	मधु सुनाम र कल्पना आचार्य नेपाल
			रामेछाप न.पा. गेलु	मधु सुनाम र कल्पना आचार्य नेपाल
			मन्थली	मधु सुनाम र कल्पना आचार्य नेपाल
		सिन्धुली	दुधौली	मधु सुनाम र कल्पना आचार्य नेपाल
४	गण्डकी प्रदेश	बाग्लुङ	बाग्लुङ बजार	वेदप्रसाद भट्टराई, कैलास शिवाकोटी, ज्योतीप्रसाद घिमिरे, र प्रेमबहादुर थापा
		म्याग्दी	बेनी	वेदप्रसाद भट्टराई, कैलास शिवाकोटी, ज्योतीप्रसाद घिमिरे, र प्रेमबहादुर थापा
		मुस्ताङ	जोमसोम	वेदप्रसाद भट्टराई, कैलास शिवाकोटी, ज्योतीप्रसाद घिमिरे, र प्रेमबहादुर थापा

५	प्रदेश नं. ५	दाङ	घोराही उ.म.न.पा.	प्रकाश वस्ती, डा.टीकाराम पोखरेल, चन्द्रकान्त चापागाई, मानबहादुर कार्की र दीपक नेपाली
		रुकुम पूर्व	सिस्ने गा.पा. ४	प्रकाश वस्ती, डा.टीकाराम पोखरेल, चन्द्रकान्त चापागाई, मानबहादुर कार्की र दीपक नेपाली
			सिस्ने गा.पा. ५	प्रकाश वस्ती, डा.टीकाराम पोखरेल, चन्द्रकान्त चापागाई, मानबहादुर कार्की र दीपक नेपाली
		गुल्मी	तम्घास	प्रकाश वस्ती, सम्झना शर्मा र कल्पना आचार्य नेपाल
		अर्घखाची	सन्धिखर्क	प्रकाश वस्ती, सम्झना शर्मा र कल्पना आचार्य नेपाल
		कपिलवस्तु	तौलिहवा	प्रकाश वस्ती, सम्झना शर्मा र कल्पना आचार्य नेपाल
		रुपन्देही	शुद्धोधन गा.पा.	प्रकाश वस्ती, सम्झना शर्मा र कल्पना आचार्य नेपाल
		पाल्पा	अर्गेली	प्रकाश वस्ती, सम्झना शर्मा र कल्पना आचार्य नेपाल
६	कर्णाली प्रदेश	रुकुम पश्चिम	मुसिकोट न.पा. १	प्रकाश वस्ती, डा.टीकाराम पोखरेल, चन्द्रकान्त चापागाई, मानबहादुर कार्की र दीपक नेपाली
		कालिकोट	खाडाचक्र न.पा. १	प्रकाश वस्ती, डा.टीकाराम पोखरेल, दीपक नेपाली, सुरबहादुर परियार र नरेन्द्र खत्री
		जुम्ला	कनक सुन्दरी गा.पा. ८	प्रकाश वस्ती, डा.टीकाराम पोखरेल, दीपक नेपाली, सुरबहादुर परियार र दीपक पटेल
		मुगु	छायानाथ रारा न.पा. ७/८	प्रकाश वस्ती, डा.टीकाराम पोखरेल, दीपक नेपाली, सुरबहादुर परियार र दीपक पटेल
		सुर्खेत	वीरेन्द्रनगर न.पा.	सुदिप पाठक, वेदप्रसाद भट्टराई, डा.टीकाराम पोखरेल, रमेश थापा, दीपक नेपाली र सुरबहादुर परियार
७	सुदूरपश्चिम प्रदेश	कञ्चनपुर	बेदकोट न.पा. ४	दीपक नेपाली र दयाराम पाठक
			बेदकोट न.पा. ५	दीपक नेपाली र दयाराम पाठक
		कैलाली	गोदावारी न.पा. ११	दीपक नेपाली र दयाराम पाठक
		डडेलधुरा	अमरगढी न.पा. १	दीपक नेपाली र दयाराम पाठक
		बैतडी	दशरथनाथ न.पा. ५	दीपक नेपाली र दयाराम पाठक
			दशरथनाथ न.पा. १	दीपक नेपाली र दयाराम पाठक
	जिल्ला ३१		**कार्यक्रम ३८ वटा**	

अनुसूची - २
केही कार्यक्रम र तिनका सहभागी

१. बौद्धिक व्यक्तित्वसँग (२०७५/०६/२६)

क्र.सं	नाम थर	पद	कार्यालय तथा आवद्धता/ठेगाना
१.	प्रकाश वस्ती	माननीय सदस्य	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
२.	दीपक नेपाली	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
३.	भोजमान लाम्कादे	अधिवक्ता/प्रतिनिधि	नागरिक न्यायिक उपभोग मञ्च
४.	धनकुमारी सुनार	पूर्व सदस्य	राष्ट्रिय महिला आयोग
५.	विनोद विश्वकर्मा	लेक्चर	त्रिभुवन विश्वविधालय
६.	गोलाप्रसाद लोहनी	अध्यक्ष	अप्सन नेपाल
७.	त्रिलोकचन्द्र विश्वास वि.क.	अध्यक्ष	नेपाल राष्ट्रिय दलित समाज कल्याण संघ
८.	ईश्वर सुनार	शिक्षक	नेपाल युवक मा.वि.
९.	रामबहादुर मिजार	अधिवक्ता	धादिङ
१०.	दुर्गा पोखरेल	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
११.	उषाकिरण मेघी	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
१२.	कुमारी शरणा उराँव	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
१३.	सुजाता लोहनी	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
१४.	निलम परियार	स.प्र.	रा.मा.अ.आ.
१५.	श्याम विश्वकर्मा	सदस्य तथा उपाध्यक्ष	नेपालबार तथा जुरी नेपाल
१६.	अनिजकुमार परियार	स.प्र.	रा.मा.अ.आ.
१७.	मनमाया रानामगर	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
१८.	वुद्धबहादुर नेपाली	सदस्य	पौरखी
१९.	सरु सुनार	अध्यक्ष	दलितएकता संजाल नेपाल
२०.	विमला खडगा	संयोजक	मानवादी सोच नेपाल
२१.	नेपाल दवाडी	सहभागी	काठमाडौं
२२.	राजन बि.क.	अधिकारकर्मी	काठमाडौं
२३.	दुर्गा सोव	अधिकारकर्मी	काठमाडौं
२४.	कला स्वर्णकार	अध्यक्ष	दलित महिला संघ
२५.	चक्रमान विश्वकर्मा	अध्यक्ष	दलित सेवा संघ
२६.	भक्त बि.क.	का.अध्यक्ष	दलित गैसस महासंघ
२७.	डा.यमबहादुर किसान	अधिकारकर्मी	काठमाण्डौं
२८.	सीता मिजार	प्रतिनिधि	सेल्फ नेपाल

२९.	गणेश बि.क.	अध्यक्ष	राष्ट्रिय दलित नेटवर्क
३०.	रविता त्वती	सू.प्र.अ.	रा.मा.अ.आ.
३१.	रन्जिता साह	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
३२.	विक्रम लोहनी	सहभागी	काठमाडौँ
३३.	हिरा बि.क.	अधिकारकर्मी	काठमाडौँ
३४.	रीता बुढाथोकी	पत्रकार	रेडियो नेपाल
३५.	रोजिता लुईटेल	सहभागी	काठमाडौँ
३६.	शान्ता सेढाई	का.स.	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
३७.	डा.टीकाराम पोखरेल	निर्देशक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
३८.	झला बि.क.	अधिवक्ता	नवलपुर
३९.	डा.निर्मल बि.क.	अधिकारकर्मी	काठमाडौँ
४०.	डा.बुद्धि नेपाली	कार्यकारी निर्देशक	दलित विकास समिति
४१.	मधु सुनाम	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

२. धर्म गुरुहरुसँग (२०७५/०७/०६)

क्र.सं	नाम थर	पद	कार्यालय तथा आवद्धता/ठेगाना
१.	प्रकाश वस्ती	माननीय सदस्य	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
२.	वेदप्रसाद भट्टराई	सचिव	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
३.	डा.टीकाराम पोखरेल	निर्देशक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
४.	बुद्धनारायण सहानी	उप-निर्देशक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
५.	दीपक नेपाली	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
६.	रामचन्द्र अधिकारी	अध्यक्ष	विश्वहिन्दू महासंघ
७.	दामोदर गौतम	अध्यक्ष	अन्तरधार्मिक परिषद्
८.	केशवप्रसाद चौलागाई	सचिव	अन्तरधार्मिक परिषद्
९.	नजरुल हुसेन	अध्यक्ष	अस्सलाम सोसाइटी
१०.	ईसुजंग कार्की	अध्यक्ष	इसाइ समुदाय
११.	रोशनी कर्माचार्य	सदस्य	निश्न नेपाल
१२.	गजाधर सुनार	निवर्तमान अध्यक्ष	दलित गैसस महासंघ
१३.	जसबहादुर विश्वकर्मा	महासचिव	दलित गैसस महासंघ
१४.	जीतेन्द्र पासवान	कोषाध्यक्ष	दलित गैसस महासंघ
१५.	मधु सुनाम	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
१६.	रविलाल नेपाली	अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
१७.	रविता त्वती	सू.प्र. अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

३. मोरङ (२०७५ चैत्र ०९ गते)

क्र.सं.	नाम थर	पद	कार्यालय तथा आवद्धता/ठेगाना
१.	नसिमा बानो	उपाध्यक्ष	धनपालथान गाउँपालिका
२.	फिरोज आलम	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
३.	भैयाराम मरण्डी	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
४.	कौशिला मण्डल	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
५.	सारोदेवी राय	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
६.	सत्यादेवी राम	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
७.	सुलेमान मिया	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
८.	निर्मलादेवी मण्डल	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
९.	लक्ष्मीदेवी मण्डल	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
१०.	योगराज पोखेल	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
११.	सन्तोष आचार्य	उप निर्देशक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
१२.	रीकु पासवान	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
१३.	उमा खड्का	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
१४.	रुपा पासवान	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
१५.	सोनमुनी मुर्मु	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
१६.	उधनी पासवान	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
१७.	धवली रिसिदेव	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
१८.	पवित्रा भर्डि	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
१९.	सुनीता चौधरी	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
२०.	अवियल मुर्मु	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
२१.	तविता हास्दा	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
२२.	जलश्री ऋषिदेव	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
२३.	निरादेवी ऋषिदेव	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
२४.	रीता पाश्वान	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
२५.	भति मुर्मु	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
२६.	सुशीला भर्डि	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
२७.	दासा मुर्मु	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
२८.	सामुयिल मुर्मु	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका

२९.	भुन्सी मुर्मु	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
३०.	गणेश पाश्वान	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
३१.	सुखदेव बास्के	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
३२.	मगर	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
३३.	दीपक ऋषिदेव	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
३४.	प्रदीप पासवान	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
३५.	छोटेलाल पासवान	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
३६.	ठेना भर्डी	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
३७.	श्यामलाल हेमब्रम	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
३८.	जंगली हास्दा	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
३९.	मुनीलाल पासवान	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
४०.	कञ्चनदेवी ऋषिदेव	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
४१.	हिनादेवी ऋषिदेव	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
४२.	खपरो चौडे	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
४३.	तालमै बास्के	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
४४.	बढ्की मुर्मु	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
४५.	कुन्तिदेवी ऋषिदेव	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
४६.	ललिता ऋषिदेव	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
४७.	राजदेवी ऋषिदेव	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
४८.	चुंकु सौरेन	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
४९.	पगान बेस्रा	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
५०.	विजय पासवान	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
५१.	भोला सोरेन	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
५२.	सोना भर्डी	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
५३.	सोनमुनी राय	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
५४.	कानु भर्डी	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
५५.	नारायण भर्डी	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
५६.	सरस्वती शाह	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
५७.	कवितादेवी शाह	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
५८.	लिला ऋषिदेव	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका

५९.	फूलकुमारी ऋषिदेव	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
६०.	कमला पोखेल	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
६१.	पार्वैती सोरेन	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
६२.	भक्कु सोरेन	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
६३.	कुइन्डि मुर्मु	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
६४.	सुमीता हास्दा	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
६५.	उर्फा मुर्मु	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
६६.	सिज्ना मुर्मु	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
६७.	भरिअम मुर्मु	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
६८	मरिअम मर्डी	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
६९	अनीता मण्डल	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
७०	लाजरस चौडे	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
७१	राकेशकुमार पासवान	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
७२	सुवोध ऋषिदेव	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
७३	सरस्वती ऋषिदेव	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
७४	सञ्जुकुमारी शाह	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
७५	अनिता मुर्मु	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
७६	मीना भर्डी	स्थानीय	धनपालथान गाउँपालिका
७७	नवराज सापकोटा	निर्देशक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
७८	मोहनदेव जोशी	उप निर्देशक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

४. धनकुटा (२०७५ चैत्र ११ गते)

क्र.सं.	नाम थर	पद	कार्यालय तथा आवद्धता/ठेगाना
१.	खजिन्द्र राई	अध्यक्ष	चौबीसे गाउँपालिका
२.	यज्ञकुमारी रुचाल	उपाध्यक्ष	चौबीसे गाउँपालिका
३.	शशि राई	प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत	चौबीसे गाउँपालिका
४.	तोयानाथ लम्साल	कर्मचारी	इलाका प्रशासन कार्यालय
५.	मनोजकुमार यादव	स्थानीय	इलाका प्रहरी कार्यालय
६.	वेदकुमारी गजमेर	स्थानीय	चौबीसे गाउँपालिका
७.	मैया वि.क	कार्यपालिका सदस्य	चौबीसे गाउँपालिका

८.	झुमा शंकर	स्थानीय	चौबीसे गाउँपालिका
९.	कुमारी वि.क	स्थानीय	चौबीसे गाउँपालिका
१०.	राधिका खतिवडा	कार्यपालिका सदस्य	चौबीसे गाउँपालिका
११.	ममिन्द्रकुमार लिम्बु	वडा अध्यक्ष	चौबीसे गाउँपालिका २
१२.	अटल सुर्य मगर	वडा सदस्य	चौबीसे गाउँपालिका २
१३.	पदमकुमार देवान	स्थानीय	चौबीसे गाउँपालिका
१४.	यज्ञकुमारी चेम्जुङ्ग	स्थानीय	चौबीसे गाउँपालिका
१५.	लक्ष्मी वि.क.	स्थानीय	चौबीसे गाउँपालिका
१६.	बुद्ध यारध	स्थानीय	चौबीसे गाउँपालिका
१७.	ऐलिना निरौला	कर्मचारी	चौबीसे गाउँपालिका महिला तथा बालबालिका शाखा
१८.	गंगाकुमारी राई	स्थानीय	चौबीसे गाउँपालिका
१९.	विमला परियार	स्थानीय	चौबीसे गाउँपालिका
२०.	पञ्चवीर विश्वकर्मा	स्थानीय	चौबीसे गाउँपालिका
२१.	दानसिँह वि.क	स्थानीय	चौबीसे गाउँपालिका
२२.	दुर्गाबहादुर सुवेदी	वडा अध्यक्ष	चौबीसे गाउँपालिका ७
२३.	खगेन्द्र परियार	स्थानीय	चौबीसे गाउँपालिका
२४.	याम बहादुर	स्थानीय	चौबीसे गाउँपालिका
२५.	मोहनकुमार लकान्द्री	स्थानीय	चौबीसे गाउँपालिका
२६.	धनबहादुर लिम्बु	स्थानीय	चौबीसे गाउँपालिका
२७.	हेमचन्द्र तुम्सा	स्थानीय	चौबीसे गाउँपालिका
२८.	विष्णु पराजुली	स्थानीय	चौबीसे गाउँपालिका
२९.	राम रसाइली	स्थानीय	चौबीसे गाउँपालिका
३०.	दिलबहादुर मगर	स्थानीय	चौबीसे गाउँपालिका
३१.	चित्रबहादुर लकान्द्री	स्थानीय	चौबीसे गाउँपालिका
३२.	रेवत लकान्द्री	स्थानीय	चौबीसे गाउँपालिका
३३.	सन्तोष आचार्य	उप निर्देशक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
३४.	नवराज सापकोटा	निर्देशक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
३५.	मोहनदेव जोशी	उप निर्देशक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

५.दाङ (२०७५ चैत्र १३ गते)

क्र.सं.	नाम थर	पद	कार्यालय तथा आवद्धता/ठेगाना
१.	श्री प्रकाश वस्ती	माननीय सदस्य	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
२.	डा.टीकाराम पोखरेल	निर्देशक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
३.	श्री चन्द्रकान्त चापागाईं	उप-निर्देशक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
४.	निर्मल नेपाली	अध्यक्ष	दलित अधिकार तथा संचार नेपाल
५.	पोषण सेन्चुरी	का. संयोजक	दलित महिला संघ
६.	युवा करारा	अध्यक्ष	दलित महिला संघ
७.	उर्मीला चौधरी	कोषाध्यक्ष	गैसस दाङ्ग
८.	तेजबहादुर विश्वकर्मा	सदस्य	दलित सेवा संघ, दाङ्ग
९.	छकी परियार	का.प्रमुख	दलित सेवा संघ, दाङ्ग
१०.	केशव नेपाली	अध्यक्ष	शान्तिनगर गा.पा.दाङ्ग
११.	चिन्तामणि पौडेल	कार्यकारी निर्देशक	अपाङ्ग मानव अधिकार एवं सरोकार मञ्च
१२.	सुषमा गिरी	महिला अधिकारकर्मी	मानव अधिकार संजाल दाङ्ग
१३.	सुशील गौतम	सदस्य	मानव अधिकार संजाल दाङ्ग
१४.	श्रीमन न्यौपाने	सदस्य	मानव अधिकार संजाल
१५.	चन्द्रराज पन्त	संयोजक	नागरिक संजाल दाङ्ग
१६.	हुमा डि.सी.	अध्यक्ष	महिला मानव अधिकार रक्षक
१७.	नवीन अभिलाषी	कार्यकारी सम्पादक	गणतन्त्र दैनिक
१८.	जनक नेपाली	सदस्य	पत्रकार महासंघ दाङ्ग
१९.	लीला नेपाली	प्रतिनिधि	नेपाल दलित संघ
२०.	पदम नेपाली	सचिव	नेपाल दलित संघ
२१.	नीमबहादुर नेपाली	सहसचिव	नेपाल शिक्षक संघ
२२.	सपना विश्वकर्मा	प्रतिनिधि	नेपाल दलित संघ
२३.	लक्ष्मी आचार्य	केन्द्रीय सचिव	महिला मानव अधिकार रक्षक रा. संजाल
२४.	ताराप्रसाल नेपाली	प्रतिनिधि	महाधिवेशन प्रतिनिधि ने.का.
२५.	जे.एस. सागर	प्रतिनिधि	इन्सेक
२६.	गोविन्दप्रसाद रिजाल	प्र.जि.अ.	जिल्ला प्रसाशन कार्यालय

२७.	जीतेन्द्र मान नेपाली	प्रमुख	जिल्ला समन्वय समिति, दाङ्ग
२८.	गोपाल सार्की	अधिकारकर्मी	घोराही ५ वसन्तपुर
२९.	गोपाल नेपाली	अध्यक्ष	दलित कला संस्कृति विकास केन्द्र दाङ्ग
३०.	राजनकुमार गौतम	प्रहरी निरीक्षक	जिल्ला प्रहरी कार्यालय दाङ्ग
३१.	सुशीला आचार्य	कार्यक्रम अधिकृत	ओरेक नेपाल
३२.	सुशीला पौडेल	अध्यक्ष	स्वच्छ नेपाल दाङ्ग
३३.	तेजबहादुर वि.क.	अधिकारकर्मी	घोराही १५ दाङ्ग
३४.	टंक सुनार	अध्यक्ष	नेपाल उत्पीडित जातीय मुक्ति समाज दाङ्ग
३५.	प्रदीपकुमार गौतम	अध्यक्ष	जिल्ला वार एकाई दाङ्ग
३६.	धनबहादुर वि.क.	शिक्षक	जनता मा.वि. हंसपुर
३७.	प्रेमलाल नागवाग	समाज सेवी	बबई ३ दाङ्ग
३८.	जंगबहादुर सेतीबाहर	समाजसेवी	बबई ३ दाङ्ग
३९.	कुलदीप न्यौपाने	पत्रकार	नयाँ युगबोध
४०.	खोचीराम चौधरी	वडा अध्यक्ष	घोराही उप.म.न.पा. ७
४१.	दीपक जी.स.	सम्पादक	गणतन्त्र अनलाइन
४२.	सलिन प्रियान	अध्यक्ष	पत्रकार महासंघ, दाङ्ग
४३.	रीता लामा	संवाददाता	राप्ती समाचार
४४.	सपना बोहरा	पत्रकार	प्रदेश ५
४५.	शरद अधिकारी	संम्पादक	राप्ती पोष्ट दैनिक
४६.	दुर्गालाल के.सी.	उप-सम्पादक	कान्तिपुर दैनिक
४७.	ठग बहादुर बुढामगर	प्र.ह.	जिल्ला प्रसाशन कार्यालय, दाङ्ग
४८.	गुरुप्रसाद गुप्ता	ह.स.चालक	जिल्ला प्रशासन कार्यालय
४९.	मोती परियार	पीडित	दाङ
५०.	अर्जुन परियार	पीडित	दाङ
५१.	निशान दानु भट्टराई	सम्पादक	नारायण अनलाइन
५२.	देवराज विश्वकर्मा	अधिकारकर्मी	तुलसीपुर, दाङ
५३.	मानबहादुर कार्की	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
५४	दीपक नेपाली	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
५५	भीमबहादुर खत्री	सवारी चालक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

६. रुकुम पूर्वी (२०७५ चैत्र १४ गते)

क्र.सं.	नाम थर	पद	कार्यालय तथा आवद्धता/ठेगाना
१.	श्री प्रकाश वस्ती	माननीय सदस्य	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
२.	डा.टीकाराम पोखरेल	निर्देशक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
३.	मानबहादुर कार्की	मनव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
४.	दलराज घर्ती	वडा अध्यक्ष	सिस्ने गाउँपालिका ४
५.	चन्द्रकान्त चापागाई	उप-निर्देशक	रा.मा.अ.आ.नेपालगंज
६.	दीपक नेपाली	मा.अ.अधिकृत	रा.मा.अ.आ.
७.	रुद्रबहादुर वि.क.	सिस्ने गा.पा. कार्यपालिका सदस्य	सिस्ने गाउँपालिका ४
८.	करण परियार	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
९.	रविलाल परियार	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
१०.	दलबहादुर कामी	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
११.	वलबहादुर परियार	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
१२.	भक्त परियार	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
१३.	आशीराम परियार	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
१४.	दलबहादुर कामी	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
१५.	चीजपूरा परियार	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
१६.	नन्दकला परियार	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
१७.	देवी वोहरा	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
१८.	पुल्ला परियार	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
१९.	गीता परियार	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
२०.	नीलसरी परियार	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
२१.	मनिशा बुढामगर	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
२२.	मीना घर्ती	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
२३.	वलकुमारी घर्ती	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
२४.	शक्तबहादुर बुढा	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
२५.	लालभक्ति घर्ती	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
२६.	तुलबहादुर घर्ती	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
२७.	नर्जित घर्ती	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
२८.	पदमलाल जैसी	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
२९.	तुला सिंह बि.क	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
३०.	दलव घर्ती	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४

३१.	नरेन्द्र घर्ती मगर	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
३२.	वमबहादुर घर्ती	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
३३.	गजवरी पुन	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
३४.	राजु पुन	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
३५.	डिलबहादुर वुढा	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
३६.	कृषि थापा	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
३७.	सिर्जना घर्ती	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
३८.	तेज कुमारी घर्ती	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
३९.	साजन परियार	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
४०.	सन्देश घर्ती	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
४१.	भुपेन्द्र पुन मगर	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
४२.	पवन बि.क.	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
४३.	गौसरी वुढा	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
४४.	वल परमारी घर्ती	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
४५.	वलकुमारी खडका	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
४६.	डिलमाया घर्ती	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
४७.	मदनकुमार घर्ती	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
४८.	प्रमिला वुढा	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
४९.	डिलकुमारी वि.क.	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
५०.	विर्मा घर्ती	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
५१.	अनिता घर्ती	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
५२.	कमला वि.क.	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
५३.	सविता खडका	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
५४.	विपना परियार	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
५५.	गंगा घर्ती	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
५६.	निशा घर्ती	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
५७.	नन्दी पुन	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
५८.	रामकली परियार	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
५९.	कमला परियार	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
६०.	बसमती केसी	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
६१.	लक्ष्मी बोहरा	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
६२.	चम्की बादी	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४

६३.	कमला वि.क.	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
६४.	नन्दकली बि.क.	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
६५.	कल्पना बि.क	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
६६.	देउनी बिक	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
६७.	अन्जना बिक	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
६८	खिमबहादुर बुढा	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
६९	पबित्रा बादी	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
७०	काली बादी	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
७१	हिमकला बादी पुन	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
७२	गजबहादुर थापा	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
७३	जंगबहादुर बुढा	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
७४	चन्द्र कुमार बुढा	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
७५	सबिना घर्ती	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
७६	प्रकाश घर्ती	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
७७	राजकुमार थापा	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
७८	धनकुमारी पुन	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
७९	बविन पुन	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
८०	मनकुमारी घर्ती	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
८१	मन थापा	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
८२	मन पुन	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
८३	विना पुन	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
८४	विष्णु घर्ती	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
८५	बनी बुढा	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
८६	विष्नु विश्वकर्मा	वडा सचिव	सिस्ने गाउँपालिका ४
८७	बादी कामी	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
८८	सुनकुमारी घर्ती	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
८९	धनमती घर्ती	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
९०	मन कुमारी पुन	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
९१	जानिका घर्ती	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
९२	बमकुमारी बुढा	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
९३	कल्पना घर्ती	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४
९४	धन रुपी पुन	स्थानीय	सिस्ने गाउँपालिका ४

७. रुकुम पश्चिम (२०७५ चैत्र १५ गते)

क्र.सं.	नाम थर	पद	कार्यालय तथा आवद्धता/ठेगाना
१.	श्री प्रकाश वस्ती	माननीय सदस्य	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
२.	डा.टीकाराम पोखरेल	निर्देशक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
३.	श्री चन्द्रकान्त चापागाईं	उप-निर्देशक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
४.	कर्ण वि.क.	ब्यम्ऋ	प्द्यप्रब्म्ऋरुकुम
५.	सुमीत खड्का	प्रहरी नायव उपरीक्षक	जिल्ला प्रहरी कार्यालय रुकुम पश्चिम
६.	शम्भुप्रसाद रेग्मी	प्रमुख जिल्ला अधिकारी	जिल्ला प्रशासन कार्यालय
७.	महेश के.सी.	संवददाता	अन्नपूर्ण पोष्ट दैनिक
८.	प्रविर ददेल	सम्पादक	रेखदेश साप्ताहिक
९.	मोतिराम वि.क.	अध्यक्ष	ग्रामीण युवा सरोकार केन्द्र
१०.	धनमाया ददेल	दलित अधिकारकर्मी	मु.न.पा. ३
११.	पम्फा वि.क.	दलित अधिकारकर्मी	मु.न.पा. १३
१२.	मनिषा के.सी.	जिल्ला प्रतिनिधि	इन्सेक
१३.	गोमा के.सी.	प्रतिनिधि	मु.न.पा. १३
१४.	गौनी नेपाली	दलित अधिकारकर्मी	मु.न.पा. ११
१५.	नारायणकुमार शाह	अध्यक्ष	गैसस महासंघ, रुकुम
१६.	टेकबहादुर वि.क.	प्रतिनिधि	मु.न.पा.३ वडा सदस्य
१७.	दीपाकुमारी वि.क.	दलित अधिकारकर्मी	सिस्ने गा.पा. ६
१८.	करणा वि.क.	एक्ष्ट	नेपाल जनजागरण मञ्च
१९.	टेकबहादुर नेपाली	ने.का.प्रतिनिधि	मु.न.पा. १ मुसिकोट
२०.	यज्ञ परियार	ने.का.	मु.न.पा.५
२१.	पदमबहादुर सुनार	सदस्य	मु.न.पा.१
२२.	कुवेर ओली	रेडियो उत्तरगंज	त्रिवेणी ६ रुकुम
२३.	उपेन्द्रलाल कामी	स. प.सदस्य	नयाँ शक्ति पार्टी नेपाल
२४.	करीना शेर्पाली	दलित अधिकारकर्मी	रुकुम
२५.	जयमान कढा मगर	संवाददाता	आहा संचार साप्ताहिक
२६.	मेगराज खडका	संम्वाददाता	रेडियो नेपाल
२७.	महेन्द्रकुमार वि.क.	इन्चार्ज	वीमा नेपाल लाइफ

२८.	रन्जना वि.क.	दलित अधिकारकर्मी	बाँफिकोट गा.पा. ८
२९.	राजु ददेल	दलित अधिकारकर्मी	मु.न.पा.२
३०.	दीपक नेपाली	दलित अधिकारकर्मी	मु.न.पा.३
३१.	लोकेन्द्र खनाल	संवाददाता	नागरिक दैनिक
३२.	कमला शाही (नेपाली)	स्थानीय दलित	रुकुम पश्चिम
३३.	पम्फी दमाई	स्थानीय दलित	रुकुम पश्चिम
३४.	मने दमाई	स्थानीय दलित	रुकुम पश्चिम
३५.	बिना दमाई	स्थानीय दलित	रुकुम पश्चिम
३६.	बलमली दमाई	स्थानीय दलित	रुकुम पश्चिम
३७.	उषा वि.क.	स्थानीय दलित	रुकुम पश्चिम
३८.	उमा सुनार	स्थानीय दलित	रुकुम पश्चिम
३९.	सीमा कसेरा	स्थानीय दलित	रुकुम पश्चिम
४०.	सुशिला	स्थानीय दलित	रुकुम पश्चिम
४१.	गीता कसेरा	स्थानीय दलित	रुकुम पश्चिम
४२.	धनसरा परियार	स्थानीय दलित	रुकुम पश्चिम
४३.	सापती परियार	स्थानीय दलित	रुकुम पश्चिम
४४.	गणेश चितन	अध्यक्ष	नेपाल पत्राकार महासंघ
४५.	डम्मर सिंह ऐरी	प्र.ह.	जिल्ला प्रसाशन कार्यालय
४६.	प्रकाश डांगी	प्र.ज.	जि.प्र.का. रुकुम पश्चिम
४७.	प्रतिभा नेपाली	स्थानीय दलित	मु.न.पा. ५ सेरिगारु
४८.	कल्पना कामी	स्थानीय दलित	मु.न.पा. २ रातामाटा
४९.	कल्पना बस्याल	वडा सदस्य	मु.न.पा. २ रातामाटा
५०.	खडकबहादुर बसाकार	उत्पीडित सामुदायिक वि.के.	रुकुम १ मु.न.पा.
५१.	हिरा परियार	स्थानीय दलित	मु.न.पा. १ साल्पारी
५२.	पेउमा वि.क.	स्थानीय दलित	मु.न.पा. ५ सेरीगाय
५३.	नन्दराम ददेल	स्थानीय दलित	मु.न.पा. १३
५४.	दुर्गा ददेल	स्थानीय दलित	मु.न.पा. १३
५५.	टीकाकुमारी के.सी.	स्थानीय दलित	मु.न.पा. १३
५६.	गीता कसेरा	स्थानीय दलित	मु.न.पा. ३

५७.	नर बहादुर नेपाली	अध्यक्ष	रुकुमेली समाज विकास केन्द्र रुकुम
५८.	जितेन्द्र सुनार	प्र.ज.	जि.प्र.का.रुकुम
५९.	कृष्णबहादुर के.सी.	प्र.ज.	जि.प्र.का.रुकुम
६०.	केशव चौधरी	प्रज.	जि.प्र.का
६१.	धनबहादुर वि.क.	स्थानीय दलित	मु.न.पा. १ रुकुम
६२.	दलबहादुर वि.क.	स्थानीय दलित	मु.न.पा.१ रुकुम
६३.	दिपेन्द्र वि.क.	स्थानीय दलित	सानीभेरी गाँउपालिका
६४.	देविदारु दमाई	उपाध्यक्ष	सीलाई कटाइ, रुकुम
६५.	मानबहादुर कार्की	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
६६.	दीपक नेपाली	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
६७.	भीमबहादुर खत्री	सवारी चालक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ।

८. कालिकोट (२०७५ चैत्र १७ गते)

क्र.सं.	नाम	पद	आवद्धता/संघसंस्था/ठेगना
१	श्री प्रकाश वस्ती	माननीय सदस्य	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
२	डा.टीकाराम पोखरेल	निर्देशक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
३	चन्द्रबहादुर कार्की	प्रमुख जिल्ला अधिकारी	जिल्ला प्रशासन कार्यालय , कालिकोट
४	विनोद शर्मा	प्रहरी नायव उपरिक्षक	जिल्ला प्रहरी कार्यालय कालिकोट
५	राजकुमार दुलाल	स. प्रमुख जिल्ला अधिकारी	जिल्ला प्रशासन कार्यालय ,कालिकोट
६	दिलबहादुर चौधरी	प्रमुख अनुसन्धान अधिकृत	राष्ट्रिय अनुसन्धान जिल्ला कार्यालय
७	दर्शना नेपाली	उपप्रमुख	तिलागुफा नगरपालिका
८	अनिपाल शाही	जिल्ला संयोजक	जिल्ला समन्वय समिति कालिकोट
९	कालीबहादुर मल्ल	जिल्ला प्रतिनिधी	इन्सेक कोलिकोट
१०	रमेश नेपाली	दलित अधिकारकर्मी	कालिकोट
११	जयबहादुर बि.क	अध्यक्ष	नेपाल राष्ट्रिय दलित समाज कल्याण संघ
१२	मनिराज पाण्डे	रिपोर्टर	उज्यालो ९० नेटवर्क
१३	रमेश रावत	संवाददाता	नयाँ पत्रिका दैनिक
१४	धर्मबहादुर शाही	उपसभापति	नेपाल रेडक्रस सोसाईटी कालिकोट
१५	विशणु न्यौपाने	सदस्य	नेपाल पत्रकार महासंघ प्रदेश

१६	दिलीपकुमार शाही	सचिव	हुरेन्डेक नेपाल
१७	दिनेश चदारा	प्रतिनिधि	ने.क.पा कालिकोट
१८	लिलाराम न्यौपाने	प्रतिनिधि	नागरिक समाज कालिकोट
१९	लक्ष्मीकुमारी वि.क	विकास सुपेरिवेक्षक	युडिएसइएफ नेपाल
२०	दलसिंह कुमाल	प्रतिनिधि	सादा नेपाल
२१	धर्मा शाही	अध्यक्ष	अन्तरपार्टी महिला संजाल कालिकोट
२२	अमराज सार्की	परियोजना संयोजक	किर्डाक नेपाल
२३	जशबहादुर शाही	सचिव	जि.स.स कालिकोट
२४	किरण अधिकारी	पत्रकार	रेडियो चंखेली एफएम
२५	रमेश कुमार शोनी	पत्रकार	नेपाल पर्यटन पत्रकार
२६	खडानन्द अधिकारी	रिपोर्टर	राष्ट्रिय समाचार समिति
२७	अनन्त बराल	रिपोर्टर	रेडियो नेपाल
२८	मनपुरा बि.क	सदस्य	नेपाल राष्ट्रिय दलित समाज कल्याण संघ
२९	दमनराज बम	अध्यक्ष	नेपाल बार कालिकोट
३०	लालविरे वि.क	सदस्य	खडाचक्र नगरपालिका कालिकोट
३१	दानबहादुर बि.क	अध्यक्ष	मानव अधिकार तथा दलित सचेतना समाज
३२	धनसिंह बि.क	वडा सदस्य	खडाचक्र नगरपालिका वडा नं. ४
३३	पुष्पराज भट्टराई	कार्यक्रम संयोजक	रेडियो मालिका एफ.एम
३४	भरतराज विष्ट	स्टेशन म्यानेजर	रेडियो नयाँ कर्णाली
३५	धर्मराज ताम्राकार	सदस्य	खडाचक्र नगरपालिका कालिकोट
३६	कर्ण विश्वकर्मा	सम्पादक	ज्वाला खवर डटकम
३७	ईश्वरबहादुर थापा	प्रहरी हवल्दार	जिल्ला प्रहरी कार्यालय कालिकोट
३८	जंगबहादुर बुढाथोकी	प्रहरी जवान	जिल्ला प्रहरी कार्यालय कालिकोट
३९	मनोज चौधरी	प्रहरी जवान	जिल्ला प्रहरी कार्यालय कालिकोट
४०	प्रेमराज सिम्खडा	समाचारदाता	गोरखापत्र दैनिक
४१	दीपक नेपाली	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
४२	सुरबहादुर परियार	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग प्रदेश शाखा जुम्ला
४३	नरेन्द खत्री	लेखापाल	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग प्रदेश शाखा जुम्ला
४५	भीमबहादुर खत्री	सवारी चालक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

९. जुम्ला (२०७५ चैत्र १७ गते)

क्र.सं.	नाम थर	पद	कार्यालय तथा आवद्धता/ठेगाना
१.	श्री प्रकाश वस्ती	माननीय सदस्य	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
२.	डा.टीकाराम पोखरेल	निर्देशक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
३.	दीपक नेपाली	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
४.	सुरबहादुर परियार	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
५.	दीपक पटेल	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
६.	बीरबहादुर कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
७.	सुरेन्द्रबहादुर शाही	स्थानीय	कनका सुन्दरी गा.पा.८
८.	भक्तबहादुर रोकाया	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
९.	मिलन वि.क.	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
१०.	अज वि.क.	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
११.	यामसाज वि.क.	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
१२.	सरन कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
१३.	बल्चाकामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
१४.	रबिन्द्र कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
१५.	सुना कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
१६.	रनवीर कामी	वडा सदस्य	कनका सुन्दरी गा.पा.८
१७.	जिर कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
१८.	तारासिंह कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
१९.	ऐमान्य कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
२०.	उपकल्ला कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
२१.	अज कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
२२.	यामबहादुर कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
२३.	भीम कामी	वडा सदस्य	कनका सुन्दरी गा.पा.८
२४.	सोविन कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
२५.	होवडया कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
२६.	रत्न कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
२७.	सरुपा कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
२८.	रत्नलाल कमी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
२९.	लक्ष्मी कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
३०.	दानबहादुर सार्की	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८

३१.	धनजीत रोकाया	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.७
३२.	विर्ख रोकाया	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.७
३३.	दीपेन्द्र रोकाया	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.७
३४.	प्रशान्त कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.७
३५.	परेग कमी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.७
३६.	किरण कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.७
३७.	धर्विन्द्र कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.७
३८.	भूपेन्द्र कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.७
३९.	कालि कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.७
४०.	गिता कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.७
४१.	सुमि कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.७
४२.	प्रशान्त कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.७
४३.	रनलाल कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.७
४४.	लली कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.७
४५.	सुरसा कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
४६.	तेज कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
४७.	लालकली कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
४८.	नरिमान कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
४९.	जैदन सार्की	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
५०.	भ्याउने कमी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
५१.	अकिवीरे कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
५२.	नराज कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
५३.	डमेस कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
५४.	गडेस कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
५५.	धीराज सार्की	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
५६.	गोपाल कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
५७.	राजपुरा कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
५८.	धनलक्ष्मी कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
५९.	तारा कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
६०.	हर्कवीर कामी	स्थानीय दलित	कनका सुन्दरी गा.पा.८
६१.	भीमबहादुर खत्री	सवारी चालक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

१०. मुगु (२०७५ चैत्र १८ गते)

क्र.सं.	नाम थर	पद	कार्यालय तथा आवद्धता/ठेगाना
१.	श्री प्रकाश वस्ती	माननीय सदस्य	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
२.	डा.टीकाराम पोखरेल	निर्देशक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
३.	दीपक नेपाली	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
४.	सुरबहादुर परियार	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
५.	दीपक पटेल	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
६.	बिनबहादुर मल्ल	स्थानीय	छायानाथ रारा न.पा.७
७.	माछ विष्ट	स्थानीय	छायानाथ रारा न.पा.८
८.	मरी रावल	स्थानीय	छायानाथ रारा न.पा.९
९.	रुपा विष्ट	स्थानीय	छायानाथ रारा न.पा.८
१०.	चकुली कार्की	स्थानीय	छायानाथ रारा न.पा.८
११.	सुरदेवी रावल	स्थानीय	छायानाथ रारा न.पा.८
१२.	कोरीकला विष्ट	स्थानीय	छायानाथ रारा न.पा.८
१३.	बाँचुरपा रावल	स्थानीय	छायानाथ रारा न.पा.८
१४.	सिदा कामी	स्थानीय	छायानाथ रारा न.पा.७
१५.	ईश्वरी विष्ट	स्थानीय	छायानाथ रारा न.पा.७
१६.	कुसुमकला विष्ट	स्थानीय	छायानाथ रारा न.पा.८
१७.	रमिला रावल	स्थानीय	छायानाथ रारा न.पा.८
१८.	सुकंरा विष्ट	स्थानीय	छायानाथ रारा न.पा.८
१९.	कुसा विष्ट	स्थानीय	छायानाथ रारा न.पा.८
२०.	बाँसमती कामी	स्थानीय	छायानाथ रारा न.पा.८
२१.	जसकला विष्ट	स्थानीय	छायानाथ रारा न.पा.८
२२.	राजपुरा कामी	स्थानीय	छायानाथ रारा न.पा.८
२३.	राजमाया विष्ट	स्थानीय	छायानाथ रारा न.पा.८
२४.	रुद्रकला विष्ट	स्थानीय	छायानाथ रारा न.पा.८
२५.	लालबहादुर विष्ट	स्थानीय	छायानाथ रारा न.पा.८
२६.	रानिसरा नेपाली	स्थानीय	छायानाथ रारा न.पा.७
२७.	पूर्णवहादुर रावल	स्थानीय	छायानाथ रारा न.पा.७
२८.	छुर्मा विष्ट	स्थानीय	छायानाथ रारा न.पा.७
२९.	गेचुन्द विष्ट	स्थानीय	छायानाथ रारा न.पा.७
३०.	वैदेवी कामी	स्थानीय	छायानाथ रारा न.पा.७

११. सोलुखुम्बु (२०७५/१२/२२)

क्र.सं	नाम थर	पद	कार्यालय तथा आवद्धता/ठेगाना
१.	वेदप्रसाद भट्टराई	सचिव	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
२.	प्रेमबहादुर थापा	परियोजना व्यवस्थापक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
३.	कैलाश शिवाकोटी	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
४.	सुवोध पोखरेल	कार्यालय प्रमुख	रा.मा.अ. आयोग खोटाङ शाखा
५.	भानुभक्त निरौला	प्रवन्ध निर्देशक	हिमाल एफ.एम सोलुखुम्बु
६.	पसाङबमजन तामाङ	जिल्ला प्रतिनिधि	इन्सेक
७.	परी घिमिरे	वडा सदस्य	सोलु
८.	सरस्वती कार्की परियार	वडा सदस्य	सोलु
९.	तेजराम परियार	अध्यक्ष	सोलु दूधकुन्ड युथ क्लव
१०.	शेरबहादुर वस्नेत	सदस्य	नागरिक समाज सल्लेरी
११.	आङजाङवु शेर्पा	संयोजक	नागरिक समाज
१२.	भीमबहादुर लामा	सवारी चालक	रा.मा.अ.आ.
१३.	हरिदेवी भुजेल	सदस्य	सामन महिला संस्था
१४.	सीता आचार्य	सदस्य	सामन महिला संस्था
१५.	सीता कार्की	सदस्य	म.मा.अ.र.जिल्ला संजाल
१६.	टंकीमाया वस्नेत	अध्यक्ष	म.मा.अ.र.जिल्ला संजाल
१७.	एककुमारी कार्की	अध्यक्ष	जि.ऐ.केन
१८.	सरस्वती कुलुङ	सदस्य	म.मा.अ.रक्षक संजाल
१९.	दाडोमा शेर्पा	सदस्य	जि.स.स.
२०.	सोनी राई	रिपोर्टर	हिमाल एफ.एम.
२१.	शीखरजंग विष्ट	सचिव	नेपाल पत्रकार महासंघ
२२.	यशोदा वास्तोला	कोषाध्यक्ष	म.मा.अ.र.जिल्ला संजाल
२३.	रत्नकमारी शर्मा	सचिव	म.मा.अ.र.जिल्ला संजाल सोलु
२४.	सुजाता तामाङ	रिपोर्टर	वि.वि.सी.
२५.	मात्रिकादेवि निरौला	सहभागी	सोलु
२६.	अङदामी शेर्पा	अध्यक्ष	ज्येष्ठ नागरिक
२७.	मोहनकुमारी	अध्यक्ष	अन्तरपार्टी
२८.	गान्धीमाया तामाङ	कार्यापालिका सदस्य	सो.दु.न.पा.
२९.	दीपक राजभण्डारी	अध्यक्ष	गैरसरकारी संस्था महासंघ
३०.	जगन्नाथ बास्तोला	उपाध्यक्ष	गैरसरकारी संस्था महासंघ
३१.	गोमाकुमारी वानीया	प्रतिनिधि	मा.अ.रक्षक संजाल सोलु

३२.	विनोद कालिकोटे	कार्यपालिका सदस्य	सो.दु.न.पा.
३३.	कल्पना बि.क.	वडा सदस्य	सोलु दु.न.पा.६
३४.	सरु घतानी	विद्यार्थी	सोलु
३५.	नुतन श्रेष्ठ	इ. डी.	सोलु एफ एम
३६.	लालकाजी श्रेष्ठ	सव एस	वइयससी
३७.	पुष्पबाबु वस्नेत	ल्भ्एइइ	म्त्रृभ्त्रृकयगि
३८.	सीता रेग्मी	मा.अ.अ.	रा.मा.अ.आखोटाङ
३९.	होमा कट्टेल	प्रतिनिधि	डव्लु.एच.आर.डी.
४०.	ललित कट्टेल	प्रतिनिधि	ज्येष्ठ नागरिक
४१.	अन्जु कार्की	सहभागी	सोलु
४२	दीपेन्द्र पराजुली	सञ्चरकर्मी	हिमाल एफ एम
४३	लक्ष्मी श्रेष्ठ	प्रतिनिधि	**एच.आर.डी.**
४४	दीपक कट्टेल	पत्रकार	सल्लेरी
४५	लाक्पा शेर्पा	सहभागी	सोलु

१२. दोलखा (२०७५/१२/२७)

क्र.सं	नाम थर	पद	कार्यालय तथा आवद्धता/ठेगाना
१.	सागरमणि पाठक	प्रमुख जिल्ला अधिकारी	जिल्ला प्रशासन कार्यालय
२.	मनमाया जिरेल	उपप्रमुख	जिल्ला समन्वय समिति
३.	तुलसी नाथ गौतम	कार्यकारी प्रमुख	जिल्ला समन्वय समिति
४.	नवराज ढकाल	सहायक प्र.जि.अ	जिल्ला प्रशासन कार्यालय
५.	जीवन लामा	अध्यक्ष	नेपाल पत्रकार महासंघ
६.	दुर्गा के.सी	सदस्य	आवज नेपाल
७.	सुर्जा दाहाल	सहभागी	भीमेश्वर न.पा
८.	सनतकुमार खड्का	सहभागी	भीमेश्वर न.पा
९.	उद्धव पोखरेल	प्रमुख	हुराडेक
१०.	प्रदिपकुमार कार्की	जिल्ला संयोजक	पौरखी नेपाल
११.	रामप्रसाद पोखरेल	शाखा अधिकृत	जिल्ला समन्वय समिति
१२.	मानवबहादुर जिरेल	ना.सु	जिल्ला समन्वय समिति
१३.	टीकाराम ओली	लेखापाल	जिल्ला समन्वय समिति
१४.	महेश खाती	वडा सदस्य	जनप्रतिनिधि

१५.	अर्जुन घताने	शिक्षक	श्री क्षमावती मा.वि
१६.	कुमार विश्वकर्मा	कर्मचारी	:ग्म्इ,दोलखा
१७.	मन्जु वि.क	कर्मचारी	:ग्म्इ,दोलखा
१८.	नारायण शिवकोटी	कर्मचारी	जिल्ला समन्वय समिति
१९.	टेकबहादुर घतानी	प्रतिनिधि	मुक्ति, समाज
२०.	शान्ता कोइराला	कर्मचारी	घरेलु विकास समिति
२१.	ऋषिकेश अधिकारी	कर्मचारी	घरेलु विकास सीिति
२२.	नारायणप्रसाद सुवेदी	कर्मचारी	जि.प्र. का
२३.	हीराप्रसाद चोलागई	सहभागी	भि.न.पा ५
२४.	कृष्णप्रसाद न्यौपाने	कर्मचारी	जिल्ला शिक्षा कार्यालय
२५.	शम्भु खत्री	कर्मचारी	जिल्ला शिक्षा कार्यालय
२६.	शीव खत्री	कर्मचारी	भि.न.पा
२७.	दीनेश न्यौपाने	सहभागी	भि.न.पा
२८.	प्रध्यानलाल थोकर	कर्मचारी	जिल्ला प्रहरी कार्यालय
२९.	दीपक तामाङ	प्रहरी जवान	जिल्ला प्रहरी कार्यालय
३०.	रामबहादुर वस्नेत	सहभागी	दोलखा
३१.	निर्मला परियार	कर्मचारी	जिल्ला अदालत
३२.	सुनिता चर्मकार	कर्मचारी	जिल्ला अदालत
३३.	तारा नेपाली	वडा सदस्य	भि.न.पा ५
३४.	रेशम बोहरा	प्रहरी जवान	जिल्ला प्रहरी कार्यालय
३५.	सुमन सुनाम	कार्यपालिका सदस्य	भि.न.पा
३६.	दीपक धनुके	कार्यपालिका सदस्य	भि.न.पा.
३७.	तेज खाती	सहभागी	भि.न.पा
३८.	हरिबहादुर नेपाली	सहभागी	भि.न.पा.
३९.	डोलबहादुर नेपाली	सहभागी	भि.न.पा.
४०.	यज्ञबहादुर नेपाली	सहभागी	भि.न.पा.
४१.	कान्छो मंग्राती	सहभागी	भि.न.पा.
४२.	मीलन थापन	सहभागी	दैलेख वजार
४३.	मधु सुनाम	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
४४.	कल्पना आचार्य	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

१३. रामेछाप (२०७५/१२/३०)

क्र.सं	नाम थर	पद	कार्यालय तथा आवद्धता/ठेगाना
१.	प्रेमबहादुर खड्का	प्रमुख	जिल्ला समन्वय समिति
२.	रमेशकुमार बस्नेत	प्रमुख	मन्थली न.पा
३.	कृष्ण प्रसाद शर्मा	प्रमुख जिल्ला अधिकारी	जिल्ला प्रशासन कार्यालय
४.	रधुनाथ फुयाल	सहभागी	रामेछाप
५.	हेमन्त बुढाथोकी	प्रतिनिधि	शिक्षा कार्यालय
६.	भुवन कुमार श्रेष्ठ	प्रतिनिधि	गै.स.स महासंघ
७.	खड्ग व.आ.म	प्रतिनिधि	ने.आ.ज.जा.समिति
८.	सुब्बा रोका	सचिव	सीडियस
९.	आकाश रिजाल	व्यावसायी	रामेछाप
१०.	गम्भीर वि.क	दलित अधिकार कर्मी	दलित गैसस महासंघ
११.	लेखवहादुर बि.क	सञ्चारकर्मी	एफ.एम.
१२.	राजिब कार्की	सञ्चारकर्मी	रेडियो तिफदी
१३.	गोपाल नेपाली	सहभागी	रामेछाप
१४.	राजन सुन्दास	प्रमुख	परियार सेवा समाज
१५.	सीताराम लोहार	प्रतिनिधि	समता समाज
१६.	ज्ञानबहादुर सुन्दास	प्रतिनिधि	पञ्चेबाजा संरक्षण मञ्च
१७.	टंकप्रसाद दाहाल	शिक्षक	मन्थली मा. वि
१८.	रमेशकुमार बुढाथोकी	प्रतिनिधि	बार इकाई रामेछाप
१९.	लोकेन्द्र थापामगर	प्रतिनिधि	जि.वि.का रामेछाप
२०.	भरत कुमार श्रेष्ठ	प्रमुख	डि.वन कार्यालय
२१.	रत्न प्रसाद कडेल	प्रतिनिधि	गै.स.स महास.घ
२२.	मिलन बि.क	पत्रकार	समावेश राष्ट्रिय समाचार
२३.	नवराज पथिक	जिल्ला प्रतिनिधि	इन्सेक, हुराडेक
२४.	रविन कार्की	प्रतिनिधि	मन्थली न.पा
२५.	सिर्जना बस्नेत	प्रतिनिधि	सेवक नेपाल
२६.	सुवास कार्की	प्रतिनिधि	राष्ट्रिय अनुसनधान कार्यालाय
२७.	वीजयकुमार श्रेष्ठ	प्रतिनिधि	नेपाल टेलिकम
२८.	यादव सिग्देल	प्रतिनिधि	जि.स.स
२९.	भोल प्रसाद कुशवाहा	स.प्र.ना.उ	स.प्र.बल ने. गुल्म

३०.	सन्तोषकुमार भट्टराई	प्र.ना.उ	नेपाल प्रहरी
३१.	कैलाश खत्री	उपाध्यक्ष	नेपाल पत्रकार महासंघ
३२.	पार्वती पाठक	कोषाध्यक्ष	जिल्ला प्याप्सन
३३.	माया कार्की	उपप्रमुख	मन्थली न.पा
३४.	यमुना प्रधान	प्रतिनिधि	को.ले.नि.का
३५.	उमेश थापा मगर	जिल्ला प्रमुख	मगर संघ
३६.	मधु वस्नेत	सहभागी	रामेछाप
३७.	दीलिप मोक्तान	प्रहरी जवान	नेपाल प्रहरी
३८.	कल्पना कार्की	प्रहरी जवान	नेपाल प्रहरी
३९.	विदुर कार्की	प्रहरी जवान	नेपाल प्रहरी
४०.	रमेश माझी	प्रहरी जवान	नेपाल प्रहरी
४१.	बुद्ध मगर	प्रहरी जवान	नेपाल प्रहरी
४२.	गोपाल बि.क	प्रहरी जवान	नेपाल प्रहरी
४३.	मुक्ति धमला	प्रहरी जवान	नेपाल प्रहरी
४४.	मधु सुनाम	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
४५.	कल्पना आचार्य	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

१४. सिन्धुली (२०७६/०१/०३)

क्र.सं	नाम थर	पद	कार्यालय तथा आवद्धता/ठेगाना
१.	शंकरराज वर्मा तिबारी	प्रमुख	जिल्ला समन्वय समिति
२.	द्वारिका काफ्ले	प्रतिनिधि	नेपाल पत्रकार महासंघ
३.	वीजयाकुमारी प्रसाई	सहायक प्र.जि.अ	जिल्ला प्रशासन कार्यालय
४.	जंगवहादुर राई	अध्यक्ष	बार इकाई
५.	बेदराज दाहाल	अध्यक्ष	गै.स.स महासंघ
६.	श्यामकृष्ण के.सी	कर्मचारी	जि.प्र.का
७.	पुरुषोत्तम पहाडी	अध्यक्ष	ने.रा.शिक्षक संगठन
८.	रामबहादुर विश्वकर्मा	केन्द्रीय सदस्य	मानव अधिकार अलाइन्स
९.	गंगा सत्याल	प्रतिनिधि	टी.आई नेपाल
१०.	खेमराज काफ्ले	म्यानेजर	कृषि विकास बैंक लिं
११.	माधव बगाले	शाखा अधिकृत	घरेलु विकास समिति
१२.	बलवीर भुजेल	संचारकर्मी	जनता टेलिभिजन

१३.	नवराज पहाडी	प्रतिनिधि	सामूहिक सरोकार समाज
१४.	कपिला गिरी	कर्मचारी	घरेलु विकास समिति
१५.	रामेश्वरलाल कुमार	प्रतिनिधि	युवा संजाल
१६.	दुर्गाराज पौडेल	प्रतिनिधि	रिलिभ नेपाल
१७.	अनन्त न्यौपाने	सरकारी वकील	सरकारी वकील कार्यालय
१८.	गुजेश्वर श्रेष्ठ	कर्मचारी	जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय
१९.	अनिल भण्डारी	पत्रकार	नागरिक दैनिक
२०.	बीदुर पौडेल	पत्रकार	नयाँ पत्रिका दैनिक
२१.	लोकमणि तिमल्सिना	सचिव	रिलेक नेपाल
२२.	नविनबाबु अधिकारी	संवाददाता	रासस
२३.	रुद्रबहादुर खड्का	पत्रकार	स्वाधिन खवर पत्रिका
२४.	गंगा कार्की	कर्मचारी	जि.ज.ज
२५.	कमला आचार्य	सहभागी	क. न.पा
२६.	सपना थापा	कर्मचारी	ओरेक
२७.	उमा पौडेल	कर्मचारी	सामी, सिन्धुली
२८.	बिमला पाण्डे	जिल्ला प्रतिनिधि	इन्सेक
२९.	घनश्याम देवकोटा	वडा सदस्य	जनप्रतिनिधि
३०.	तारादेवी वि.क	वडा सदस्य	जनप्रतिनिधि
३१.	अप्सरा खड्का	कर्मचारी	क.न.पा.
३२.	विन्दा परियार	कर्मचारी	जि.स.स
३३.	पार्वती भट्टराई	कर्मचारी	सामुदायिक मे.का
३४.	सुभ भुजेल	प्रतिनिधि	हुराडेक
३५.	पार्वती थापा	प्रतिनिधि	अपांग कल्याण संघ
३६.	रामवहादुर कामी	कर्मचारी	जि.स.स.
३७.	शंकरराज लुइटेल	प्रतिनिधि	नगर शिक्षा
३८.	चेतप्रसाद तिमल्सिना	स्रोत व्यक्ति	कमलामाई न.पा
३९.	कमल वाइवा	कर्मचारी	जि.स.स
४०.	नीर्प दाहाल	कर्मचारी	जि.स.स
४१.	सुदिप भुजेल	कर्मचाररु	कमलामाई न.पा
४२.	श्याम पौडेल	का.स	कृषि विकास बैक
४३.	मधु सुनाम	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
४४.	कल्पना आचार्य	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

१५. कैलाली (२०७६ बैशाख १२ गते)

क्र.सं	नाम	पद	आवद्धता/संघसंस्था/ठेगना
१	लाल सिंह सुनार	स्थानीय दलित	गोदावरी नगरपालिका ११, कैलाली
२	झंकर सिंह खड्का	सभापती	गाउँ कार्य समिति, नेपाली कांग्रेस
३	कृष्णबहादुर बि.क.	सचिव	दलित विकास सेवा केन्द्र कैलाली
४	शिवबहादुर बि.क.	वडा अध्यक्ष	गोदावरी नगरपालिका ११
५	भान सिँह बि.क.	प्रदेश कमिटी सदस्य	नेकपा तथा पूर्व गाविस अध्यक्ष
६	शन्तोष वि.क.	अध्यक्ष	खेलकुल समिति
७	पार्वती बि.क.	एच.आई.भी.संक्रमित	गोदावरी नगरपालिका ११
८	सुरजा बि.क.	स्थानीय दलित	गोदावरी नगरपालिका १२
९	मनोज बि.क.	स्थानीय दलित	गोदावरी नगरपालिका १२
१०	माया सुनार	स्थानीय दलित	गोदावरी नगरपालिका ११
११	जगत्रा बि.क.	स्थानीय दलित	गोदावरी नगरपालिका ११
१२	दीपक नेपाली	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
१३	मिना बि.क.	विद्यार्थी	गोदावरी नगरपालिका १२
१४	विरा नेपाली	एच.आई.भी.संक्रमित	गोदावरी नगरपालिका ११
१५	तारा बि.क.	एच.आई.भी.संक्रमित	गोदावरी नगरपालिका ११
१६	दयाराम पाठक	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
१७	ईश्वर बि.क.	एच.आई.भी.संक्रमित	गोदावरी नगरपालिका १२
१८	विमला सेरला	वडा सदस्य	गोदावरी नगरपालिका १२
१९	विकास राई	सवारी चालक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

१६. कञ्चनपुर (२०७६ बैशाख १३ गते)

क्र.सं	नाम	पद	आवद्धता/संघसंस्था/ठेगना
१	श्री छविराज जोशी	शिक्षक	श्री बाल ज्योती मा.वि.
२	श्री उमेश बोहरा	शिक्षक	श्री बाल ज्योती मा.वि.
३	श्री भोजराज भट्ट	वडा सचिव	बेदकोट न.पा. वडा नं. ४
४	गणेशबहादुर वि.क.	वडा अध्यक्ष	बेदकोट न.पा. वडा नं. ५
५	तारा ओखेडा	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ४
६	रमादेवी ओड	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ४
७	कलसा ओखेडा	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ४
८	हर्क बोहोरा	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ४

९	सुन्कोषा पार्की	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ४
१०	बसन्ती ओखेडा	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ४
११	गुन्केशरी थापा	स्थानीय अगुवा	बेदकोट न.पा. वडा नं. ४
१२	पार्भती पार्की	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ४
१३	शारदा लुहार	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ४
१४	भामरती	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ४
१५	दुर्गादेवी लुहार	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ४
१६	निर्मला पार्की	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ४
१७	अम्बिका पार्की	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ४
१८	रुपा ओखेडा	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ४
१९	पदमा सुनार	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ४
२०	राजुराम सार्की	मानव अधिकारकर्मी	बेदकोट न.पा. वडा नं. ४
२१	गोरे ओड	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ४
२२	बेशर ओड	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ४
२३	गेड पार्की	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ४
२४	अर्जुन ओड	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ४
२५	कटे ओड	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ४
२६	राजे लुहार	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ४
२७	महेश ओखेडा	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ४
२८	गोमति टमटा	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ५
२९	कालुराम ओड	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ५
३०	गोपाल ओखेडा	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ५
३१	जीतमान ओखेडा	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ५
३२	लाल लुहार	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ५
३३	दानीराम कोली	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ५
३४	खेम नेपाली	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ५
३५	पदमराज टमटा	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ५
३६	शेरबहादुर शाही	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ५
३७	वीरेन्द्र लुहार	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ५
३८	उज्जल सिँह धामी	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ५
३९	यज्ञराम भट्ट	वडा सचिव	बेदकोट न.पा. वडा नं. ५
४०	कृति ब. थापामगर	व्यापारी	बेदकोट न.पा. वडा नं. ५

४१	निर्ख ओखेडा	स्थानीय दलित	बेदकोट न.पा. वडा नं. ५
४२	विशाल सुनार	विधार्थी	बेदकोट न.पा. वडा नं. ५
४३	जगती डगौरा	वडा सदस्य	बेदकोट न.पा. वडा नं. ५
४४	सुनिल वि.क.	विधार्थी	बेदकोट न.पा. वडा नं. ५
४५	रमा चौधरी	केन्द्रीय सदस्य	मुक्त कमैया समाज
४६	तिलक वि.क.	सब इनजिनियर	वेदकोट नगरपालिका
४७	दीपक नेपाली	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
४८	दयाराम पाठक	मानव अधिकार अधिकृत	रा.मा.अ.आयोग, सुदूरपश्चिम प्रदेश कार्यालय
४९	विकास राई	सवारी चालक	रा.मा.अ.आयोग, सुदूरपश्चिम प्रदेश कार्यालय

१७. डडेलधुरा (२०७६ बैशाख १५ गते)

क्र.सं	नाम	पद	आवद्धता/संघसंस्था/ठेगना
१	मोहनराज जोशी	प्रमुख जिल्ला अधिकारी	जिल्ला प्रशासन कार्यालय, डडेलधुरा
२	रमेश सिँह कुँवर	सशस्त्र प्रहरी नायव उपरीक्षक	सशस्त्र प्रहरी बल नेपाल गुल्म नं.५२
३	अशोकराज भट्ट	प्रमुख अनुसन्धान अधिकृत	राष्ट्रिय अनुसन्धान विभाग, डडेलधुरा
४	सुन्दर जैरु	अध्यक्ष	नेपाल राष्ट्रिय दलित समाज कल्याण संघ
५	धनबहादुर भण्डारी	अध्यक्ष	नेपाल प्रेस युनियन
६	दीपक नेपाली	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
७	उत्तम विष्ट	केन्द्रीय सदस्य	नेपाल पत्रकार महासंघ
८	टेकराज अवस्थी	संवाददाता	इमेज च्यानल
९	ममता भट्ट	कार्यक्रम संयोजक	रेडियो अमरगढी
१०	कविता विष्ट	कार्यक्रम संयोजक	रेडियो सुदूर आवाज
११	हर्क सिंह बम	सदस्य	ध्ज्च्म
१२	लक्ष्मी थापा	सचिव	ध्ज्च्म
१३	भगवती गैरे	सदस्य	दलित महिला संघ
१४	सुनीता गैरे	सचिव	दलित महिला संघ
१५	गीता नेपाली	सदस्य	दलित महिला संघ
१६	किशोर धामी	सदस्य	महिला मानव अधिकार संजाल
१७	तारा खाती	क्षेत्रीय संयोजक	महिला शक्ति विकास केन्द्र नेपाल
१८	पदम भण्डारी	उपाध्यक्ष	सामुदायिक सेवा केन्द्र
१९	प्रविन जैरु	उपाध्यक्ष	राष्ट्रिय युवा गैरसरकारी महासंघ नेपाल
२०	केशव कामी	समाजसेवी	डडेलधुरा

२१	टीकाराम राउद	रिपोर्टर	डडेलधुरा पोष्ट रा. दैनिक
२२	हरिस चन्द	सम्वाददाता	टि.भी. टुडे
२३	सागर नगरकोटी	राजनीतिकर्मी	डडेलधुरा
२४	ज्ञानेन्द्र पाल्पाली	विद्यार्थी	डडेलधुरा
२५	किरण जैरु	विद्यार्थी	डडेलधुरा
२६	करन ताम्राकार	प्रदेश सचिव	नेपाल पत्रकार महासंघ
२७	प्रकाश भाट	संवाददाता	नेपाल टेलिभिजन
२८	आशिष मल्ल	संवाददाता	प्रइम टेलिभिजन
२९	प्रकाश बोहरा	अधिकारकर्मी	डडेलधुरा, अमरगढी न.पा.
३०	श्याम सिनाल	सचिव	नेपाल राष्ट्रिय दलित समाज कल्याण संघ
३१	भुपेन्द्र विष्ट	जिल्ला प्रतिनिधि	इन्सेक
३२	विमल जैरु	सम्वाहदाता	माउन्टेन टिभी
३३	दिपेन्द्र अवस्ती	पत्रकार	सुडट आवाज डडेल्धुरा
३४	हर्क बहादुर चन्द्र	पत्रकार	सगरमाथा टिभी
३५	प्रकाश पार्की	समाचार प्रमुख	रेडियो युनिटी
३६	हिक्मत बहादुर सिंह	सचिव	नेपाल पत्रकार महासंघ, डडेलधुरा
३७	आरती जोशी	अध्यक्ष	महिला मुक्ति समाज, डडेल्धरा
३८	टेकराज पाण्डेय	सचिव	गैसस महासंघ सुदूरपश्चिम प्रदेश
३९	राम परियार	सदस्य	अमरगढी कार्यपालिका
४०	जीतेन्द्र जैरु	स्थानीय दलित	डडेलधुरा
४१	महादेव ताम्राकार	स्थानीय	डडेलधुरा
४२	रमेशप्रसाद जोशी	संयोजक	नागरिक समाज केन्द्र
४३	सन्जव जैरु	कार्यपालिका सदस्य	अमरगढी नगरपालिका
४४	तुलसी भण्डारी	सम्वाददाता	जनता टि.भी.
४५	केशव ओझा	कर्मचारी	अमरगढी न.पा.
४६	नरेन्द्र सिंह रावत	प्रहरी हवल्दार	जिल्ला प्रहरी कार्यालय
४७	श्याम भट्ट	प्रहरी जवान	जिल्ला प्रहरी कार्यालय
४८	कबिन्द्रबहादुर कुवर	सशस्त्र प्रहरी	सशस्त्र प्रहरी बल नेपाल गुल्म नं.५२
४९	प्रेम सिंह कामी	प्रहरी जवान	जिल्ला प्रहरी कार्यालय
५०	विश्वेश्वर प्र.ओझा	नगर प्रमुख	आमरगढी नगरपालिका
५१	सकुन्तला सद	रिपोर्टर	आफ्नो एफ.एम.
५२	दयाराम पाठक	मानव अधिकार अधिकृत	रा.मा.अ.आयोग, सुदूरपश्चिम प्रदेश कार्यालय
५३	विकास राई	सवारी चालक	रा.मा.अ.आयोग, सुदूरपश्चिम प्रदेश कार्यालय

१८. बैतडी (२०७६ बैशाख १६ गते)

क्र.सं.	नाम थर	पद	कार्यालय तथा आवद्धता/ठेगाना
१.	सिद्धराज भट्ट	प्रमुख	जिल्ला समन्वय समिति बैतडी
२.	आनन्द पौडेल	प्रमुख जिल्ला अधिकारी	जिल्ला प्रशासन कार्यालय बैतडी
३.	त्रिमणि गिरी	प्रहरी नायव उपरीक्षक	जिल्ला प्रहरी कार्यालय बैतडी
४.	पवन जोशी	प्रमुख अनुसन्धान अधिकृत	अनुसन्धान कार्यालय बैतडी
५.	विकास राई	कर्मचारी	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
६.	विकास थापा	सशस्त्र प्रहरी निरीक्षक	सशस्त्र प्रहरी बल नेपाल हेक्वा गुल्म
७.	मानदेव जोशी	नि.जिल्ला न्यायाधिवक्ता	जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय
८.	हरि दत्त भट्ट	अधिवक्ता/बार उपाध्यक्ष	बार इकाई बैतडी
९.	चक्रबहादुर चन्द	स्वकीय सचिव	जिल्ला समन्वय समिति प्रमुख बैतडी
१०.	लोकेन्द्र सिँह नेगी	स.प्रमुख जिल्ला अधिकारी	जिल्ला प्रशासन कार्यालय बैतडी
११.	सुशीला सिँह	अध्यक्ष	घरेलु तथा साना उद्योग महासंघ
१२.	पार्वती भुल	वडा सदस्य तथा उपाध्यक्ष	द.न.पा. वडा ५ र दलित महिला संघ
१३.	कर्ण दयाल	सचिव	नागरिक समाज वैतडी
१४.	दयाराम पाठक	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
१५.	दीपक नेपाली	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
१६.	रमेशराम कोली	अध्यक्ष	जिल्लाहलियामुक्ति समाज बैतडी
१७.	तारा लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
१८.	सरस्वती नेपाली	केन्द्रीय सदस्य	मानव अधिकार एलान्स
१९.	बिनोद लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
२०.	परया लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
२१.	देवकी लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
२२.	जानकी लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
२३.	संगीता लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
२४.	जयन्ती लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
२५.	तारा लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
२६.	मानमती लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
२७.	डिकरी लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
२८.	नारायणराम लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
२९.	मथुरा लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
३०.	तारादेवि लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
३१.	याममती लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी

३२.	खडगाराम टमटा	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
३३.	महादेव लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
३४.	गणेश टमटा	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
३५.	चनेराम लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
३६.	निम टमटा	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
३७.	खुल्लु दमाई	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
३८.	मिने लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
३९.	धनिराम कोली	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
४०.	लक्ष्मण टमटा	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
४१.	भरत टमटा	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
४२.	मानसिँह टमटा	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
४३.	रमेश टमटा	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
४४.	भवानी लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
४५.	टिका तम लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
४६.	गोपालराम लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
४७.	गणेशराम लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
४८.	दीपक लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
४९.	फिसना लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
५०.	मीना लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
५१.	गीतालोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
५२.	रामुराम लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
५३.	गोमती लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
५४.	कुमार लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
५५.	गगनराम लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
५६.	मानसिँह लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
५७.	देवराम लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
५८.	डम्मरराम लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
५९.	यामी लोहार	स्थानीय दलित	दशरथचन्द नगरपालिका ५ बैतडी
६१.	प्रितम परियार	सचिव	रा.द. क. स.स.
६२.	के.वी भूषाल	अध्यक्ष	बार इकाइ
६३.	युवराज श्रेष्ठ	अध्यक्ष	उद्योग बाणिज्य संघ
६४.	विष्णु परियार	सामाजिक कार्यकर्ता	स.न.पा. १
६५.	इमानसिँह नेपाली	स्थानीय दलित	भु.न.पा.१० धनचौर
६६.	कुलबहादुर नेपाली	सामाजिक अभियन्ता	स.न.पा. १

६७.	पवित्रा भट्टराई	अधिवक्ता	कानून व्यवसायी
६८	टिकीमाया कामु	प्र.ज.	जिल्ला प्रहरी कार्यालय
६९	कल्पना नेपाल आचार्य	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
७०	राजु कुवँर	सशस्त्र प्रहरी	स.प्र.बल नेपाल ३६ गण
७१	भीमलाल ज्ञवाली	सशस्त्र प्रहरी	स.प्र.बल नेपाल ३६ गण
७२	विष्णुबहादुर शाही	सशस्त्र प्रहरी	स.प्र.बल नेपाल ३६ गण
७३	अलन्द शरण	सशस्त्र प्रहरी	स.प्र.बल नेपाल ३६ गण
७४	तयहाङ्ग राई	सशस्त्र प्रहरी	स.प्र.बल नेपाल ३६ गण
७५	नवीनराज रिमाल	नेपाली सेना	राम बाण गुल्म
७६	सन्तमान श्रेष्ठ	नेपाली सेना	राम बाण गुल्म
७७	सुरज परियार	नेपाली सेना	राम बाण गुल्म
७८	भीमबहादुर खत्री	सवारी चालक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

१९. बाग्लुङ (२०७६/०१/२१)

क्र.सं	नाम थर	पद	कार्यालय तथा आवद्धता/ठेगाना
१.	वेदप्रसाद भट्टराई	सचिव	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
२.	प्रेमबहादुर थापा	परियोजना व्यवस्थापक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
३.	पुनम बस्याल	सदस्य	दलित महिला संघ
४.	सरस्वती हरिजन	अध्यक्ष	दलित महिला संघ
५.	साबित्री खड्क	अध्यक्ष	संकल्प
६.	. बहादुर के.सी.	प्रतिनिधि	सी.भी.यस.
७.	प्रकाश बराल	उप सम्पादक	कान्तिपुर दैनिक
८.	राजेन्द्र पौडेल	अध्यक्ष	हुर्पेश
९.	श्रीकृष्ण पाण्डे	सहभागी	बाग्लुङ
१०.	गोबीन्द गौतम	वकील	बाग्लुङ
११.	सैलेन्द्रकुमार श्रेष्ठ	अध्यक्ष	उपभोक्त मञ्च
१२.	सन्देश रिजाल	प्रतिनिधि	चाइल्ड क्लब
१३.	मुहमद अजिज	सदस्य	मुस्लीम समुदाय
१४.	रमजान खाँ	सदस्य	मुस्लीम समुदाय
१५.	रहमत खान	सदस्य	मुस्लीम समुदाय
१६.	होमनाथ शर्मा	सहभागी	बाग्लुङ
१७.	बिष्णु राजभण्डारी	सहभागी	बाग्लुङ
१८.	बिकास पौडेल	पूर्व अध्यक्ष	हुर्पेफ
१९.	खेटुलाल आचार्य	समाज सेवा	बाग्लुङ

२०.	तकबहादुर बोहरा	प्रतिनिधि	युडि.यस.यस
२१.	हरि सुवेदी	द्वन्द्व पीडित	बाग्लुङ
२२.	सजिना पन्त	पत्रकार	धवलागिरी जागरण दैनिक
२३.	सिर्जना माझी	प्रतिनिधि	माझी समाज
२४.	फुलमाया माझी	प्रतिनिधि	माझी समाज
२५.	गंगा माझी	प्रतिनिधि	माझी समाज
२६.	भविनला रोका	महिला अधिकारकर्मी	बाग्लुङ
२७.	विष्णुराज पौडेल	सचिव	एफ.यस यु. बागलुङ्ग
२८.	ईश्वरबहादुर पौडेल	शिक्षक	कालिका मा. वि.
२९.	इसोदा माझी	बेपत्ता परिवार	बेपत्ता परिवार
३०.	सविता शर्मा	विद्यार्थी	बाग्लुङ
३१.	यशोधा शर्मा	लेखापढी	बाग्लुङ
३२.	मीना बोहरा	प्रतिनिधि	दलित संजाल
३३.	नर्वदा रिजाल	स्थानीय	बाग्लुङ
३४.	पार्वती बोहरा	प्रतिनिधि	दलित संजाल
३५.	संगिता पौडेल	सहभागी	बाग्लुङ
३६.	अरुणा नेपाल	सहभागी	बाग्लुङ
३७.	इन्द्रकाउचा मल्ल	सहभागी	बाग्लुङ
३८.	ज्ञान माया	सहभागी	बाग्लुङ
३९.	रामचन्द्र गौतम	प्रतिनिधि	धवलागिरी क्याम्पस
४०.	विशेष पराजुली	प्रतिनिधि	धवलागिरी क्याम्पस
४१.	लक्ष्मी बोहरा	महिला अधिकारकर्मी	बाग्लुङ
४२	अमिट के.सी.	सहभागी	बाग्लुङ
४३	कविता शर्मा	सहभागी	बाग्लुङ
४४	अनन्त खखका	प्रतिनिधि	आदर्श संचार सहकारी
४५	तारानाथ आचार्य	पत्रकार	ढोरपाटन दैनिक
४६	जमुना थापा	सहभागी	बाग्लुङ
४७	जमुना श्रीस	सहसचिव	नेपाल राष्टिय शिक्षक संगठन
४८	बिजय राना	पत्रकार	बाग्लुङ
४९	डिल सिरीज	अध्यक्ष	फनजीबागलुङ्ग
५०	केदार शर्मा	पत्रकार	प्राइम टाइम्स टिभी
५१	सुजन खत्री	प्रतिनिधि	नागरिक समाज
५२	काजि पौडेल	प्रतिनिधि	नागरिक समाज
५३	कैलाश शिवाकोटी	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

५४	भीम लामा	सवारी चालक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
५५	ज्योती घिमिरे	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
५६	तलबहादुर कुवँर	सहभागी	बाग्लुङ
५७	दुर्गाबहादुर कुवँर	सहभागी	बाग्लुङ
५८	शकुन्तला शर्मा	प्रतिनिधि	एडभोकेशी फोरम

२०. मुस्ताङ (२०७६/०१/२४)

क्र.सं	नाम थर	पद	कार्यालय तथा आवद्धता/ठेगाना
१.	वेदप्रसाद भट्टराई	सचिव	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
२.	प्रेमबहादुर थापा	परियोजना व्यवस्थापक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
३.	कैलाश शिवाकोटी	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
४.	सुनिल नेपाली	विद्यार्थी	मुस्ताङ
५.	जीतेन्द्र शेरचन	अध्यक्ष	जनहित केन्द्र
६.	आइतेलाल ठकुरी	अध्यक्ष	यनइओसी
७.	सुन्दर सुनुवार	प्रतिनिधि	नमुन आधारभूत
८.	ओमकार नेपाली	उपाध्यक्ष	दलित संजाल
९.	भीमबहादुर रोका	सहभागी	मुस्ताङ
१०.	सुन्दरकुमार मल्ल	पत्रकार	एफ एम
११.	फुल कुमारी	सदस्य दलित	मुस्ताङ
१२.	सुजनी शेरचन	अध्यक्ष	जोमसोम महिला संगठन
१३.	बिष्णु थकाली	अध्यक्ष	एयरपोर्ट आ.
१४.	लक्ष्मी थकाली	प्रतिनिधि	एयरपोर्ट आ.
१५.	भुवन श्रेष्ठ	सहभागी	मुस्ताङ
१६.	निशा थकाली	सदस्य	मानव अधिकार केन्द्र
१७.	बिनोद नेपाली	प्रतिनिधि	दलित एकता संजाल
१८.	नरेन्द्र ठकुरी	अध्यक्ष	जन मुक्ति युथक्लव
१९.	शेरबहादुर गुरुङ	सहभागी	मुस्ताङ
२०.	राजु प्रसादशर्मा	अध्यक्ष	सीएनटी
२१.	सुनिल परियार	विद्यार्थी	मुस्ताङ
२२.	योगेश शेरचन	प्रतिनिधि	मानव अधिकार
२३.	सुसिलबाबु ठकुरी	सम्वाददाता	न्यूज २४
२४.	जमुना थकाली	सहभागी	एयरपोर्ट
२५.	भीमबहादुर लामा	सहभागी	मुस्ताङ
२६.	राम प्रसाद	मुखिया	गाउँपालिका

२७.	तृष्ण शेरचन	अध्यक्ष	लायन्स क्लव
२८.	कमला शेरचन	सदस्य	आमा समूह
२९.	ज्योतीप्रसाद घिमिरे	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
३०.	कृष्ण गौचन	व्यवसायी	होटल व्यवसायी जोमसोम

२१. रुपन्देही (२०७६ जेठ १९ गते)

क्र.सं.	नाम थर	पद	कार्यालय तथा आवद्धता/ठेगाना
१.	प्रकाश वस्ती	माननीय सदस्य	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
२.	सम्झना शर्मा	निर्देशक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
३.	ओमप्रकाश सुनार	सदस्य	नेकपा जिल्ला कमिटी
४.	अविराम वि.क	सदस्य नेकपा	नेकपा रुपन्देही
५.	पृथ्वी हरिजन	सदस्य	शुद्धोधन १ रुपन्देही
६.	नरबहादुर सुनार	सामाजिक अभियन्ता	सैनामैना १ रुपन्देही
७.	बलिराम थापा मगर	अध्यक्ष	नेपाल आदिबासी जनजाति महासंघ
८.	शशी विश्वकर्मा	समाजसेवी	शुद्धोधन गा.पा. रुपन्देही
९.	मीनबहादुर बराली	अधिकारकर्मी	शुद्धोधन गा.पा. रुपन्देही
१०.	अमरबहादुर थापा	उपाध्यक्ष	दलित सन्जाल, रुपन्देही
११.	विष्णुबहादुर थापा	अपाङ्ग संघ अध्यक्ष	अपाङ्गसंघ रुपन्देही
१२.	खडक वि.क	अधिकारकर्मी	शुद्धोधन गा.पा. रुपन्देही
१३.	यमबहादुर वि.क	दलित सदस्य	शुद्धोधन गा.पा. रुपन्देही
१४.	सीताराम नेपाली	सदस्य	शुद्धोधन गा.पा. रुपन्देही
१५.	बलबहादुर नेपाली	सदस्य	शुद्धोधन गा.पा. ३, रुपन्देही
१६.	जयशंकर पाठक	वडा अध्यक्ष	शुद्धोधन गा.पा. रुपन्देही
१७.	शान्तादेवी ज्ञवाली	उपाध्यक्ष	शुद्धोधन गा.पा. रुपन्देही
१८.	विष्णुप्रसाद ढकाल	प्र.स.नि.	प्र.चौ.सौ फर्साटिकर
१९.	प्रेमशंकर चौधरी	प्रहरी निरीक्षक	जि.प्र.का रुपन्देही
२०.	शैलेश्वरी बोहोरा	प्रहरी निरीक्षक	ई.प्र.का छपिया
२१.	शिवपुजन बाँनिया	वडा अध्यक्ष	शुद्धोधन गा.पा.७ रुपन्देही
२२.	नूनबहादुर ठाडा मगर	प्र.ह.	शुद्धोधन गा.पा. रुपन्देही
२३.	देवीलाल अधिकारी	प्र.ह.	ई.प्र.का. छपिया
२४.	ज्ञानप्रसाद खनाल	प्र.ज.	ई.प्र.का छपिया
२५.	शंकरदत्त जोशी	प्र.ज.	जि.प्र.का रुपन्देही
२६.	राज कुमार चौधरी	प्र.ज.	जि.प्र.का रुपन्देही
२७.	बिशाल वि.क.	प्र.ज.	जि.प्र.का रुपन्देही

२८.	राजेश्वरी सिँह	अध्यक्ष	अन्तरजातीय संन्जाल
२९.	गौरी बास्तोला	अध्यक्ष	एकल महिला संन्जाल
३०.	बमकुमारी पंगेनी	सदस्य	कार्यपालिका सदस्य
३१.	मानबहादुर नेपाली	दलित अधिकारकर्मी	सियारी ६, रुपन्देही
३२.	रामबहादुर विश्वकर्मा	दलित व.उ.स. संयोजक	दलित व.उ.स.,रुपन्देही
३३.	भुवन सिह विश्वकर्मा	अधिकारकर्मी	बुटवल ११
३४.	पदम बहादुर विश्वकर्मा	दलित अधिकारकर्मी	शुद्धोधन गा.पा.६, रुपन्देही
३५.	नरिभान सिँह	एम .डि.	एम.डि.लिको रयाटिङ्गने प्रा. लि.
३६.	राजेन्द्र कँडेल	वडा अध्यक्ष	शुद्धोधन गा.पा.४, रुपन्देही
३७.	धन कुमारी थारु	सदस्य	शुद्धोधन गा.पा.२, रुपन्देही
३८.	सुनिता थारु	सदस्य	शुद्धोधन गा.पा.२, रुपन्देही
३९.	दुरबाली यादव	सदस्य	शुद्धोधन गा.पा.५, रुपन्देही
४०.	प्रेमबहादुर यादव	प्रहरी जवान	फर्साटिकर चौकी
४१.	पुन्यराम गौतम	वडा अध्यक्ष	शुद्धोधन गा.पा.५, रुपन्देही
४२.	विष्णु प्रसाद बस्याल	वडा अध्यक्ष	शुद्धोधन गा.पा.२, रुपन्देही
४३.	प्रेमा देवी सुनार	महिला प्रतिनिधि	सियारी वडा.न. ७
४४.	मोतीकला वि.क.	मन्दिरको अध्यक्ष	सियारी गा.पा.
४५.	आरती गौतम	पत्रकार	खस्यौली साप्ताहिक
४६.	संगिता लोध	सदस्य	शुद्धोधन गा.पा.२ कोलुत
४७.	अन्जु थारु	सदस्य	शुद्धोधन गा.पा.२ वनगाई
४८.	आरती थारु	सदस्य	शुद्धोधन गा.पा.२ वनगाई
४९.	विनोद परियार	दलित अधिकारकर्मी	पत्रकार
५०.	सुनिल हरिजन	दलित कोषाध्यक्ष	शुद्धोधन गा.पा.१
५१.	होम बहादुर सुनार	दलित अधिकारकर्मी	शुद्धोधन गा.पा.४
५२.	रीमा वि.सी	अध्यक्ष	गै.स.स
५३.	गोमा पन्थि	कर्मचारी	सेलड
५४.	किशुन चन्द्र चौधरी	अध्यक्ष	गा.पा. कार्यालय शुद्धोधन
५५.	उषाकिरण मेघी	मा.अ.अ.	रा.मा. अ.आ.
५६.	तुलसीराम पौडेल	पत्रकार	मेचीकाली
५७.	अजय थारु		स.च
५८.	टीकाराम पन्थी	कर्मचारी	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
५९.	भीमबहादुर खत्री	सवारी चालक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
६०.	कल्पना नेपाल आचार्य	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

२२. कपिलवस्तु (२०७६ जेठ २१ गते)

क्र.सं.	नाम थर	पद	कार्यालय तथा आवद्धता/ठेगाना
१.	प्रकाश वस्ती	माननीय सदस्य	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
२.	सम्झना शर्मा	निर्देशक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
३.	अर्जुन पोखेल	प्रमुख जिल्ला अधिकारी	जिल्ला प्रशासन कार्यालय
४.	माया ज्ञवाली	महासचिव	माहुरी होम
५.	मायाकुमारी नेपाली	अध्यक्ष	दलित महिला संघ
६.	सन्तोष हरिजन	समाजसेवी	क.ब.न.पा ४
७.	मुराली धोवी	समाजसेवी	क.ब.न.पा ४
८.	मुरलीप्रसाद रैदास	समाजसेवी	क.ब.न.पा ४
९.	दीनदयाल रैदास	समाजसेवी	क.ब.न.पा ४
१०.	फागुप्रसाद धोवी	एन एनडि एस डब्लु ओ अध्यक्ष	बुद्धभूमि न.पा. ५
११.	सुरजमणि बासी	कोषाध्यक्ष	डि. एस. डि. सी
१२.	दिनेशकुमार कोरी	अ.हे.व	बसन्तपुर स्वा. चौकी
१३.	बिमला घिमिरे	प्रमुख	साथी (आश्रय गृह)
१४.	रामशरण रैदास	प्रमुख	डि.एस.डि.सी कपिलबस्तु
१५.	वसन्त बन्जाडे	परियोजना संयोजक	माहुरी होम
१६.	मनिस कार्की	केन्द्रिय सदस्य	पत्रकार महासंघ
१७.	ज्यप्रकाश पण्डित	उपाध्यक्ष	गै.स.म.स.
१८.	थानेश्वर घिमिरे	प्रमुख	शि.वि.स. इकाई
१९.	हरिप्रसाद ज्ञवाली	उपसचिव	क.न.पा.
२०.	मोतीराम बेल्बासे	**प्रतिनिधि**	शिक्षा बिकास
२१.	निर्मला परियार	सदस्य	दलित जागरण गोरुसिङ्गे
२२.	लिला परियार	सदस्य	दलित जागरण गोरुसिङ्गे
२३.	रामदेवी पासी	के.सदस्य	एन एन डि एस डब्लू ओ
२४.	शेरबहादुर वि.क	सचिव	दतिल सशक्तिकरण
२५.	डम्बरबहादुर सिंह सुनार	अध्यक्ष	दतिल सशक्तिकरण
२६.	राजाराम कोरी	विद्यार्थी	कपिलवस्तु
२७.	राम निवास यादव	अध्यक्ष	स.पा.ने.को प्रतिनिधि सभा
२८.	जीतेन्द्र पुरी	**सहभागी**	महाराजगन्ज न.पा ११
२९.	इन्द्रप्रसाद हरिजन	अध्यक्ष	दलित महासंघ
३०.	एकता कोरी	दलित महिला	कपिलवस्तु
३१.	शर्मीला कोरी	दलित महिला	कपिलबस्तु न.पा. वडा ८

३२.	उर्मीला कोरी	सदस्य	कार्यपालिका
३३.	सतिसकुमार हरिजन	**सहभागी**	डि.एस पि.सी
३४.	महेन्द्र खनाल	**सहभागी**	एम्नेष्टी नेपाल
३५.	लक्ष्मणप्रसाद उपाध्याय	प्र.ह.	जिल्ला प्रहरी कार्यालय
३६.	हीरालाल कुवँर	प्र.ह.	जिल्ला प्रहरी कार्यालय
३७.	कल्पना नेपाल आचार्य	म.अ.आ	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
३८.	जगन्नाथ कोरी	**सहभागी**	क.न.पा ८ बलौहा
३९.	लग्गन प्रसाद हरिजन	**सहभागी**	क.न.पा ५ गोटीहवा
४०.	बाबु राम बौद्ध	**सहभागी**	कृष्ण नगरपालिका
४१.	अलग बौद्ध	**सहभागी**	कृष्ण नगरपालिका
४२.	राम अचल कोरी	**सहभागी**	यशोधरा ४ प्रसौहिया
४३.	सग्गन प्रसाद कोरी	**सहभागी**	यशोधरा ४ प्रसौहिया
४४.	भीमबहादुर खत्री	सवारी चालक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

२३. अर्घाखाँची (२०७६ जेठ २२ गते)

क.सं.	नाम थर	पद	कार्यालय तथा आवद्धता/ठेगाना
१.	श्री प्रकाश वस्ती	माननीय सदस्य	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
२.	सम्झना शर्मा	निर्देशक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
३.	रेशम थापा मगर	प्रमुख	भू.न.पा.
४.	कमलप्रसाद भुषाल	प्रमुख	स.न.पा.
५.	प्रेमबाबु लामिछाने	प्रमुख जिल्ला अधिकारी	जिल्ला प्रशासन कार्यालय
६.	लक्ष्मण चौधरी	प्रमुख अनुसन्धान अधिकृत	रा.अ.जि.का.
७.	निरज भण्डारी	गुल्मपति	राम बाण गुल्म
८.	खिमबहादुर घर्ति मगर	प्रहरी निरीक्षक	जिल्ला प्रहरी कार्यालय
९.	ठाकुरकुमार वि.क.	उप प्रमुख	स.न.पा.
१०.	गोपालप्रसाद श्रेष्ठ	स.प्र. ना. उ	स.प्र.बल नेपाल ३६ गण
११.	हरिप्रसाद घिमिरे	जिल्ला न्यायाधिवक्ता	सरकारी वकिल कार्यालय
१२.	हिम लेकाली	अध्यक्ष	नेपाल पत्रकार महासंघ
१३.	कृष्ण प्रसाद आचार्य	जेलर	कारागार सन्धिखर्क
१४.	राजन रसाईली	दलित अधिकारकर्मी	अर्घाखाची
१५.	ठाकुर सौराग	दलित अधिकारकर्मी	अर्घाखाची
१६.	ठाकुर प्रसाद अधिकारी	प्रतिनिधि	गै.स.स. म.

१७.	मनिराम पराजुली	प्रमुख	शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाई
१८.	सन्जु नेपाली	**सहभागी**	ने.द.मु. मो.
१९.	सूर्य भुषाल	**सहभागी**	अ.स्वा
२०.	रुद्र मणि भुषाल	व्यवस्थापक	रेडियो देउराली
२१.	अशोक पौडेल	सभापति	मानव अधिकार शान्ती समाज
२२.	मुक्ति नाथ भुषाल	पत्रकार	नेपाल टेलिभिजन
२३.	तुलसी राम परियार	स्थानीय	अर्घाखाची
२४.	दुशस्मा वि.क.	स्थानीय	अर्घाखाची
२५.	सुरज रायमाझी	जिल्ला संवाददाता	राजधानी दैनिक
२६.	रामचन्द्र पोखेल	जिल्ला अध्यक्ष	सामुदायिक बन
२७.	गम्भीर घिमिरे	श्रेस्तेदार	जिल्ला अदालत
२८.	जीवन विष्ट	**कर्मचारी**	राष्ट्रिय अनुसन्धान कार्यालय
२९.	सुदन पाण्डे	**कर्मचारी**	सशस्त्र प्रहरी बल
३०.	भेजेन्द्र पन्त	डि.पि.ओ	अर्घाखाँची
३१.	अम्बिका बेलबासे	पत्रकार	अर्घाखाँची
३२.	सागर महत	पत्रकार	अर्घाखाँची
३३.	प्रेम आचार्य	पत्रकार	अर्घाखाँची
३४.	विश्व खनाल	पत्रकार	अर्घाखाँची
३५.	श्याम घिमिरे	पत्रकार	अर्घाखाँची
३६.	जीतेन्द्र खत्री	पत्रकार	अर्घाखाँची
३७.	गोपालप्रसाद भट्टराई	पत्रकार	अर्घाखाँची
३८.	सिद्धार्थ के.सी.	अध्यक्ष	पर्यावरण सचेतना
३९.	सुजिता थोङ्ग	सहभागी	अर्घाखाची
४०.	नारायण खनाल	सहभागी	अर्घाखाची
४१.	फरसुराम पाण्डे	अध्यक्ष	सिर्जनशील अपाङ्ग
४२.	सीता पाण्डे	स्वाथ्यकर्मी	जिल्ला स्वास्थ्य
४३.	रक्षा के.सी	स्थानीय दलित	अर्घाखाची
४४.	लेखनाथ आचार्य	जि.स.	एच. आर. डि.सी
४५.	राजेन्द्र नेपाली	सदस्य	एच. आर. डि.सी
४६.	अनील नेपाली	पत्रकार	अर्घाखाँची
४७.	राजेन्द्र नेपाली	के.स.	जातीय समता समाज

४८.	मनिस सिँह	अध्यक्ष	जि.यु.स.
४९.	कृष्णबहादुर विश्वकर्मा	अध्यक्ष	सुन चाँदी ब्यबसायी संघ
५०.	सीता सुनार	स्थानीय दलित	अर्घाखाची
५१.	एलिना परियार	स्थानीय दलित	अर्घाखाची
५२.	प्रतिक्षा परियार	स्थानीय दलित	अर्घाखाची
५३.	सुशिला गैरे	स.सचिव	स.न.पा.१
५४.	चन्द्रा गैरे	कोषध्यक्ष	भु.न.पा. ८ दिगो सामुदायिक वि.के
५५.	मीरा नेपाली	स्थानीय दलित	स.न.पा.१
५६.	बाबुराम पौडेल	के.स.	ले.गै.स.स म.
५७.	सहयोगी वी.सी	स्थानीय	मेलमिलापकर्ता
५८.	राधा नेपाली	स्थानीय दलित	दलित अधिकारकर्मी
५९.	लोकेन्द्र विश्कर्मा	अधिकारकर्मी	अर्घाखाची
६०.	हरिप्रसाद भुषाल	प्रतिनिधि	अर्घाखाची चेम्बर अफ कर्मश
६१.	प्रितम परियार	सचिव	रा.द. क. स.स.
६२.	के.वी भूषाल	अध्यक्ष	बार इकाइ
६३.	युवराज श्रेष्ठ	अध्यक्ष	उद्योग बाणिज्य संघ
६४.	विष्णु परियार	सामाजिक कार्यकर्ता	स.न.पा. १
६५.	इमानसिँह नेपाली	स्थानीय दलित	भु.न.पा.१० धनचौर
६६.	कुलबहादुर नेपाली	सामाजिक अभियन्ता	स.न.पा. १
६७.	पवित्रा भट्टराई	अधिवक्ता	कानून व्यवसायी
६८	टिकीमाया कामु	प्र.ज.	जिल्ला प्रहरी कार्यालय
६९	कल्पना नेपाल आचार्य	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
७०	राजु कुवँर	सशस्त्र प्रहरी	स.प्र.बल नेपाल ३६ गण
७१	भीमलाल ज्ञवाली	सशस्त्र प्रहरी	स.प्र.बल नेपाल ३६ गण
७२	विष्णुबहादुर शाही	सशस्त्र प्रहरी	स.प्र.बल नेपाल ३६ गण
७३	अलन्द शरण	सशस्त्र प्रहरी	स.प्र.बल नेपाल ३६ गण
७४	तयहाङ्ग राई	सशस्त्र प्रहरी	स.प्र.बल नेपाल ३६ गण
७५	नवीनराज रिमाल	नेपाली सेना	राम बाण गुल्म
७६	सन्तमान श्रेष्ठ	नेपाली सेना	राम बाण गुल्म
७७	सुरज परियार	नेपाली सेना	राम बाण गुल्म
७८	भीमबहादुर खत्री	सवारी चालक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

२४. गुल्मी (२०७६ जेठ २३ गते)

क्र.सं.	नाम थर	पद	कार्यालय तथा आवद्धता/ठेगाना
१.	श्री प्रकाश वस्ती	माननीय सदस्य	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
२.	सम्झना शर्मा	निर्देशक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
३.	सुरजचन्द्र भुषाल	अध्यक्ष	विश्व हिन्दू महासंघ
४.	गोपालप्रसाद खनाल	अध्यक्ष	जिल्ला बार
५.	गोविन्द गौतम	सहायक प्रमुख	रे.ब.क्या
६.	विष्णु नेपाली	अधिकारकर्मी	इस्मा गा.पा.
७.	ईश्वरी परियार	सदस्य	दलित साझामन्च गुल्मी
८.	हरि न्यौपाने	सदस्य	राष्ट्रिय जनमोर्चा
९.	राधिका अर्याल	उपाध्यक्ष	चन्द्रकोट गा.पा.
१०.	मीना भण्डारी	उपाध्यक्ष	गुल्मी दरबार गा.पा.
११.	गणेश विश्वकर्मा	संयोजक	दलित साझा मन्च
१२.	कविता सुवेदी	बा. स. अ.	कृषि ज्ञान केन्द्र गुल्मी
१३.	रामबहादुर थापा	का.मु ईकाई प्रमुख	शिक्षा विकास
१४.	चोलराज शर्मा	अध्यक्ष	जि.स.स. गुल्मी
१५.	पदमप्रसाद पाण्डे	संयोजक	नागरिक समाज
१६.	दया सागर वि.क	दलित अधिकारकर्मी	एन आई ए
१७.	दलबहादुर वि.क.	दलित अधिकारकमी	गुल्मी
१८.	लक्ष्मीदेवी पन्त	उपाध्यक्ष	रुरु गा.पा.
१९.	कृष्ण नेपाली	सदस्य	रे.न.पा.७ दलित साझामन्च
२०.	रोम विश्वकर्मा	उपाध्यक्ष	रे.न.पा.२ दलित साझा मन्च
२१.	रामप्रसाद पन्थि	स.जि.न्या व.	जि स. व. का गुल्मी
२२.	रामप्रसाद न्यौपाने	जिल्ला न्यायाधिश	जिल्ला अदालत
२३.	डिल्लीराज भूषाल	नगर प्रमुख	रे.न.पा.
२४.	गणेश श्रेष्ठ	मानव अधिकारकर्मी	गुल्मी
२५.	टोपलाल अर्याल	प्रतिनिधि	ईन्सेक
२६.	शिवलाल सुवेदी	संवाददाता	नागरिक दैनिक
२७.	विनोद पाण्डे	सचिव	सुशासन अभियान
२८.	तोयनाथ सापकोटा	सदस्य	ई.गा.पा.न्याय समिति
२९.	ललिता गौतम	सचिव	अन्तरपार्टी महिला संन्जाल
३०.	पार्वता नेपाली	पीडित	गा.पा ४

३१.	नरायणी विश्वकर्मा	जनप्रतिनिधि सदस्य	रे.न.पा.२
३२.	धनेन्द्र विश्वकर्मा	सचिव	धुर्कोट गा.पा. ३ मुक्ति समाज
३३.	रामबहादुर विश्वकर्मा	समाजसेवी	धुर्कोट गा.पा. २
३४.	सुरज सुनार	पीडित	धुर्कोट गा.पा. १
३५.	भगवती श्रीस थापा	सचिव	महिला मानव अधिकार रक्षक गुल्मी
३६.	हीरा कुँवर	अध्यक्ष	महिला विकास मन्च गुल्मी
३७.	ईन्दुका के.सी	सदस्य	आई आर .डि.एस गुल्मी
३८.	नेत्रबहादुर रास्कोटी	प्र.ह.	जि.प्र.का गुल्मी
३९.	चेतनारायण गिरी	प्र.ह.	जि.प्र.का गुल्मी
४०.	भरत पन्थी	सवारी चालक	रे.न.पा.
४१.	बाबुराम अर्याल	वडा सदस्य	छत्रकोट गा.पा.
४२.	रमेश विश्वकर्मा	संवाददाता	नव जनचेतना दैनिक
४३.	शेरबहादुर विश्वकर्मा	उपाध्यक्ष	नेपाल दलित संघ
४४.	मनु सुनार	पत्रकार	रेडियो रेसुङ्ग
४५.	सन्तोष महतारा	पत्रकार	रेडियो स्काई
४६.	बसन्त परियार	व्यापारी	गुल्मी
४७.	विष्णु नेपाली	पीडित	ईस्मा गा.पा.
४८.	कल्पना नेपाल आचार्य	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
४९.	भीमबहादुर खत्री	सवारी चालक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

२५. अर्घेली, पाल्पा (२०७६ जेठ २३ गते)

क्र.सं.	नाम थर	पद	कार्यालय तथा आवद्धता/ठेगाना
१.	प्रकाश वस्ती	माननीय सदस्य	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
२.	सम्झना शर्मा	निर्देशक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
३.	कमलबहादुर राना	प्रमुख	ता.न.पा. ६ अर्घेली
४.	बलराम भट्टराई	समाजसेवी	ता.न.पा १
५.	हरिप्रसाद भट्टराई	ज्येष्ठ नागरिक	ता.न.पा १
६.	सुरेश राना	स्थानीय	ता.न.पा १
७.	मनिराम पाण्डे	स्थानीय	ता.न.पा १
८.	कविता राना	स्थानीय	ता.न.पा ५
९.	कमला भट्टराई	स्थानीय	ता.न.पा ८
१०.	सावित्रा न्यौपाने	स्थानीय	ता.न.पा १

११.	शंकरमोहन जोशी	स्थानीय	ता.न.पा १४ अर्घेली
१२.	बद्री भट्टराई	स्थानीय	ता.न.पा १४ अर्घेली
१३.	विनोद विष्ट	स्थानीय	ता.न.पा.
१४.	मीनबहादुर गाहा	स्थानीय	ता.न.पा.
१५.	रविकर श्रेष्ठ	स्थानीय	ता.न.पा.
१६.	सुदन गैरे	स्थानीय	ता.न.पा.
१७.	विरु थापा	स्थानीय	ता.न.पा.
१८.	सुर्दशन गैरे	स्थानीय	ता.न.पा.
१९.	दानु थापा	स्थानीय	ता.न.पा.
२०.	सरस्वती भट्टराई	स्थानीय	ता.न.पा.
२१.	कृष्णबहादुर थापा	स्थानीय	ता.न.पा.
२२.	कमलबहादुर राना	वडा अध्यक्ष	ता.न.पा. १४
२३.	विष्णु रेग्मी	वडा सदस्य	ता.न.पा. १४
२४.	शंकरप्रसाद पाण्डे	वडा सचिव	ता.न.पा. १४
२५.	शारदा घिमिरे	स्थानीय	ता.न.पा. १४
२६.	भुवन नेपाली	स्थानीय	ता.न.पा. १४
२७.	मदुसुदन घर्ति	शाखा अधिकृत	ता. न.पा.
२८.	भीमबहादुर खत्री	सवारी चालक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
२९.	कल्पना नेपाल आचार्य	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

२६. पाल्पा (२०७६ जेठ २४ गते)

क.सं.	नाम थर	पद	कार्यालय तथा आवद्धता/ठेगाना
१.	प्रकाश वस्ती	माननीय सदस्य	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
२.	सम्झना शर्मा	निर्देशक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
३.	दयाराज बस्याल	प्रमुख	जिल्ला समन्वय समिति पाल्पा
४.	वीरेन्द्र कुमार यादव	प्रमुख जिल्ला अधिकारी	जिल्ला प्रशासन कार्यालय
५.	विश्वमणी पोखेल	प्रहरी उपरीक्षक	जिल्ला प्रहरी कार्यालय
६.	दिवाकर पाण्डे	अध्यक्ष	रा.मा. अ.स.के.
७.	गीता कौशल	दलित सदस्य	रिब्दीकोट गा.पा.१
८.	ईश्वरीप्रसाद खनाल	स.प्र.ना.उ	स.प्र.वल नेपाल नं ३५ गुल्म
९.	शान्ति बस्याल	अधिवक्ता	नेपाल बार एशोसियसन पाल्पा ईकाइ

१०.	सरस्वती चिदी	वडा अध्यक्ष	वगना सकाली गा.पा.
११.	बुद्धीप्रसाद शर्मा	सभापति	नेपाल रेडक्रस सोसाईटी पाल्पा शाखा
१२.	राजेश्वर उदय	उपाध्यक्ष	ने.मा.धि.स. पाल्पा
१३.	तुलसी गैरे घिमिरे	अध्यक्ष	डब्लू एच आर
१४.	शलिकराम घिमिरे	उपाध्यक्ष	नेपाल बार ईकाइ पाल्पा
१५.	विष्णुबहादुर बोमरेल	अध्यक्ष	दलित अधिकारका लागि साझा अभियान
१६.	डा.महेन्द्र बुढाथोकी	सहायक प्रमुख	त्रिभुवन क्याम्पस पाल्पा
१७.	पितबहादुर नेपाली	उप प्राध्यापक	त्रिभुवन क्याम्पस पाल्पा
१८.	तीर्थप्रसाद भट्टराई	अधिकृत	रम्भा गा.पा.
१९.	पुन नारायण श्रेष्ठ	अध्यक्ष	अभियान नेपाल
२०.	दलबहादुर राजपुत	दलित अधिकारकर्मी	पाल्पा
२१.	श्यामकुमार गैरे	अनुसन्धान अधिकृत	राष्ट्रिय अनुसन्धान
२२.	रामबहादुर कार्की	अध्यक्ष	रैना देवी छहरा गा.पा.
२३.	सूर्यबहादुर कौशल	सदस्य	दलित समुदाय प्रतिनिधि
२४.	मेघराज शर्मा	सम्पादक	गाउँले देउराली पत्रिका
२५.	कमल अधिकारी	संवाददाता	नेपाल टेलिभिजन
२६.	विजय बौडेल	पत्रकार	सामुदायिक रेडियो मदन पोखरा
२७.	कृष्ण दर्नाल	संवाददाता	रा.स.स. पाल्पा
२८.	भोजराज भट्टराई	संवाददाता	परेवा पत्रिका
२९.	पवित्रा गैरे	सदस्य	अर्गेली दुग्ध समूह
३०.	दीपक कुवँर	प्र.ह.	जिल्ला प्रशासन कार्यालय
३१.	मनोज सिंजाली	स.प्र.स.ह	स.प्र.ब. नेपाल न.३५ गूल्म
३२.	केशव खड्का	प्र.ह.	जि.प्र.का पाल्पा
३३.	किरण क्षेत्री	स.प्र.स.ह	स.प्र.बल. नेपाल पाल्पा
३४.	नरेन्द्रराम ओड	स.प्र.स.ह	स.प्र.बल. नेपाल पाल्पा
३५.	अमर यादव	स.प्र.ज.	स.प्र.बल. नेपाल पाल्पा
३६.	कल्पना नेपाल आचार्य	मा.अ.अ.	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
३७.	मनिसरा राना	पीडित	हेकलाङ्ग पाल्पा
३८.	मधु पराजुली	प्रवक्ता	माथागढी गा.पा.
३९.	भगवान भण्डारी	संयोजक	मानव अधिकार निगरानी समूह
४०.	भीमबहादुर खत्री	सवारी चालक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

२७. कलाकार तथा खेलाडीसँग (२०७६/०३/७)

क सं	नाम थर	पद	आवद्धता/ठेगाना
१.	अनूप राज शर्मा	माननीय अध्यक्ष	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
२.	प्रकाश वस्ती	माननीय सदस्य	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
३.	वेदप्रसाद भट्टराई	सचिव	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
४.	मुरारीप्रसाद खरेल	निर्देशक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
५.	नवराज सापकोटा	निर्देशक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
६.	राजु परियार	लोक गायक/स्रष्ठा	स्याङजा
७.	बि.बि अनुरागी	बरिष्ठ संगितकार,निर्देशक	बाग्लुङ
८.	शंकर बि.सी	नृत्य निर्देशक	दोहोरी प्रतिष्ठन
९.	प्रकाश सपुत	लोक गायक	बाग्लुङ
१०.	शान्ती श्री परियार	लोक गायिका	काठमाडौं
११.	पूर्ण बि.सी	गायिका	काठमाडौं
१२.	बाबु बि.सी	गायक	काठमाडौं
१३.	ईश्वर थापा	गायक	काठमाडौं
१४.	शिव संगीत	सदस्य	बागिना
१५.	टहलबहादुर बि.क	सदस्य	नेपाल बक्सिङ एसोसियसन
१६.	भीम सार्की	राष्ट्रिय खेलाडी	राष्ट्रिय क्रिकेट टिम
१७.	अर्जुन बि.क	निर्देशक	राष्ट्रिय खेलकुद परिषद्
१८.	मोहन बि.क	कोच तथा प्रशिक्षक	राष्ट्रिय खेलकुद परिषद्
१९.	कल्पना रणपहेली	नर्स	काठमाडौं
२०.	कृष्ण परियार	गायक	काठमाडौं
२१.	रिमा विश्वकर्मा	नायिका	काठमाडौं
२२.	इसा विश्वकर्मा	मिडिया पर्सन	काठमाडौं
२३.	विमल गैरे	गायक	काठमाडौं
२४.	धर्म गन्धर्व	संगीतकार	काठमाडौं
२५.	धन परियार	मोडल	काठमाडौं
२६.	अमृत खाती	लोक गायक	काठमाडौं
२७.	श्यामबाबु काफ्ले	उप निर्देशक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
२८.	बुद्धनारायण सहनी	उप निर्देशक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
२९.	सन्तोष आचार्य	उप निर्देशक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
३०.	मदन बि.क	गायक	काठमाडौं
३१.	सुवर्ण दुलाल	पत्रकार	टाइम्स टी.भी नेपाल

३२.	सन्तोष बि.सी	पत्रकार	टाइम्स टी.भी नेपाल
३३.	अक्कल कुँवर	पत्रकार	इमेज टी.भी
३४.	कृष्ण परियार	गायिका	काठमाडौं
३५.	सचिन बोहोरा	कलाकार	काठमाडौं
३६.	विष्णु बिश्वकर्मा	पत्रकार	काठमाडौं
३७.	केशव भुल	पत्रकार	सी आइ एन
३८.	विक्रम रत्न	पत्रकार	ए.वी.सी टी.भी
३९.	पुजा रोका	मोडल	काठमाडौं
४०.	लक्ष्मण डंगोल	पत्रकार	इमेज टी.भी
४१.	टीकाराम सुनार	कलाकार	रेडियो नेपाल
४२	विक्रम परियार	कलाकार	काठमाडौं
४३	अशोक बि.क	कलाकार	काठमाडौं
४४	कृष्ण बि.सी	कलाकार	काठमाडौं
४५	एकमाया सोनार	कलाकार, मोडल	काठमाडौं
४६	इन्दु लम्साल	सहभागी	काठमाडौं
४७	इक्सा लिम्बू	सहभागी	काठमाडौं
४८	ओजस्वी हिङमाङ	सहभागी	काठमाडौं
४९	सुवास निरौला	पत्रकार	ए.पी वन टी.भी.
५०	प्रदिप के.सी	पत्रकार	ए.पी वन टी.भी.
५१	निष्चल पराजुली	पत्रकार	ए.वी.सी टी.भी
५२	सिव पंगेनी	पत्रकार	नेपाल टेलिभिजन
५३	मदन सापकोटा	पत्रकार	न्यूज २४ टी.भी
५४	उषा किरण मेघी	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
५५	कल्पना नेपाल आचार्य	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
५६	मधु सुनाम	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
५७	दीपक नेपाली	मानव अधिकार अधिकृत	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
५८	यादव पौडेल	सवारी चालक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
५९	भिम बहादुर खत्री	सवारी चालक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
६०	कुमार तामाङ	सवारी चालक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
६१	भिम बहादुर लामा	सवारी चालक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
६२	रामशरण श्रेष्ठ	सवारी चालक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
६३	राजकुमार घिमिरे	सवारी चालक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
६४	संग्राम लामा	सवारी चालक	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
६५	रोजिना लुइटेल	कार्यालय सहयोगी	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

अनुसूची - ३
अनुगमनको क्रममा प्रयोग गरिएको चेकलिष्ट

१. समाजमा कुन कुन विषयमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत गर्ने गरिन्छ ?

२. जातीय भेदभावतथा छुवाछूतको न्यूनिकरण सम्बन्धी यहाँहरु सँग के कस्तो नीति तथा कार्यक्रम रहेका छन् ? (सरकारको निकायलाई)

३. जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत सम्बन्धी मुद्दामा मिलापत्र गर्न पाईन्छ वा पाईदैन? यो कस्तो प्रकारको मुद्दा हो ?

४. जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत सम्बन्धी कसूरमा कुन कुन कानून आकर्षित हुन्छन्?

५. जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत के के का आधारमा हुने गरेको पाउनु भएको छ?
क. जात ख. पेशा ग. धर्म संस्कृति घ. प्रथा परम्परा ङ. माथिका सबै

६. जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतको अवस्था कस्तो छ? यहाँ कस्ता विभेदहरु बढि हुने गरेका छन् ?

७. तपाईको विचारमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत हुनुको मुख्य कारण के हो ?

८. जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतका घटनाहरु कहाँ कहाँ हुने गरेको पाउनु भएको छ ?

९. जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत सम्बन्धी कसूर गरेमा के कस्तो दण्डनीय हुने कानूनी व्यवस्था छ?

१०. जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत सम्बन्धी चेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन भएको छ? वा छैन ?

११. जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत सम्बन्धी मुद्दाहरु कतिदर्ता भएका छन् ?

१२. जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतको घटना अत्यन्त न्यून दर्ता हुनुको कारण के हो ?

१३. मानव अधिकार सम्बन्धी कुनै तालिम लिनु भएको छ ?कुन कुन विषयमा तालिम लिनु भएको छ ?

१४. जातीय भेदभाव तथा छुवाछूत अन्त्य सम्बन्धी संयन्त्रको बारेमा जानकारी छ ?

१५. तपाईको विचारमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछूतको समस्या समधान गर्न के के गर्नु पर्ला ?

अनुसूची - ४

नागरिकतामा थर सच्याउने सम्बन्धमा गृह मन्त्रालयको परिपत्र

नेपाल सरकार

गृह मन्त्रालय

नागरिकता तथा हातहतियार

(.... शाखा)

सिंहदरवार,
काठमाडौं, नेपाल ।

पत्र संख्या:- ०६३।६४
प्राप्त पत्र संख्या र मिति:-
च. नं.:- ४३

मिति:- २०६३/०४/२२.......

विषय: नागरिकतामा थर सच्याउने सम्बन्धमा ।

श्री जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सबै ।

नागरिकता प्रमाणपत्र वितरण कार्यविधि निर्देशिकाको परिच्छेद ६(क) मा समाजमा अझै विद्यमान रहेको जातिगत संकिर्णता र हिनताबोधले गरी फरक थर राखी नागरिकता प्रमाणपत्र माग गरी नागरिकता प्रमाणपत्रमा नयाँ थर राखी वा थर सच्याई नागरिकता प्रमाणपत्र दिने र त्यस्तै महाकाली अञ्चलका केही जिल्लाहरुका व्यक्तिले अशोभनीय थर, ठग, डाँट, चोर, भूल आदि राखी लिएको नागरिकतामा थर सच्याउन चाहेमा जिल्ला प्रशासन कार्यालयले नागरिकता प्रमाणपत्रमा थर सच्याइदिने भन्ने व्यहोराको प्रावधान रहेको स्पष्टै छ ।

यति हुँदा हुँदै पनि कतिपय प्रमुख जिल्ला अधिकारीहरुले सो बमोजिम नगरेको गुनासाहरु बारम्बार आउने गरेको र जिल्ला प्रशासन कार्यालय, म्याग्दीबाट हिनताबोध हुने थरको सट्टामा राष्ट्रिय दलित आयोगले निर्दिष्ट गरेका थरहरु राखी नागरिकता प्रमाणपत्र संशोधन गरी प्रतिलिपी दिन मिल्ने-नमिल्ने सम्बन्धमा लिखित निर्देशन समेत माग भई आएको सन्दर्भमा निर्देशिकाको ६(क) मा उल्लेख भए अनुसार महाकाली अञ्चलका केही जिल्लाहरुको हकमा नागरिकतामा थर सच्याउन सकिने भनी राखिएको प्रावधान अन्य जिल्लाहरुको हकमा समेत लागू गर्न र हिनताबोध हुने थरहरु संशोधन गर्न चाहनेहरुका सम्बन्धमा निर्देशिका एवम् यस अघिका परिपत्रहरुमा भएका व्यवस्थाहरु कडाईका साथ लागू गर्न सबै जिल्लामा परिपत्र गर्न नेपाल सरकार (सचिवस्तर) बाट मिति २०६३।०४।२१ मा निर्णय भएकोले सो निर्णय अनुसार गर्न गराउनुहुन अनुरोध छ ।

(सुनील खनाल)
शाखा अधिकृत

अनुसूची-५
दलित समुदायका जातहरु

नेपालमा दलितहरुको जातका सम्बन्धमा राज्यका निकायहरु सँग नै भिन्न-भिन्न संख्या रहेको पाइन्छ । लोक सेवा आयोगले २२ वटा जातलाई सूचीकृत मान्दछ भने राष्ट्रिय दलित आयोगले २६ वटा जातलाई दलित जातीय अनुसूचीमा समावेश गरेको छ । जो निम्न छन्:-

१. लोक सेवा आयोगले सूचीकृत भएको मान्ने दलितका जातहरु

(क) पहाडे मूलः

१. गन्धर्व (गाइने)
२. परियार (दमाई, दर्जी, सूचिकार, नगर्ची, ढाली, हुड्के)
३. बादी
४. विश्वकर्मा (कामी, लोहार, सुनार, ओड, चुनँरा, पार्की, टमटा)
५. सार्की (मिजार, चर्मकार, भूल)

(ख) मधेशी मूलः

६. कलर
७. ककैहिया
८. कोरी
९. खटिक
१०. खत्वे (मण्डल, खङ्ग)
११. चमार (राम, मोची, हरिजन, रविदास)
१२. चिडिमार
१३. डोम (मरिक)
१४. तत्मा (ताँती, दास)
१५. दुसाध (पासवान, हजरा)
१६. धोवी (रजक) हिन्दू
१७. पत्थरकट्टा
१८. पासी
१९. बाँतर
२०. मुसहर
२१. मेस्तर (हलखोर)
२२. सरभङ्ग (सरवरिया)

यस बाहेक अन्य थर भएका उम्मेदवारले दलित भनी प्रमाणित गरेको प्रमाणपत्र सम्बन्धित जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट दरखास्तको अन्तिम मिति भन्दा अगाडि दलित भनी प्रमाणित गरेको प्रमाणपत्र प्राप्त गरी पेश गर्नुपर्नेछ ।

२. राष्ट्रिय दलित आयोगले समावेश गरेका दलितका जातहरु

(क) पहाडे मूल

१. गन्धर्व (गाइने)
२. परियार (दमाई, दर्जी, सूचिकार, नगर्ची, ढाली, हुड्के)
३. बादी/कुलु
४. विश्वकर्मा (कामी, लोहार, सुनार, ओड, चुनँरा, पार्की, टमटा)
५. सार्की (मिजार, चर्मकार, भूल)
६. पोडे -देउला, पूजारी, जलारी, जलान्धर)
७. च्यामे -कुचीकार, च्याम्खल)

(ख) मधेशी मूल

८. कलर
९. ककैहिया
१०. कोरी
११. खटिक
१२. खत्वे -मण्डल, खङ्ग)
१३. चमार (राम, मोची, हरिजन, रविदास)
१४. चिडिमार
१५. डोम -मरिक)
१६. तत्मा -ताँती, दास)
१७. दुसाध -पासवान, हजरा)
१८. धोवी (रजक) हिन्दू
१९. पासी
२०. बाँतर
२१. मुसहर
२२. मेस्तर (हलखोर)
२३. सरभङ्ग (सरवरिया)
२४. नटुवा
२५. ढाँडी
२६. धरिकर/धन्कार

अनुसूची-६

अनुगमनको क्रममा लिइएका केही तस्विरहरू

दाङ

रुकुम पूर्व

रुकुम पश्चिम

जुम्ला

कालिकोट

मुगु

डडेलधुरा

मोरङ

धनकुटा

कञ्चनपुर

बैतडी

दोलखा

रामेछाप, गोठपानी

सिन्धुली

रामेछाप, मन्थली

गेलु

सिन्धुली जिल्लाको मुसहरबस्ती

रुपन्देही

पाल्पा

कपिलवस्तु

गुल्मी

अर्घाखाँची

राष्ट्रिय कलाकार तथा खेलाडीसँको अन्तरक्रिया कार्यक्रम

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगका कार्यालयहरु

केन्द्रीय कार्यालय

हरिहरभवन, ललितपुर
पो.ब.नं.: ९१८२
इमेल : nhrc@nhrcnepal.org
फोन : ०१-५०१००१५, १६, १७ र १८
वेवसाइट : www.nhrcnepal.org
फ्याक्स : ०१-५५४७९७३ र ५५४७९७५
हटलाइन : ५० १० ०००

प्रदेश कार्यालयहरु

विराटनगर, मोरङ
फोन : ०२१-४६१९३१, ४६१०९३
फ्याक्स : ०२१-४६११००

जनकपुर, धनुषा
फोन : ०४१-५२७८११, ५२७८१२
फ्याक्स : ०४१-५२७२५०

सानेपा, ललितपुर
फोन : ०१-५५३०३६२, ०१-५५२९१७२

पोखरा, कास्की
फोन : ०६१-४६२८११, ४६३८२२
फ्याक्स : ०६१-४६५०४२

बुटवल, रुपन्देही
फोन : ०७१-४१०१७५
फ्याक्स : ४१०१७६

बिरेन्द्रनगर, सुर्खेत
प्रस्तावित

धनगढी, कैलाली
फोन : ०९१-५२५६२१, ५२५६२२
फ्याक्स : ०९१-५२५६२३

प्रदेश शाखा कार्यालयहरु

दिक्तेल, खोटाङ्ग, फोन : ०३६-४२०२८४
खलङ्गा, जुम्ला, फोन : ०८७-५२०२२२
नेपालगञ्ज, बाँके, फोन : ०८१-५२६७०७, ५२६७०८
फ्याक्स : ०८१-५२६७०६